

Vikerkaar

3/1988

Paul-Eerik Rummo luulet; Anna Ahmatova «Reekviem» Doris Kareva tõlkes; Kalev Kesküla ajakirjast «Tänapäev»; Aleksandr Lavrin tänasest vene luulest; Sirje Ruutsoo Usbekimaa renessansi tundmus; Siim Kallas ja Igor Gräzin rubriigis «Dixi»; Jüri Talvet ülikooli tõlkevõistlusest; Mart Kalm Ruth Huimerinna sinistest vampidest; Vikergallup 1987

Vikerkaar

ELKNÜ Keskkomitee ja ENSV Kirjanike Liidu ilukirjanduslik ja ühiskondlik-polii-
tiline ajakiri. Ilmub alates 1986. aasta juulist. 3. aastakäik.

Märts 1988. Nr 3

Sisukord

- Nikolai Gumiljov *Kaelkirjak* 1
Mihkel Muut *Elu allikad* 2
Paul-Eerik Rummo *Kodaniku tunne*
1971 16
Priit Uring *Lohutust sul laulgu puud* 17
Käitstud olendid 18
Laikaõrendik 19
Anna Ahmatova *Reekviem* 21
Avo Üprus *Katkevad hõõgniidid* 28
Tõnu Õnnepalu *Luulet* 37
Tšitaadimosaiik 41
Mati Kalm *Sinised vambid suurilmast*
44
Meelik Kattago *Fraktaat iseliikumise*
allikast III 45
Lev Gumiljov *Mõtteid einosest* 57
Kalev Kesküla *Ajakiri «Tänapäev» ja*
võitlev eesti kirjanik I 65
Aleksandr Lavrin *Mis toimub vene luu-*
les? 69
Sirje Ruutsoo *Usbekimaal renessansi*
tundmas I 74
Dixi
Siim Kallas *Kõnelus pojaga* 78
- Igor Gräzin *Härrad vannutatud mehed*
80
Vaatenurk
Vaino Vahng 82
Mati Hint *Nurjunud valiku motiiv ja*
visioonide jutustamine nooremas eesti
kirjanduses 83
Holger Kaints *«Inimestega», II?* 84
Hannes Varblane *Lawrence versus Law-*
rence 86
Vikerkaak
Toomas Kall *«Meie Sõna» ootel* 88
A. Iistok *Suletus* 90
Kaleidoskoop
Jüri Talvet *17. tõlkevõistluse mõtisklus*
90
Kajar Pruul *Noored kirjandusteaduses.*
Konverents Tartus 92
Vikergallup 94
Foorum
Meie vigu 94
Kaido Kama *«Tõlkevall» ehk veidi vai-*
mukadaklusest 95

Kujundus: Jüri Kaarma
Fotograaf: Tiit Veermäe

Esikaanel: Ruth Huimerind. «Autoripla-
kat I». Blueprint, serigraafia. 1985.
Fragment plakatist.

Tagakaanel: Ruth Huimerind. «Tikand
eesti rahvakunsti». Blueprint, serigraa-
fia. 1985. Foto: Tiit Veermäe.

NIKOLAI GUMILJOV

Kaelkirjak

Tõlkinud Andres Ehin

Nii istud sa täna: sul põlvede ümber on käed,
suud varjutab kibeda kurbuse joom.
Sa kaugusse vaatad: kuldrannalist Tšaadi sa näed,
seal uitab, kael taevas, üks kirjatud loom.

Ta siredest, sihvakust, õrnust on pilgeni täis,
tal lummutav muster on ehtimas nahka.
Võrdkaunina täiskuu vaid sumedal südaööl näib,
kui järvevee peeglis ta väreleb kahkjalt.

Loom kaugelt just nagu kaljusse pagisev puri,
ta jookse — see on lindude rõõmkerge lend.
Ta kapjade all hellaks saab maailma turi,
öö tulekul marmorist grotis ta sisse seab end.

Ma pajatan lopsakaid lugusid imede vallast:
küll ronkmustast piigast, küll pääliku noorpõlvekirest.
Liig kaua sa elanud tinases udus ja hallas:
ei usu sa muud kui vaid vihmavee virilat niret.

Ma kirjeldan sulle, kuis troopika aeda sa läed,
kus sihvakad palmid, kus uimastav õite aroom.
Sa nutad? Mind kuula . . . ja Tšaadi kuldranda sa näed,
kus uitab, kael taevas, üks kirjatud loom.

MIHKEL MUTT

ELU ALLIKAD

12.

Möödub paar nädalat. Saabub november, ühes sellega ballide ning vastuvõtude hooaeg. Ligineb päev, mille veerul peab toimuma rebaste ball. Lõuna ajal läheb Arved kohvikusse ning istub lauda, kus Tuuli Botik vaikselt nahistades teed joob. Arvedit silmates punastub too heameelest ning pillab lusika. Tuulit nähes tunneb Arved hirmsat nälga nagu alati. Nii võtab temagi tassi teed ja kuldi kolmandiku. Tahtes mälumise lõpetades toiduraase hammaste vahelt kätte saada, loksutab ta teed suus ringi, nii et põsepooled plagi-sevad. Siis ta kutsubki Tuulit ballile.

«Oh ei, oh ei!» rehmab Tuuli oma pisikese punase käega. «Ei mind mitte tõesti!» Sest ta teab, et kui mehel tõsi taga on, kui ta tahab rohkem kui mõne tunni lõbusalt aega veeta, siis ei loe üks rebaste ball ees või taga.

«Aga sina mine kindlasti!» lubab ta ennastohverdavalt.

«Kuidas ma's sinuta?» tahaks Arved öelda, ent Tuuli pilgus on nii palju usaldust, et sõnad surevad Arvedi huulil. Pealegi peab ta ballil täitma korralvuri funktsiooni — see on käsk Tsentrist. Õhtu ligineb. Õhk tundub tihenevat, nagu segaks taevaisa nähtamatu käsi ilmaruumi želatiini. Akendes süttivad esimesed tuled. On jahe. Peenemate inimeste linnaosas roomavad varjud skväärirdele ja platsikestele nagu sinised meduusid, peibutades kergeusklikke tõukama lahti mõnd väravat, sisenema aia lopsakasse rohelusse ning noppima peenralt peotäie hilinenud astreid või suruma taskusse pihutäit vahakollaseid pirne. Kuid see sõbralikkus on petlik! «Ettevaatust, kuri koer!» hoiatab võigas silt. Kaledus ja Omakasu jalutavad hoovi mööda...

Ühe säärase maja teise korruse buduaaris kiikab diivanil vedelev Polizia Braun fosforkäoga kella ning heidab kõrvale oma traditsioonilise pornolehe.

«On aeg,» ütleb ta valjusti.

Milleks? Ega ometi... Jah, just nimelt! Ka t e m a läheb täna rebaste ballile. Miks siis ometi, taeva pärast? Kas ei leidu talle paremat ajaviidet? Muidugi leiduks. Aga Polizia ajus on küpsenud plaan. Ta kavatseb korda saata kõige inetumat, mida üks naine võib teisega teha — temalt üle lüüa mees, ilma et ta ise toda vähimalgi määral armastaks. Polizia pole käinud üheski loengus. Ent ta evib tugevaid naiselikke vaiste. Kui ta mõne päeva eest auditoriumi suletud uksest möödus, tajus ta paugupealt, mis järku on jõudnud Tuuli ja Arvedi suhted — nemad istusid sees ja konspekterisid

viksilt. Ta teab, et nad on kolhoosis veelgi lähenenud, mis ei tee ta enda ülesannet kergemaks. Pigem vastupidi. Kuid Polizia ei karda. Ta teab, et pruugib vaid tahta, ning ta mõjub ülierootiliselt — nii et isegi õhk tema ümbruses jäigastub.

Ta võimleb liikmed lahti, viskab viigipüksid voodi alla ning riie-
tub muhu seelikusse. Ta lõhnastab end muskusega — sealt, kust ikka lõhnastatakse. Siis tilgutab ta silmadesse belladonnat ja asetab hispaania kärbse oma vasemale õlale. Kaval on tema! Kätte võtab Polizia miniatuurse kirstukese, mis täpselt esiisade veimevakka meenutab. Sinna kavatseb ta püüda Arvedi.

«Ja nüüd alaku võitlus,» lausub ta ust lukustades.

13.

Kui Polizia hispaania kärbsega klubisse jõuab, on ball juba alanud. Pidu leeb hoogu, särtsakad leelotajad on just lõpetanud oma ette-
aste. Polizia kogenud silm märkab momentaanselt Arvedi mehist kuju, kaherealine kodukootud vammus seljas, kirju rätik kaelas, korralvuri punane side käisel. Arved tantsib silmatorkavalt vähe, seda usinamalt aga tegeleb ühiskondlikult kasuliku tööga, aidates nokastunud neide WC-sse tassida. Polizia kardab, et nende toonane kohtumine fuajees on noorukit tema vastu häälestanud, koguni moraalselt traumeerinud. Seepärast käitub ta väga tagasihoidlikult, seisab siivselt seina äärde, igaks juhuks siiski märkuand-
valt kohmitsedes.

Aga kohmitseda polegi vaja, Polizia kartused Arvedi mälu nõrkuses on asjatud. Teda on juba märgatud. Arved mäletab Poliziat, oi kuidas mäletab, ning tahab nüüd kontrollida, kas ei tuleks säärane subjekt kohe tantsusaalist eemaldada. Parketil, embusnuusutuses peab selituma tõde. Niipea kui muusika taas valla prahvatab, tuleb Arved ta poole pikal husaarisammul ja teeb jäiga kummarduse. Polizia peab lugu stiilipuhtusest, ei jää võlgu, naerab tuima näoga vastu. Ta sammub Arvedi ees põrandale ja hakkab väljakutsuvalt jalgu loopima, seejuures alakeha loomuvastaselt ette kallutatades. Arved arvab seda läbi nägevat — tegemist on kavala võttega, kuidas tema valvast nina lokaatoriväljast eemale hoida. Seepärast üritab ta ennast Poliziale lähemale manööverdada. Aga kahjuks ei lähe see tal korda, ta ei oska, sest pole käinud tantsukursustel. Nende toimumise aegu pidi ta hoidma juba sahakurgi. Nii ei jää tal esialgu üle muud kui urahtada ning inetult väänelda. Kuid peagi katkeb tema kannatus. Lõppeks pole ta tulnud siia tant-
sima! Ta tahab tõde! Seepärast krabab ta Poliziat üsna jõhkralt, tõmbab enda ligi. Üllatusega avastab ta, et teine laseb sel vastu-
panuta sündida, ning mõne hetke pärast, olles Poliziat kaks korda kiiresti nuusutanud, ajab Arved silmad imestusest pungi — neiu lõhnab täiesti kombekalt. See teadasaamine rabab teda nii, et tal läheb meelest oma haaret neiu ümber lödvendada, mis ka vaevalt

õnnestuks, sest juba saabub teine, rahulikum tantsupool, ning Polizia ise liibub vastu Arvedit — nagu elulõng hernehirmutise vastu.

Arved saab mõistusega aru, et oleks aeg jätta neiu sinnasamasse, kontroll on ju tehtud, tuleks kontrollida juba järgmisi, kuid miski, mingi kohutav pinge on Arvedist tugevam. Samal ajal Polizia, teades partneri nõrkust surnud keelte vastu, kõnetabki teda soomeugri algkeeles, öeldes: «Ma olen sinuga ühelt kursuselt!» Arved on äärmiselt vapustatud — tollest neiust oleks ta oodanud ükskõik mida, ainult mitte seda. Nii ta maigutab tummalt suud, ei vasta samas keeles, kuigi pole nimetatud alal tõepoolest võhik, olles suutnud omandada iga päev neli kuni viis sõna.

Ta ei vasta. Märkamatu on nad jäänud teisekski tantsuks põrandale. Ta vaatab Poliziat võlutult, mõtleb temast. «Kui kena tüdruk, kui usin ja õpihimuline. Kui kaunis muhu seelikus! Emale ta meeldiks...» Ja paharet sosistab talle kõrva: «Kui hästi mõistab soomeugri algkeelt!» Arvedis liigutab end faustlik alge ja salapärase pinge temas kasvab. Juba lööb ta oma valikus kõhklema, Tuuli piirjooned tema teadvuses ähmastuvad. Nähes teise kimbatust, vestleb Polizia temaga päkapikkude suguelust ja ühiskondliku teadvuse vormidest. Ent selle viimasega paneb ta natuke mööda, sest ühiskondliku teadvuse vormid toovad Tuuli ja tema referaadi tagasi Arvedi teadvusse. Ja kui ta veel puudutab rinnataskus paberilehte, mille on salaja rebinud Tuuli viiekopikalisest märkmikust, siis on ta ammutanud moraalset kindlust ja õhkab kergendatult. Kuidas võis ta küll olla nii kergemeelne! Riskida kindlaga millegi üürikese pärast! Ometi ta tunneb, kuidas pinge temas järjest suureneb. Selle tunde valgusel tahaks ta öelda kaunile kursuseõele midagi niisugust, mis teda targa, kuid lõbutseda oskava tudengina näitaks. Seepärast kõgiseb ta: «Krambambuli!» ning pigistab Poliziat. Et ta aga kätt kogemata teise abaluude all hoiab, tunneb ta korraga, et järsku mingi pinge teise rindkere ümber vallandub. Et ta pole sugugi kodus naiste intiimpesu nõobistikus, siis paneb toimuv teda vägagi imestama. Ja korraga vallandub ka temas endas pesitsemise pinge! Äärepealt tunneks ta Poliziagi vastu tänutunnet, nagu toona uibu all Tuuli vastu, ent ometi jääb see praegu poolele teele. Arvedi pea on korraga kaine ja selge, mõistus külm ja kalkuleeriv. Aga Polizia juba arvab, et teine on tal peos, sest ta sosistab:

«Mitte praegu... Te olete nii agressiivne! Mitte praegu! Oh kandke mind siit kuhugi...» võrgutab kuri naine poikvel sui. Ent järsku vapustab saali mõiratus ja paar naist kiljuvad. Me paar vaatab ukse poole: ukse aga seisab pätt.

Pätt on suur nagu elevant, purjus ja röpendab. Näib, et keegi ei saa temast jagu. Isegi mitte miilitsamees. Pealegi on too ükski. Miks? Miks ei kutsu ta paarimeest, kahekesi nad kindlasti... Aga sellest asi algaski, et pätt astus miilitsamehe juurde — külje pealt muidugi,

hüäänilaadselt — pidades tolle puusal rippuvat aparaati raadioks, kust tahtis omavoliliselt kruttida saksamaa muusikat. *Walky-talky*. Nõnda viis ta välitelefoni rivist välja ja võtab aega, enne kui sõnum sündinust jõuab suusõnal paarimeheni, kes parajasti väljas dokumente kontrollib.

Vahepeal aga hoiavad kõik hinge kinni ja hoiduvad kartlikult seina äärde. Polizia teab, mis tema kohus, ning teeskleb südilt abitut. Kuid nad pole arvestanud Arvediga! «Tegelikult on pätt põhiolemuselt arg,» selgitab too lähemal seisvatele neidudele. «Ainult joodud alkohol on ta kuraasikaks muutnud. Piisab, kui talle südilt vastu astuda, siis on viletsal vennikesel toss varsti väljas.»

Ja passiivsest massist irdubki Arved Mahtra koloss, peatub ukseesises valgussõõris, silmitsi pätiga. Kõik kuulevad, kuidas ta pätile selges eesti keeles ütleb:

«Pane kaabet!»

Pätt ropendab, aga Arved teeb valuvõtte. Siis teise ja tüki kolmandatki. See on rahvuslik maadlusviis, levinud nende kodukohas. Poisikesed harjutavad seda maast madalast. Iga endast lugu pidav mees oskab seda. (Säärane kunst pärineb aegadest, mil eestlane ei tohtinud veel relva kanda — siis tuligi vaenlasele paljakäsi vastu astuda.) Väänanud päti kõik liikmed selja taha, poetab Arved juurdehiilunud tudengite omavalitsuse funktsionäärile mokaotsast, kiitlemata, nagu mehele kohane.

«Viin rahvamaleva staapi . . . Seals' klaarivad.»

Peitupugenud pillimehed naeratavad tänulikult. Saalis vallandub maruline aplaus, mille aga lõhestab ahastav karje:

«Arved, sa tuled ju veel tagasi?!»

See on Polizia Braun, kes äkitselt tunneb, et on armunud. Tõeliselt. Esimest korda elus.

14.

Parkett väsitab viimased keerlevad paarid, isegi video-krakovjakk ei paku enam pinget. Diskori hääl meenutab rikkis tolmuimejat. All klunkris lõpevad õlu ja hernerid. Korrapidajad-piirajad näpivad närviliselt oma punaseid varrukasidemeid, nagu tahaksid mõista anda, et neilgi on kusagil kodu. Nurkades vedeleb murtud roose ja nätsutatud paberosse. Noored on roidunud ja tursunud, ent õnnelikud. Seda on ka Arved Mahtra, kes saabub ühiskondlikust korra-kaitsepunktist. Pätt on toimetatud raudse eesriide taha, nüüd jääb üle vaid saata oma daami — ainsat, kellega tõsisemalt tantsu löödud. Arved tunneb, et nii peab. Polizia aga tõlgendab tema kohusetundlikkust valesti — aimamata, et paremal juhul tunneb Arved tema vastu üksnes midagi õe-taolist.

Sume on öö. Nagu sajasilmne must härg kõrgub pimedusest internaadihoone, kui nad sellest mööduvad. Arved tahaks sisse põigata, kuid ei, mida rutem ta daami koju saadab, seda rutem võib

ta naasta oma «õige» juurde. Polizia püüab juttu üles võtta — tulult. Seda enam, et ta on lasknud käest oma põhilise šansi — kasutada vestluses soome-ugri algeelt, mis Arvedis kummalise erutuse esile kutsus. Selle asemel laseb Polizia käiku labaseid trikke, pakkudes emakeeles botaseid ja paljastades põrandaaluse pornopaljunduse argielu. See ei huvita Arvedit — juba kaldub ta arvama, et Polizia on tühine . . .

Neiu ei ela väga kaugel, ainult kaks kilomeetrit veel. Nad jõuavad mustavasse tänavasuudmesse. Polizia tunneb, et Arved erineb kõikidest viiesajast või seitsmesajast mehest, keda ta senini on tundnud. Ometi lausub too üsna argisel häälel:

«Noh, sul veel ainult kakskümmend meetrit minna, need kõmbid ise ära.»

See sünnib viimase laternaposti all, nii sobilikus paigas suudluseks, kui Polizia juba innukalt osutab eemal kõrguva kahekordse häärberi poole, andes ühemõtteliselt mõista, et see võib lähitulevikus nende mõlema koduks saada. Ja väga tähtis on tund, mil käaksatab Polizia majauks — rahuldamatu kõrvalkõlaga nagu ta pereinainegi. Sest Tuuli Botiku kaitseingel seal kusagil transsendentsuses liputab samal ajal leebelt saba: lõpuks on temagi kord olla roidunud, tursunud ja õnnelik. Tema peavastane langeb ihast värisedes linade vahele — paraku üksinda. Isegi gürsa jääb söötmata. Polizia imeb vilunud suuliigutusel padjanurka ja sojub sinna vahele: «Miks, miks ometi ei läinud minagi kolhoosi!?»

15.

Arved läheb tagasi, vehib astuda pikal külvajasammul. Ta on endaga rahul. Mõte eelseisvast paneb jalad kiiremini tööle. Juba ta tormab. Paar koera kusagil läheduses hakkavad haukuma. Haukugu peale, mõtleb Arved. Rutemini, rutemini. . . Õnneks on aeg kaugelt üle südaöö ning valgusfoorides plingib kollane tuli. Ta lükkab tagasi erataksojuhi pakkumise — internaat juba paistab. Neli astet ühe hooga. Uks pole lukus, eeskirjade jäme rikkumine! Ehk ootab unine naisvalvur veel mõnda hilist peolist? Igaks juhuks teeb Arved talle märkuse. Nii, trepist üles. Rutemini, rutemini. . . Tee peale jääb aspirantide tuba. Lõhnab praetud tursa järele. Arvedile meenub Kessu sink. Ta otsustab enda juurest läbi põigata, lõigata singist tükikese — ballikingituse.

. . . Tuuli Botik ei saa nahka silmale, kuigi ta harilikult veerand kaksteist uinub. Ta on toas üksi. Mõlemad toakaaslased läksid muidugi ballile. Nad isegi ei küsinud, mida tema, Tuuli, sellal teeb — nii endastmõistetav näis neile tema kojujäämine. Tuuli otsustab minna õppetuppa, ehkki õppida saaks ta ju siingi. Ometi ta läheb, võtab kaasa kirjamapi ja õuna, et pisut keha kinnitada. Õppetuba on tühi. Kõik on vist ballil. Tuulile tundub, nagu oleks terve maailm seal, ainult mitte tema. Õppetoaas on pime. Muist lampe on lõhutud,

muist varastatud, muist muidu kulunud. Õnneks on Tuuli päeval endale isikliku lambi muretsenud. See maksis neli rubla ja viiskümmend kolm kopikat. See on Tuuli jaoks oluline summa, kuid ta teab, et on asju, mille pealt lihtsalt ei tohi kokku hoida. Nüüd toobki hoolas neitsi toast oma laterna ja istub õpperuumi tagumisse tolmusesse nurka — sinna, kuhu päike ei paista. Ta kirjutab referaati, sõba õlgadel, sulg krigisemas. Ent töö ei lähe täna tavalise hooga, peagi hälbib Tuuli meel ühiskondliku distsipliini radadelt. Murelik kurruke kõverdab suud. Tuuli ohkab ja ta pilk uitab mustava lae alla. Muidugi ta närveerib. Meeste meel on ju muutlik, nende liiderdu sed teada. Jah, ainult töö on sõber, kes kunagi alt ei vea, kunagi ei reeda. Seepärast Tuuli ongi võtnud isiklikuks kohustuseks kirjutada iga päev kaks lehekülge mingit referaati. Parem karta kui kahetseda. Ka nüüd saab ta endaga hakkama, surub maha ärevaks tegevad mõtted — Tuuli suu muutub seejuures ootamatult ebanaiselikuks, lausa kalgiks, aga ainult hetkeks — ja asub värviliste pliiatsitega tähtsamaid kohti alla tõmbama. Ta süveneb töösse, unustab aja ja ruumi.

Äkki avaneb uks. Tuuli tõstab võpatades pilgu. Kes see nii hilja...? Aga see on ju Arved! Noormehe küsivast pilgust paistab ootuspingega segunenud andeksannipalve oma hilise saabumise pärast. Tuuli naeratus ütleb talle: «Tere! Sind ma ootasin!» Peagi nad istuvad lähestikku.

Niisugune on Arved Mahtra magus tasul

16.

Järgmine hommik tõuseb Arved enne toakaaslast. Maapoisina teeb ta seda alati. Aga täna on ilmselt teisigi põhjusi, miks nood kaks ei saa ega-saa end maast lahti, kuigi eile juba norisesid, kui Arved alles saabus. «Nüüd nad hilinevad kindlasti...» muretseb Arved ja katsub kaaslasti ärkvele raputada. Tulutult. Ta lööb käega ja läheb kööki, võtab külmkapist jääd, mis teistel alkohoolsete kokteilide tegemisest üle jäänud, ja hõõrub sellega paljast ülakeha. Seejärel teeb ta ühel jalal lugematu arvu kükke ning puhastab kustutamata lubjaga hambaid. Nii, ja nüüd linnupete. Imelik, mis veider lugu — Kessu sink on värske nagu siis, kui taat selle jaamas kaasa andis! Pole paha lõhna, kuigi Arved maapoisina teab, et selle aja peale tõmbub sink servadest kollakaslillakaks. Ja mis veel kummalisem — sink pole oluliselt vähenenud, kuigi Arved teab kindlalt, et on üsnagi tihti selle kallal maiustamas käinud. Imelik, tõepoolest imelik, vanguard ta pead, tõtates esimesse loengusse.

Internaadi nurga taga saab talle osaks rõõmus üllatus — põõsa varjus kohmitseb Tuuli oma portfelli kallal, kontrollides, kas kõik vajalikud õppevahendid on ikka kaasas. Nad jätkavad teekonda kõrvuti, ehkki Tuuli näib häbenevat. Ta kardab, et neid võidakse koos näha, pelgab, et see võib mõjutada tulevasi eksamihindeid, ning

katsub seepärast märkamatuult maha jääda. Arved sisendab talle elu-
julgust, söakust faktidele silma vaadata. Nad jõuavad auditooriumisse
parajasti hetkel, mil peahoone legendaarne kell esimest korda plekiselt
täriseb.

17.

Arved ja Tuuli muutuvad järjest lähedasemaks ja nad peaaegu juba
jõuavad teineteiseni. Neid võib mõnikord koos näha isegi õppetööst
vabal ajal. Ühine huvi soome-ugri algkeele vastu ja sotsiaalne
päritolu tsementeerivad nende läbisaamist punase niidina. Kõik pais-
tab tüürivat traditsioonilise lõpu suunas . . .

Ent nad ei tea, et leidub inimene, kes nende liitu silmaotsaski sallida
ei või. See on Polizia Braun, solvatud uhkusega tiirane emasloom,
nende endi kursuseõde, kes kavatseb vasthaagitud sõprusrongi puhvr-
risse juba esimesel pöörmel liiva puistata. Polizia on kaval, ta näeb,
et otserünnakuga vaevalt siin midagi saavutab. Seepärast laskub ta
pikkadesse konsultatsioonidesse, vesteldes «Mišas» ja «Põrssa juures»
sotsiaal- ja geštaltpsühholoogide, seksuoloogide ja keeleteadlastega.
Sõjaväehaigla taga šlakhunnikus ameldes aga peab nõu mõnede
puhkusele sõitnud tegevohvitseridega. Nii sünnib strateegiline plaan.

18.

Polizia ei meenuta Arvedile poole sõnagagi toonast kojusaatmist.
Ülepea väldib ta temaga nelja silma alla jäämist. Ta pöördub Tuuli ja
Arvedi poole vaid siis, kui nood kahekesi on, ning naeratab sõbralikult
nagu kõikidele teistele. Ta on teatud sügavuspiirides läbinägelik
psühholoog ja teab, kuidas tühisemgi kingitus naisterahva meeltesse
mõjub. Seepärast kingib ta Tuulile referaatide kirjutamiseks kaks
pakki «Jyväskylä Bank» vesimärkidega esmaklassilist paberit ja komp-
lekti pimeduses hiilgavaid fosforkriite. Arved aga saab paki vängeid
sigarillosid (Björn Uppsalast!). Tuuli on liigutatud ja töötab endale,
et juba viie aasta pärast, suunamise järel, kohe esimesel palgapäeval
kingib ta midagi vastu.

Saabub esimene eksamisessioon. Kord kui Tuuli ja Arved ülikooli
kohvikus vaikselt nahistades — traditsioon! — teed joovad, palub
Polizia luba nende lauda istuda ja pakub neile nagu muuseas spik-
reid.

«Võtke,» soovitab ta. «Need on hea peene kirjaga. Täitsa loetavad.
Kõikide ainete kohta. Lasin nad tuttavale kunstnikul valmistada.
Graafik Metternich, teeneline — olete ehk kuulnud?»

Arved ei ole Metternichist midagi kuulnud, küll aga Tuuli, kes
külastab näitusi ja omab üldse kunstimeelt. Hardunult silmitseb ta
spikreid, mis meenutavad talle «Eesti kultuuriloolist kaarti» (seda on
ta näinud sovhoosi kantselei seinal). Ta imetleb Metternichi joone
puhtust — nii kaua, et Polizia on näkkamises juba kindel. Kuid äkki

läbibstab Tuulit külm võdin, talle oleks nagu elus nastik krae vahele torgatud. Ta tuleb tagasi reaalsusse, taibates, milleks see filigraanne lehekeste pakk mõeldud, millise ilguse teenistusse on kunstnik müünud oma ande. Ei, tema mitte iialgi! Ta laseb kogemata spikritel teetassi kukkuda. Arved õngitseb nad sealt kämblaga välja, silub pisut siit-sealt. Tuuli jälgib oma armsamat, närvides huuli. Ta ootab Arvedi reageeringut, kartes, et too soostub spikerdama. Nõnda oleks nende vahel esimene pettus sündinud — veel enne, kui midagi alanud . . .

Kuid Tuuli kartused on asjatud — Arved kaeb spikreid tunnustavalt, ent ilma ihata, — umbes nõnda nagu võiks silmitseda Tuuli sopajoodikust kasuisa Hugo mõnd eelmisest sajandist pärit hõrku veinipudelit — ning annab pakikese tänuga tagasi.

«Saame ise hakkama,» on ta mehelik vastus. «Osatakse meiegi pool . . . » Polizia langeb ta silmis kriipsukese. Aga Tuuli tahaks Arvedil sel hetkel siinsamas kaela ümber hakata — kõvasti-kõvasti . . .

Polizia teeb veel viisipärast juttu, siis vabandab ja lahkub. Trepikojas aga virutab teenelise Metternichi mitme nädala töovilja tagantkätt prügikasti. Ega ometi tema neid kasutama hakka! Tema, kelle isal on Tallinnas kaks kivimaja — üks viiekordne Mustamäel, nüüd teine üheksane veel Lasnamäel! Ei tema läbi põru.

See on tõsi. Polizia õpinguraamatut ehivad juba enne sessiooni algust ainult «väga head» hinded. Muide, ühele eksamile ta isegi ilmub, sest seda võtab vastu kena noorepoolne õppejõud, keda ta tunneb «Põrssa juurest». Professor ei taha ega taha teda minema lasta, muudkui üritab vestlust pikendada, nii et teised ruumis viibivad ettevalmistajad kaastundlikult ohkavad — «No küll, alles pinnib!»

«Kohtume «Mišas», palun, ma pean teid nägema, sellest sõltub kogu minu edasine elu!» anub õppejõud sosinal. Ta on näost nii kahvatu, et Polizia noogutab armulikult. Professor kirgastub ja muutub hajameelseks. Järgnevad vastajad teenivad eranditult «väga head» hinded . . .

Polizia aga istub juba «Põrssa juures» ja muigab üleolevalt «Eh-heel!»

19.

Ühel päeval annab kursusevanem Tuulile edasi teate — mingu dekanati. Tuuli süda langeb saapasäärde ja seest kisub imelikult õõnsaks, sest ta kardab dekanati nagu tuld. Kursusekaaslastelt ja vanematelt intrielanikelt on ta kuulnud, et sinna ei kutsuta iialgi heade uudiste pärast. Ikka on põhjuseks mõni sigadus, stipendiumi äravõtmise, internaadist väljatõstmise huligaanitsemise pärast või koguni eksmatrikuleerimine. Tuuli heitub, ent minema peab. Ei juhtu see täna, juhtub see homme, ei juhtu see homme, juhtub see ülehomme, ei juhtu see ülehomme — kunagi juhtub see ometi, sest dekanadi kutse peale pole veel keegi sõandanud minemata jätta.

Hirmust poolsurnuna koputab Tuuli dekanaadi uksele. Ja mis järgneb? Ta ei usu silmi-kõrvu, mõeldes, et on sattunud taevasse. Prodekaan pakub lahkelt istuda, kiidab usinaks ja õpihimuliseks, teeb juttu tulevikust, eriprogrammist ja muust meeldivast. Lõpuks aga tõsineb — «Oli ikka asja kah, lihtsalt komplimendi tegemiseks poleks ma teid välja kutsunud». Tuuli kui nende perspektiivikaim, kui soome-ugri algkeele tulevik hakkab nüüdsest elama kaheinimesetoas — senise nelja asemel! Seal olevat paremad töötingimused ja tervem meeolelu.

«Anna sitta sellele taimele, mis kasvab,» lausub prodekaan, mahehäälnel meesõppejõud — tema'p see ongi! — ja tõuseb, et jumalaga-jätuks kätt anda. Tuuli pisike punane käsi kaob tema sooja suurde pihku. Neiu astub arglikult esimesed sammud . . .

«Tuuli!» tuleb prodekaanile veel viimasel hetkel nagu midagi meelde. «Kas sa vahel ikka referaati ka kirjutad veel?»

«Kirjutan ikka kah,» kohmab Tuuli vastuseks.

«Siis on hästi,» lausub prodekaan leebelt naeratades. «Ole tubli tüdruk,» ja silitab Tuuli pead. «No mine-mine nüüd,» tõukab ta siis tüdrukut ukse poole. «Mul on siin veel tegemist.»

Aga Tuuli seisab ukse kõrval ja väriseb õnnest, nii et prodekaan lükkab ta pisut kärsitu liigutusega ise uulitsale.

Tuuli tuigub õnnest ka tänaval, nii et mööduv miilitsamees teda kahtlustavalt silmitsema jääb.

«Tütarlaps, kas olete rase või purjus?» küsib ta osavõtlikult. Mõlemad võimalused on Tuulile ühtviisi kohutavad ning vastuse asemel ta üksnes rehmas punase käekesega ning jookseb internaati asju pak-kima.

Need saab ta viie minutiga kokku.

«Hüvasti siis,» lausub ta mahajääjatele.

«Eksmatt, jah?» küsib üks neist, pikkade punaste küüntega Hydra, ja pöördub vastust ootamata Solveigi, teise omasuguse poole. «Mis ma ütlesin, mäletad? Et see küll esimesest sessist kaugemale välja ei vea! Näe, mul oli õigus!» Solveig, kes kuulab kõrvaklappidest mõttetut muusikat nagu tavaliselt, üksnes noogutab õndsalt. Nad keegi pole Tuuli eksamitulemuste vastu vähimatki huvi ilmutanud, ei hooli talt niigi palju, et vaevuksid tema isiklikes asjades sorima.

«Ei, määrati kahsesse tuppa,» poetab Tuuli võimalikult tagasihoidlikult. Samas ta kahetseb öeldut — kiitlemine pole tema loomuses. Pealegi — milleks äratada teistes kadedust? Sest pääsemine säärasesse eraklasse on nende kõikide unistus, seda teab Tuuli kindlalt. Ta on pidanud pikkade õhtute vältel piisavalt kuulma Hydra, Džaneti ja Solveigi vastastikuseid südamepuistamisi ja teab, milleks neile seda tuba vaja oleks. Mitte soome-ugri algkeele paremaks omandamiseks, veel vähem referaatide lihvimiseks, vaid selleks, et sinna ööseks kavalere jätta! Praegu on see raske — neid on ju toas tervelt neli. Kust leida ajutist öömaja korruga kolmele? Ent kahekesi —

imelihtne, täna sina, homme mina, nagu tervishoiukäsiraamat soovitabki. Pole siis ime, kui kolm neidu teda pika pilguga vaatavad ning hüvastijätule vastamise asemel üksnes midagi pobisevad. Milline ülekohus! tundub neile. Ukse taga seisatab Tuuli hetkeks, et nutuga võidelda — ta teab, et juba on need kolm seal sees asunud teda poriga loopima, sopaga üle külvama, kokku klopsima kõige räpasemaid kuulujutte tema suhetest prodekaaniga, mis mõne tunni pärast internaadi peal käiku lastakse. Tuuli ei muretsegi nii väga enda pärast, aga talle teeb lausa füüsiliselt haiget mõte, et nende kuulujuttude ohvriks võib langeda ka Arved, kelle hea nimi on Tuulile tähtsam enda omast.

Pamp ta käes muutub korruga raskeks, jalgades tundub tina — vaevaga jõuab ta kaks korrust kõrgemale koridori lõppu. Võti oli küll ennist all valvelauas — see tähendab, et tuba peaks tühi olema — aga igaks juhuks ta siiski koputab, nii võõrastav on veel . . .

«Sisse!» hüütakse toast tema üllatuseks. Ta avab . . . ja tardub lävele. Päevatekil lesib bikiniide väel ei keegi muu kui Polizia Braun!

20.

Muidugi oli see tema, kes andis kõrgemale poole korralduse tubade koosseisud segi lüüa ning ennast tiibmanöövriga internaati sokutas. Tema käes on see ju käkitegu . . . Aga milleks? Ega ometi . . . Vahel naised, leidmata vastuarmastust, armuvad oma jumaldatud mehe kallimasse, et ka ise niiviisi — kaudselt — kõigest osa saada. Nad püüavad võimalikult sageli õnnelike konkurentide läheduses viibida, kuulata uudiseid nende perekonnaelust, mehe pahandustest töökohal ja uute sugulaste halbadest omadustest. Nad püüavad iga sõna haige imiku väljaheite värvist, mõnedest aga saab koguni lesbi. Tunneb ka Polizia Tuuli vastu õelikku sõbratarisümpaatiat? Muidugi mitte! Ta juhindub taktikast, mille töötasid välja professorid Pääoma, Sävidž ja Oomen . . .

Algul peab Polizia end uues toas siivselt ülal. Ka tõstab ta seminaridel kätt, harjutab valjusti soome-ugri algkeelt, laulab sekka lapi joigusid ning isegi simuleerib referaadi kirjutamist. Ta läheb varakult magama, ei käi paljalt mööda tuba ringi ega kuula «Ameerika Häält».

Ent säärane rahu ei kesta üle paari nädala. Siis hakkab olukord tasapisi muutuma. Esialgu midagi hirmsat küll ei juhtu: vahel tuleb Polizia koju alles õhtul kell kümme ja ringutab magusasti, kord on tal isegi veinilõhnad juures. Peagi hakkab neil käima külalisi. Nagu muuseas kõlab õhtu või teine koputus nende uksele. Tulijad on eranditult mehed. Tõsi küll, kõik jääb sündsuse piiridesse. Tulijatel on lillekimbukesed mõlemale neiule, loomulikult ei mingit alkoholi. Võiks lausa arvata, et tegemist on kasuliku ja meeldiva seltsieluga. Sest keda kõiki nende meeste seas ei leidu! Elegantseid härraseid, nelk nõõpaugus; kummis rinnaga atleetvõimlejad, kiilaspäiseid kõrendeid, kes meenutavad marsielanikke, ent on hoopis intellek-

tuaalid — kõiki, kõiki, kõiki! On insenere, heliloojaid ja isegi plaanikomitee töötajaid. Nad vestlevad kõik väga vaimukalt ja lahkuvad külalistele ettenähtud ajal. Ja nagu ühest suust kutsuvad nad Poliziat endale vastukülaskäigule ning — uksele viisakalt kummardudes — tema «kaunist toakaaslast» ka, muidugimõista.

«Millal me siis läheme?» küsib Polizia nagu muuseas enne magaminekut. Tuuli ei tea, mida vastata, sest temas heitlevad segased tunded. Muidugi tahaks ta minna nende huvitavate inimeste, nende kirjanike, leidurite ja rännumeeste juurde, et koguda teadmisi ning ise seeläbi rikkamaks saada. Ent miski hoiab teda tagasi, ei lase Poliziale rutakas-vaimustunult «Jaa» hõigata. Nimelt aimab Tuuli, et need kutsed pole niisama... Tal on imelik juba seepärast, et neil ülepea nii palju mehi külas käib, mis sest, et korralikke. Tuuli süda tunneb, et mees jääb ikka meheks... Muidugi, mis tema sinna parata saab, pole ju tema see kutsuja. Aga seda vähem on tal õigust oma-poolset initsiatiivi näidata, ise neile külla minna! Oh ei! Võib-olla lõksutatakse juba praegu internaadi peal nende toa üle lõugu? Mis saab veel siis, kui ta ise...? Ja mida ütleb Arved? Tuuli pole talle seni suurt midagi rääkinud, pole tahtnud asjatult erutada. Ainult niisama, mokaotsast, et «käis see või teine». Aga kui kumu liialt paisub, kas ei mõtle Arved temast halvasti, ei hakka pidama kergemeelseks? Tuuli kardab.

Aga Polizia seda just tahabki! Tahab, et kumu ulatuks Arvedi kõrvu, ja mida moonutatumalt, seda parem. Et jääks mulje, nagu oleks Tuuli juba täitsa... Polizia aitab moonutatud kumu levile igati kaasa, sest ta loodab, et siis lööb Arved Tuulile käega, ise aga langeb tema saagiks. Paraku ei suhtle Arved praktiliselt kellegagi peale Tuuli ja moonundud kumu ei ulatu temani...

Polizia taipab sedagi kähku. Kuid see ei heiduta teda. Sest veel rohkem on ta lootnud muule, tal on teinegi tagamõte, miks mehi külla tassib. Ta loodab, et keegi neist hakkab Tuulile meeldima, et ta koguni armub ja lööb ise Arvedile käega, nii et too langeks ikkagi tema, Polizia saagiks. Säärane võimalus rahuldaks Poliziat tõtt-õelda isegi rohkem, on kuidagi kindlam.

Seepärast õhkabki Polizia õhtuti pärast järjekordse külalise lahkumist alati: «Oli ju põnev mees, eks?» Ühtlasi loodab ta niiviisi välja selgitada, millised mehed Tuulile imponeerivad, saada aimu tema seksuaalsest stereotüübist, et siis vastavaid kandidaate talle ette lükata. Sest mõne aja pärast, arvates, et Tuuli on meeskülalistega piisavalt harjuda jõudnud, rebib ta korralikkuse-maski lõplikult eest, nii et ta pärlmutraste huulte nurkadest ilmuvad nähtavale ilged kihvad. Algab järgmine etapp — avalik ideoloogiline diversioon. Ta kavatseb Tuulit rikkuma hakata.

Ühel õhtul üritabki ta südamlikku vestlust ja pihub Tuulile, kuidas teda üheksandas klassis ära võrgutas maaviljeluse vanema kursuse üliõpilane, lubades naiseks võtta, ehkki ise juba teadnud, et saab

suunamise Kuubale. «Jah, nii see on,» ohkab Polizia ja poetab pisara. «Aga mis siin enam kurvastada,» lööb ta siis pea selga ja heidab silmile laskunud kuldse juuksepuhma üle õla. «Elatakse vaid kord!» Ja ta kutsub Tuulit üles läbima üheskoos naudingute kooli.

«Näita ainult näpuga mõnele neist meestest, kes meil käivad,» lubab ta saladuslikult. «Kui ta sulle tõesti meeldib, siis võid kindel olla, et leiad ta oma süngist — enne kukke ja koitu.»

Tuuli on sellest pakkumisest nii pahviks löödud, et ei oska a-d ega b-d kosta, peab vist naljaks. Kui aga Polizia patujutte jätkab, küsides pärast iga järjekordse külalise lahkumist magusa konfidentsiaalsusega: «Äkki too?» siis vaikib Tuuli iga kord järjest põlglikumalt. Polizia aga tõlgendab tema vaikimist valesti, arvates, et asi on meestes, ja jõuab järeldusele, et Tuuli maitse peab üsna eriline olema. Tema ise oleks juba ammu... Aga ta püüab kangekaelselt toakaaslaste maitse jälile saada, tassides nende tuppä teed jooma üha uusi ja uusi isendeid — järjest hõlmamatuid, armulisemaid, suuremeelsemaid. Kõik tulutult — Tuuli keeldub oma seksuaalse maitse saladust kangekaelselt välja andmast.

«Missugune ta sul küll on?» arutleb Polizia valjusti. «See sinu ideaal? Kellest oled lapsest saati und näinud. Sinu prints? On's ta lokiis? Kaabakas? Pikk? Suhkruhaige?»

Mõne aja pärast Polizia veendub, et Tartus ja selle lähemates alevites Tuuli ideaaltüüpi ei esine ning, pannud mängu oma tutvused, sealhulgas «Eesti Raadio» kunagise saate «Otsime talente» joomise pärast lahtilastud kaastöölise, asub kaugematest rajoonidest Tuulile partnerit otsima. Saabub tegelasi isegi Paldiskist, Kundast ja Jasnaja Poljanast. Kõik asjata, kõik kosilased lükkab uhke Tuuli tagasi. Lõpuks paneb Polizia rattad käima ja kohale sõidab Sigulda Metsavana ise. Aga kui Polizia tolle lahkumise järel — enne edevuselohukesed endale põskedesse tõmmanud — Tuulilt lootusrikkalt pärib:

«Noh, see paistis sulle küll mokka mööda olevat,» siis surub Tuuli käed äkitselt suu ette ning tõttab jooksujalu WC-sse — öökima. Nüüd potsatab Polizia nõutult voodile. Tema tarkus on otsas. Korraga sähvatab talle: geniaalne!

«Oi, vabanda, ma ei tulnud selle peale,» laskub ta tualettruumist tulnud Tuuli kõrvale voodile ja koguni silitab teise õlga, võib-olla esimene ja ainus kord siira hellusega, «ehk meeldivad sulle hoopis... teistsugused? Tahad, viin sind kokku kääbustega?» pakub ta õhinal.

Nüüd katab Tuuli kõrvad, kargab laua taha, haarab konspekti ja hakkab kogu jõust soome-ugri algkeelt õppima, korrates fraase palavikulises tempos. Sellestki ei näi talle piisavat — ta topib kõrvadesse veel vatti, plastiliini, taruvaiku, ning kui sellest ikka väheks jääb, siis tagatipuks seepigi. Üksnes tudisev juuksekrunn Tuuli Botiku kuklas annab tunnistust ta pahameele suurusest.

/ - - / Tuuli tahaks põgeneda — ükskõik kuhu. Ta oleks nõus

meelsamini elama ühes toas kas või terve naisvanglaga, kui siia jääda. Aga mahehäälse prodekaani sõna on talle seaduseks, selle vastu ei söanda ta talitada. Liiasi heliseb küsimus referaadi kohta siiani ta kõrvus. Ta jääb. /- - -/

Kuis vajaks ta praegu Arvedi tuge! Nüüd ta kahetseb, et ei rääkinud noormehele kohe neist saginevaist külaskäikudest. Nüüd on juba hilja, arvab ta. Arved ei mõistaks, kuidas suutis ta sellist jälkust nii kaua vaikides taluda.

Polizia aga juurdleb ja jääbki juurdlema. Asi ise on tegelikult nii lihtne! Ta pole taibanud otsida piisava innukusega Arvedi kodukohta ümbruskonnast, kus kindlasti leiduks veel mõnigi temasugune. Arved teab ise, et Taadi nooruspäevist räägitakse igasuguseid lugusid.

See on professorite Pääoma, Sävidži ja Oomeni esimene suur viga.

21.

Kes teab, kuis võiks see kõik lõppeda, kui poleks üht salapärast asjaolu Tuuli ja Arvedi suhetes.

Kord jõudis juba Arved imestada, et Kessu tagumine sink ei vähenenud — korduvatele maiustamistele vaatamata. Ei levitanud isegi läpatanud lehma, mis looduse üldisi seaduspärasusi arvestades ju loomulik. Nüüd on Arved oma singi võluväega harjunud — seda enam, et pärineb maakohast, mis kuulus tondi- ja haldjalugude poolest. Ka Tuuli on singi saladusse pühendatud. Algul, kui Arved talle sellest esimest korda rääkis, erutus ta hirmasasti, ei kostnud miskit, ainult rehmas punase käekesega. Pole ta ju oma sotsiaalse päritolu, eriti aga veendumuste kohaselt harjunud midagi elult niisama saama. Nüüd on tubli tütarlaps rahunenud. Veel enam, ta koguni tunneb pisukest uhkust, sest aimab oma osa selles Emakese Looduse Imes. — Nimelt ilmneb, et kui Tuuli on oma referaati jälle juurde kirjutanud, siis kasvab suuremaks ka sink, kui pole — siis ei. Üldiselt juhtub väga harva, et Tuuli õhtuti referaadi taha ei istu — seda peamiselt siis, kui nad Arvediga kinos dokumentaalfilme vaatamas käivad. Samas — kuna Tuuli dok.-filmidest saadud laengu mõjul järgmisel õhtul kahekordse usinusega referaati jätkab, siis teeb ta vahelejäänud harilikult tasa, ja enamgi veel. Nõnda tundub lõpuks Tuulile, nagu kirjutaks tema Arvedile sinki, ning too ei saa enam aru, mis see on, mida nad intriköögis kahekesi nosivad, sink või referaat, seda enam, et mõlemad maitsevad talle ühtmoodi hästi. Jah, täpselt, seda enam on see nii, sest lisaks eelnenule ilmneb veel üks seaduspärasus:

Mõistagi peab Tuuli oma referaati aeg-ajalt juhendajale näitama, temalt nõu küsima ja edusammude suurusest kuulma. Toetudes juhendaja professor Skeletonilt saadud hinnangute ja ühiste õhtusöökide võrdlevale analüüsile selgubki, et mida edukamalt Tuuli on ühiskondlike distsipliinide salapärasse süüvinud, mida uutmiseelsem olnud, seda mahlakamaks sink muutub, seda hõrgumaks, läbikasvanumaks,

ühesõnaga . . . Näib koguni, nagu kasvaksid singile mõne eriti õnnes-
tunud öö järel peale terved uued kihid, punakamad ja heledamad
vaheldumisi — nagu ühiskondlik-poliitiliste formatsioonide vaheldu-
mine ise. Nõnda on Kessu — keda veel kadunud Konna-vana kohit-
senud ja veristanud — tagumine sink indikaator Tuuli maailma-
vaatelise küpsuse teel.

Niisugune asjade käik satub küll natuke vastuollu kasuliku tõega,
mille kohaselt olemine määrab mõtlemise, mitte vastupidi — nagu
võiksid meie ideed materiaalseid kehi sünnitada — see oleks ju
creatio ex nihil, seletab Tuuli mureliku suuga sinki süües, ent lõpuks
nad lepivad kokku, et niisugune vastuolu on dialektiline.

Siis aga hakkab Arved tähele panema, et kuigi ta sööb sinki sama
palju kui enne — pole peekoni juurdekasv enam endine. Aga kui
millegi juurdekasv pole enam endine, tähendab see äraseletatult,
et see miski kahaneb. Ehk on Tuuli vajadused kasvanud, mõtleb
Arved, aga tõrjub selle mõtte momentaanselt. Tuuli ei söö üldse, on
murest kõhnunud, kuhu mahuks talle see singi-lisa? Ja mis veel täht-
sam: singi lõhngi pole sama mis seni! Veel mõned päevad ning
Kessu tagumine jääb üsna alamõõduliseks — nagu normaalsegi söö-
mise korral. Ja levitab ebameeldivat lehka, nii et Arvedi toanaabrid
uudishimulikult nina veavad ja lehvivad konspektide või sõnaraa-
matutega enda ümber tuult nagu kergemeelsed naised kuskil «Moulin
Rouge'is», «Chat Noir'is» või koguni Rios.

Pikki tunde veedab Arved haisva lihakäntsaka ees, võtab Rodini
«Mõtletaja» poosi, püüdes tungida Emakese Looduse Imejasjadesse.
Vahel koguni poevad talle pähe ärevaks tegevad ideed telekineesist
ja mesmerismist, telepaatiast, astraalsusest, telluursusest ja muust
südant pahaks ajavast. Ta on kuulnud, et perverdid jutlustavad neid
äärelinna vähekäidavates einelaudades. Need on keelatud, ütleb ta
endale, hambad ristis. Ent mis parata — Arvedi enda vaimupingu-
tused on asjatud, sest kust võib tema teada, et tänu belmondode,
naanide ja ulfsakite läbivoorimisele Tuuli intritoast ja nende häbitu-
tele küllakutsetele on too saanud menstruaalhäire, jäänud loomingu-
liselt ahtraks ega suuda enam referaati juurde kirjutada? Elu allikad
on kuivamas!

Ent Arved ei suuda singita elada, ta on harjunud seda päris vabalt
pruukima — annustes, mille puhul vähegi vilunud narkoloog diag-
noosiks keskmiselt väljakujunenud sõltuvussuhet. Seetõttu peab Ar-
ved Tuuliga mõnuaine puudusest juttu tegema. Ka Tuuli tunneb,
et otsustav kõnelus on möödapääsmatu, et ta peab lõpuks Arvedile
Polizia häbitegudest jutustama. See saatuslik silmitsi seismine sünnib
nende tavalises loengutevahelises kohtumiskohas keemiahoone au-
tahvli kõrval. Tuuli rappub kergelt, varjab pihkudega nägu.

«Või nii on lood,» ühmab Arved. Ta aimab, et Tuuli tihub, hoiab
silmi pihus. «Ja mina mõtlesin . . .» Siis müksab ta teist, nii et too
hämmeldunult pilgu tõstab. «Ära tee sellest numbrit. Temasugused

ei määra meie noorsoo üldpalet. Ära karda teda.» Ja et oma jutule veenvust anda, lisab: «Ma olen temast jõu poolest iga kell üle. Kui ta sulle ikka väga pinna peale hakkab käima, küll ma tal siis põrna pigistan.» Seejärel tõmbub ta kulm erakordselt maskuliinselt kortsu ja litsub läbi hammaste:

«Aga kääbuste juurde ära mine!»

(Järgneb)

PAUL-EERIK RUMMO

KODANIKU TUNNE 1971

LISANDUSI AJALOO TUNDMAÕPPIMISEKS

Kodaniku tunne

Loodus ja valitsus

varjavad oma kavatsusi, kui nad neid isegi teavad; esimeste kohta on võimalik üht-teist teada saada, kui vaikselt istud ja sügavalt hingad või ilmateateid kuulad või loed, mida Vadim Želnin või Kustas Põldmaa arvavad vanarahva tarkuse ja oma vaatluste põhjal. teiste jaoks peaks nagu otsima tutvusi hästiinformeeritud ringkondades, usaldusväärseid hästiinformeeritud tutvusi, — kuid kes teab öelda, kus sellised ringkonnad on?

Summa

Mõni aasta ägedat

põrandaalust riski, poolnälg, peidetud lipp, salakorterid, trükikoda, paar meelevaldust, «sabad», mituteistkümmend aastat türmi, vastupidamine, vabastamine vahepeal tekkinud teise maailma personaalpension, kaelarätid pioneeridele, redigeeritud mälestused, matusetalitus kontserdisaalis, hästi suured reporterid, arranžeeritud apassionata — vanad revolutsionäärid.

vanad revolutsionäärid, eneseohverdus algusest lõpuni, surm kui propagandistlik akt — ainult pole, kes propageeruks.

Lähemast minevikust

Üht Jämejala varjupaiga tasast elanikku painavad ümberkaudsed ekstramuraalsed vaimuhaiged oma luulude pinnalt, pidades teda Iseseisvuse isaks ja Vabariigi riigivanemaks, kandes talle toitu ja riideid kokku ja austust tema nime ja vaevade pärast ja nõudes talt seletust, miks ta lipu vastupanuta langetas.

Tasane elanik tahab rahu ja laseb end ilma pikema jututa kuhugi mujale üle viia, ja need teised saadavad teda, siis jäävad seisma ja pöörduvad tagasi igapäevaste toimingute juurde, milles on tervis, unustus, tulevik: pole midagi.

PRIIT URING

LOHUTUST SUL LAULGU PUUD

Need sammud surijate kõrval olid nagu lehviv elu. Tasa sosistasid neile kõrva:

«Kas võtad mind tagasi?»

Kehad vaikisid — päeval ja öösel. Ainult hingamisaparaatide lõõtsatõmbed häirisid seda vaikust. Ja kümne päeva jooksul suri üheksa inimest, kuid uued kehad toodi asemele. Ja jälle tulid sina tasa sosistades.

Aga kehad vaikisid ja surid ega saanud enam iialgi teada, kas sa nutsid või naersid. Kui silmi pilgutamata vaadata kaua ühte punkti, hakkavad voolama pisarad — reaktsioon, mille taga pole ei nuttu ega naeru. Kehad vaikisid ja surid ja uued toodi asemele ja jälle tulid sina ning poetasid huulilt ainsa küsimuse:

«Kas võtad mind tagasi?»

Kehad vaikisid nagu oleksid nad kurdid, sest neid valitses hingamisaparaatide raudne rütm.

Siis olin seal mina ja mu vasakus kõrvas sumises miski kogu aeg, paremas aga kordas isa hääl järjekindlalt:

«Mu väike sõdur, sa pead tulema tagasi! Ikka juhtub nii, et sõjamehed saavad lahingus haavata, siis aitavad neid arstid ja nad paranevad ning tulevad koju tagasi. Nii sinagi, issi väike linnupoeg. Sa pead tulema koju tagasi, sa pead tulema koju tagasi!»

Mu aeg oli seisma jäänud, sest kukkusin lakkamatult. Olin lennanud puude latvades kolletava sügise karges õhus, kui äkki kuue meetri kõrgusel takerdusin männilatva, õhk kadus tiibadest ja ma kukkusin. Kes oli neelanud õhu? Kuulsin selle kaugenevat kohinat, mis jäigi mu vasakusse kõrva viimseks hääleks — need sahisevad puud, kui õhk sealt tuuletiivul lahkus. Või oli see hoopis metsa unelaul lapsele, kelle pealuu purunes kukkumisel vastu puu all maapinnal lebavat kasenotti? Veidi aja pärast küsis Jaani hääl:

«Kas oled elus, Mihkel?»

Ta aina kordas ja kordas seda, kuid ma ei viitsinud ei vastata ega vaadata. Siis hakkas ta mind tirima ja karjus teistele:

«Jookske üles ja kutsuge abi!»

Me olime mänginud sõda all orus, mille nimeks on Intsikurm.

* * *

Ja jälle tulid sina haiglasse ning sosistasid leebe järjekindlusega oma ainsa küsimuse, kuni lõpuks võitsid silmad valguse valu ja sügava painava sisemise valu ning laud avanesid aegamööda nagu rasked kindluseväravad, et läbi lasta võidukat väepealikkku. Ruumitühjusse libisev pilk peatus esimesena sinu näol, mu Ema, mu ainus Arst; alles siis nägin isa.

Ainult see metsakohin vasakust kõrvast ei kadunudki, sest üks murrupragudest oli jooksnud koljupõhimikku ja lõiganud läbi vasaku kuulmisnärvi.

KAITSTUD OLENDID

I

Teistest nõrgem tuvi sai määravaks Leo ja autojuhi vahel. Ilm oli kevadiselt vilu ja pilvine. Hommikul oli sadanud isegi natuke lund. Nad sõitsid mööda maanteed kella üheteistkümnne paiku enne lõunat. Nagu hiljem selgus, oli kuuloomise päev. Salongi soojusventilaator töötab tasase suminaga. Leo istus juhi kõrval ja jälgis sõnatult ning mõteteta vastulibisevat asfaldilinti. Umbes viiskümmend meetrit eespool keset teed märkas ta äkki tuvi, kes liikus kuidagi loiult ega tõusnudki õigeaegselt lendu. Auto senist kiirust ja tuvi asukohta arvestades oluiks linnu kokkupõrge masinaga paratamatu. Seepärast alustas Leo mõttes viivitamatult paremalt möödasõitu, mis oluiks ainuke juhtimisvõte vältimaks õnnetust. Seda enam, et lõpuks alustas ka tuvi (küll hilinemisega) sõidusuunas vaadatuna lennuhoovõttu vasakule. Kuid Leo ei olnud roolis.

«Vaata, kui väikene loom, aga missuguse mütsu tegi!» ütles autojuht ja kiikas ise küljepeeglisse, et näha teele vedelema jäänud tuvikorjust. Leo jaoks tuli see hääl just nagu teisest, küll veel tuttavast, aga nüüd juba mahajäetud maailmast, sest koos tuvi hingega lendas ka osake tema hingest maailmaruumi tühjusse, kus neid ootasid ees teispool seda tühjust asuva paradiisiaia peegelsiledad lootosetiigid. Nii kirjutanuks sellest võib-olla jaapanlane Ryunosuke Akutagawa, kui ta veel elaks.

II

Kuuloomise päevale järgneval ööl nägi Leo unes metssiga. See oli suur, kõrge turja ning võimsate kihvadega isasloom, kes aeglaselt sörkides temast eemaldus. Ja kuigi Leo oli ilmsigi jahiharrastaja ja kuigi ta nägi siga lamamisasendist nagu varitsev kütt — ei olnud tal unes püssi ja nii oli ta ka pilguga võimetu peatama eemalduvat metslooma. Võib-olla nii eemaldub õnn meist elus või lahkub sadamast laev kaugele reisile, aga meie oleme saatjate seas, mitte pardal. Mingi selline tähendus pidi ka unel olema, sest see ei kadunud mälust, vaid päevade möödudes meenus ikka ja jälle iseenesest. Peab kohe lisama, et uni ei meenunud eelkõige kui midagi ebameeldivat, kaotusega seotut, kuigi oli ka veidi sellist ebamäärast kahjutunnet; eel-

kõige oli aga selles unes siiski mingi juubeldav õndsus, sest loom ei põgenenud paanilises hirmus, vaid lahkus aeglases rahulikus sõrgis, just nagu oleks ta enne seda olnud vahetult Leo juures ja temaga ütleme näiteks mingil arusaamatul kombel vestelnud, talle midagi tähtsat edasi öelnud, mingi sõnumi, mille Leo aga samas unustas, olles vapustatud toimunu ebaloomulikkusest, ebaharilikkusest ja nüüd lihtsalt suu ammuli vahtis, kuidas loom rahulikult eemale sõrgib. Võib olla, et vebaalset sõnumit lihtsalt ei olnudki, oli vaid erinevat kuju omavate olendite rahumeelne kohtumine, milles kumbki pool on võrdne, iseseisev ja võimas, tõestamaks seda, et olendite kaitsetus kehtib vaid kiskjalikus maailmas.

LATIKAVÕRENDIK

Leo Klemens kõndis oma järjekordses üksindusenes luhtadel, võib-olla Emajõe ääres. Miks ja mis põhjusel, kust tuli ja kuhu läks? Ei tea. Olid luhad ja suvi ning paari kiviviske kaugusel ees sammusid mõned inimesed, kuhugi kiirustamata, kuid ometi mingi kindla sihiga. Teiste seas ka üks väike laps. Eesmineja oli igatahes täiskasvanu.

Leol oli lakkamatult tunne, nagu keegi puuduks. Aga kes? Siis toimus ka tilluke vahejuhtum, emotsionaalne lainetus, sest eesmineja pöördus ja hakkas lapsega tõrelema. Kogu selle sõitlemise kestel seisid kõik paigal ja Leo jõudis seetõttu päris nende lähedusse. Nüüd selgus jutust, et laps oli visanud meelega konna. Pahandaja veel ütles: «Tea, kas neid rohkem ongi enam, nad ju surevad varsti välja. Hea, et seegi elama jäi.» Laps vaikis süüdlaslikult, pea norus. Leo, kes oli nähtamatu kohalviibija seisundis, fikseeris veel ühe tähelepaneku: ka konn oli väike, millest tulenes iseeneslik mõte, et nii konn kui laps on ühest ja samast põlvkonnast. Ehkki see on võimatu. Ja konnapoeg oli roheline, rohekasvalge kõhualusega — noomija pööras ta veel selili, nii et kõhualune välgatas.

Leo kandis jalas sandalette, oli nagu varane hommik ja ta tundis muret, et jalavarjud kastemärjaks saavad. Muidugi mõista saidki. Sandaletid olid kinnitamata rihmadega ja Leo kõndis nendega aeglaselt lohva-lohva. Polnudki nagu kusagile kiiret. Kogu grupp seisis ikka veel vaikides paigal, just nagu juhtunut vaagides. Äkki tegi konn ootamatu hüppe ja kadus rohtu. Kõik võpatasid, kuid pahvatasid siis kergendustundest naerma. Ka laps — sellise heleda, süütu häälega. Pärast mindi edasi. Mööda laia, suurt luhta ja vasakul voolas jõgi.

Nüüd jäid nad hoopis kahekesi, Leo ja tema ainuke sõber. Seisid kaldal, vaatasid sõnatult jõge. Sõber võttis kaenla alt märsi ja ütles: «Me tulime kontrollima, kas maailm vastab tegelikkusele ja kas siia saab midagi rajada või mitte.» Pärast neid sõnu heitis ta pehmesse rohtu pikali, pani märsi pea alla ning jäi puhkama. Päike lõõmas ülal vasakul ja ta liikumine taevavõlvil tundus ebaharilik, mitte idast läände, vaid läänest itta. Tõsi, paistiski selline ennelõunane läänest tõusnud päike.

Leo piilus uudishimulikult põõsa varjust vette ja nägi veekihte läbivaid lüngus valguskiiri, mis tegid ähmaselt nähtavaks kollase liivapõhjaga sügava võrendiku, kuhu ta ettevaatlikult laskis sisse kaasasolnud õnge — kork ja tina ja konks ja konksu otsas sööt nagu peabki olema. Ainult latti ei olnud.

Eriliste lootusteta jälgis ta ujukit, ise mõnusalt kõhutades sõbra kõrval. Äkki aga vajus ujuk külili, hakkas siis liikuma ja kadus lõpuks vee alla. Leo tõusis kärvesti püsti, haakis ja tundis kohe suurt raskust konksu otsas ning teda haaras hirm, et jõhv võib katkeda, sest see oli tal ju ainult käte vahel, mitte aga elastse lati otsas, mis muidugi oleks rapsakuid pehmenanud. Igatahes oli näkanud päris suur kala ja Leo süda hakkas rinnus erutatult pekslema. Ta laskis jõhvi käte vahelt välja libiseda, kui kala tegi sööste põgenemiseks ja tõmbas seda kahe käega kordamööda kibekähku tagasi, kui kala peatus. See kõik kestis üsna kaua, enne kui kala väsis ja mida kauem kestis võitlus, seda suuremaks ja raskemaks oleks kala nagu läinud. Jõhv lõikas Leo näpud katki ja nüüd jooksid need verd. Aga valu ta ei tundnud. Lõpuks, pärast pikka heitlust väsis kala sedavõrd, et Leo tiris ta tasakesi madalasse kaldavette ning nüüd nägi ta madalas vees enneolematult suurt latikat. Selge, et üksi teda välja ei tõsta. Latikas oli võitlusest niivõrd kurnatud, et vajus aeg-ajalt jõuetult külili. Ta tuleb välja saada, enne kui ta jõudu kogub, jõhvi puruks rebib ja jäädavalt kaob, mõtles Leo ning hakkas sõpra appi hüüdma. Too oli vahepeal tukkuma jäänud. Hüüdis mitu korda, enne kui sõber märkas ärgata ja appi tulla — kargas jalgupidi vette ja proovis kala välja tõsta, aga ei saanudki hakkama — kala ju libe. Leo läks ise ka vette ja kahekesi kahelt poolt tõstsid nad oimetuks muutunud kala ikkagi kaldale. Kala kaalus vähemalt kaks puuda. Kaldal ütles sõber midagi iseäralikku: «See ju söömiseks täiesti küps, ainult maitse kibe ja kirjad segased, sest on teine juba liiga vana!» Kui Leo kala lähemalt vaatlema hakkas, moonduski see hoopis hiigelpaksuks pruunide kaantega raamatuks, mida lehitsedes selgus, et too oli tõepoolest kirjutatud mingis tundmatus keeles. Imelik!

Nüüd tuli tahtmine uurida, kas ehk võrendikus veel kalu on ja Leo heitis pilgu alla vette ning jahmus — jõge ei olnudki enam, oli vaid tühi säng. Ta nägi kaldu maa sisse ulatuvat suurt auku, mis rohkem küll sarnanes kaevule. Selles alanes üheaegselt Leo pilguga viimne vesi, nagu oleks vaatamise raskus selle kaevu põhja liiva sisse surunud. Ja põhjas oli palju mitmesuguseid raudkive, seda nägi Leo hästi, sest päike kallas ikka veel väsimatult valgust alla.

Kuid veel oli midagi seal märgade tumedate raudkivide vahel — need olid kuivale jäänud alles elusad latikad, kes hinge vaakudes liigutasid aeg-ajalt häälekalt saba ja lõpuseid. Ühe neist sai ta imekombel kätte, teised viib uni nüüd endaga igaveseks kaasa.

Ja mõistust ahendava valuhooa tabas teda teadmine, et maailmategelikkus on langenud tugeva kahtluse alla.

ANNA AHMATOVA

REEKVIEM

Tõlkinud ja kommenteerinud Doris Kareva

Ei varjanud ma tookord hirmu sunnil
End võõra taeva, võõra tiiva all —
Ma seisin oma rahva seas sel tunnil
Ja tundsin, mida tuli tunda tal.

1961

Eessõna asemel

Hirmsail ježovštšina aastail veetsin ma seitseteist kuud ootejärjekordades Leningradi vanglate väravate ees. Kuidagi kord keegi «tundis mu ära». Siis minu järel seisev siniste huultega naine, kes kindlasti polnud kunagi kuulnud mu nime, ärkas meile kõigile omasest tardu-musest ja küsis mult kõrva sisse (seal rääkisid kõik sosinal):

— Kas s e d a suudate kirja panna?

Ja mina vastasin:

— Suudan.

Siis libises midagi naeratuse sarnast üle selle, mis oli kunagi olnud tema nägu.

1. aprillil 1957 Leningradis

Pühenduseks

Selle mure ees mäed kummardavad,
Jõgi voolusängis seisatus,
Kuid on rasked riivid, lukud, tabad,
Trellitatud ukсед, mille taga
Hingab surmlik igatsus.
Mõnd ehk trööstib tuuleõhu õrnus,
Mõnda ehavalgus rahusam —
Mitte meid, meil kõigil selles põrgus
Võtmekriigin võik vaid kaigub kõrvas,
Saatjaks valvurite raske samm.
Hommikpalvusele virgusime,
Metsistunud linnas ekseldes
Surmavaikseid hingi kohtasime —
Madal päike, Neeval uduvine,
Lootus üha laulmas kauguses.
Kohtuotsus . . . Pisar paisu tagant —
Kõigest juba lahtikistuna,
Nagu rusikalöök oleks raband,

Valu otse elu tuiksoont taband,
Vangub teele . . . Ihuüksinda . . .
Kuhu saatuskaaslased mul sattund,
Saatjaks neil mis hirmuviirastus?
On nad Siberis ehk tuisku mattund,
On kuupaiste nende paled katnud?
Neile see mu viimne tervitus.

Märtsis 1940

Sissejuhatuseks

See sündis, kui valgustas palge
Rõõm surnul vaid, rahu kes saand.
Ja kui oma vanglate külge
Jäi kõlkuma Leningrad.
Kui vankusid hullunult piinast
Vastu hukule hulgad ja kui
Neile hüvastijätku veel viimast
Järgi vilistas vedurihuilg.
Surmatähed me üle neetud,
Vähkres süütuna Venemaa, —
Vangiveokitest läbi veetud,
Pekstud verise saapaga.

1

Ao aegu nad tulid, su võtsid
Ja viisid — kõik tardus mu sees —
Kambrihämaras lapsed nutsid,
Küünal vaakus ikooni ees.
Surmahigi su laubal, külm sina
Su huulil — see pilt ei kao eal!
Kui streletside naised, ka mina
Kremlü müüri all ulguma pean.

1935

2

Vaikselt voolab vaikne Don,
Kuldkuu tuppä tulnud on,

Müts pääs viltu, seisma jääb,
Seina ääres varju näeb.

Naine maas säääl haigena,
Naine ihuüksinda.

Poeg on vanglas, hauas mees,
Palvetage minu eest.

3
Ei, see pole mina, see keegi teine, kes kannatab nii.
Mina nõnda ei suudaks, ent see, mis siin toimus,
Kaetagu musta kaleviga
Ja viidagu laternad ära ...
Õö.

4
Kui näinuksid ette, kelm pilkaja,
Keda armastasid kord kõik,
Ülemeelik noor elupillaja,
Mis su saatusest saada võib —
Kolmesajandana kuis seisad kord
Pikas reas Krestõ vangla ees
Ja ei sula uusaasta jäitekord
Sinu tulises silmavees.
Vangla pappel vaid tuules on võppumas,
Kõik vait — ent kui palju säääl
Süütuid elusid sees on lõppemas ...

5
Pea poolteist aastat koju ma
Sind kisendamas siin,
Käed krampund põlvi timukal,
Mu poeg, mu surmapiin.
Ei suuda taibata — kõik on
Ilmsegi, pimestund —
Kes inimene on, kes loom?
Kas kaugel tapatund?
Vaid raue kellalaja eel
Ja tolmund lilli, jälgi teel
Teabkust eikuhugi.
Ja sihhib silmepõhja just
Hiidhiilgav täht ja hukatust
Ta töötab kindlasti.

1939

6
Nädalaid on lennand mööda.
Ei ma tea, kuis juhtus see.
Pojake, kuis vanglasse
Vaatasid küll valged ööd ja
Vahtima sind jäidki vast.
Kuumal kullipilgul nemad
Üha surmast kõnelevad
Ja su ristist ülevast.

1939

Kohtuotsus

Ja see sõna kivisena langes
 Mu veel elavale rinnale.
 Noh, ma olin valmis, annan andeks,
 Küll saab üle elatud ka see.

Täna on mul üldse palju teha:
 Mälu hävitada lõpuni,
 Kivistada hing, et õpiks keha
 Elamise ära uuesti, —

Aga ei... Kuum südasuve kahin
 Voogab nagu püha akna all.
 Teadsin seda tunnet, kuidas vahin
 Tühja maja päeval heledal.

1939. a suvel

Surmale

Sa tuled niikuinii — miks mitte nüüd?
 Ma ootan sind — see on nii vaevaline.
 Lamp kustutatud mul, uks avatud
 Su ees, sa põline ja lihtne ime.
 Ükskõik mis kujul tule, nagu tahad —
 Kas sajad taevast sa kui pommisööst,
 Kas tüüfuses mind määndavad su lehad,
 Bändiidina kas ligi hiilid ööst,
 Või kasvõi lookesena, millest ammu
 On kõigil kõrini — ta on nii tuttav —
 Näen sinist mundrimütsi, kelle kannul
 Näost kaame majavalitseja ruttab...
 Öös sirab Põhjätäht. Mul nüüd on kõik ükskõik.
 Vaht kobrutamas Jenissei jõe vees.
 Ja armastatud silme siniläik
 Vaob tuhmiks viimse jubeduse ees.

19. augustil 1939
 Majas Fontankal

Poolvarjutatud juba hing
 Mul meelesegaduse tiivast,
 Mis musta kuristikku mind
 Veab, joobnut tema tuleviinast.

Ja loovutama talle vist
Pean lõpuks võidu, mõistan kuuldes
Võikvõõrast segast sonimist,
Mis tulemas mu enda huultest.

Ja midagi ei luba ta
Mul kaasa võtta enesega
(Kuis teda ka ei anuks ma
Ja peale ei käiks palvetega) —

Ei kivistunud ohkamist,
Ei poja kohutavaid silmi,
Ei vanglaruumis kohtamist,
Ei ähvardavat äikseilma,

Ei armsa käte jahedust
All varjulise pärna vana,
Ei lohutavat mahedust —
Su viimset kaugenevat sõna.

4. mail 1940
Majas Fontankal

10

Ristilöömine

«Ära mind nuta, Ema,
mind hauas viibijat»

I

Suurt tundi inglikoorig ülistasid
Ja taevad sulatules ujusid.
«Miks hülgasid mu, Isa?» küsis ta siis.
Ja palus: «Ema, ära nuta mind . . .»

II

Nuttis, rebis riideid Magdalena.
Jünger tardus kivikangena.
Kuid kus vaikivana seisis Ema,
Ükski pilk ei söandand langeda.

1940—1943

Epiloog

I

Ma nägin, kuidas sisse langeb pale,
Hirm alasti vaid vahib lauge alt
Ja raiub kõikidele nägudele
Kiilkirja kannatus karmjubedalt.
Kuis valu ühe ööga ruuged, pruunid
Ja mustad juuksed hõbedaseks teeb,
Kuis närtsib naeratus truu sõbra huulil

Ja naerus heitumus vaid väriseb.
Ei tõuse üksi enda pärast hää
Mul palveks — mõtlen siin ka kõiki teisi,
Kes pakases ja juulileitses sääl
All pimeneva punamüüri seisid.

II

Taas läheneb mälestustunde neid.
Ma näen, ma kuulen, ma tunnen teid —

Nii seda, kel hing lahkus koduteel,
Nii teist, kes võõral maal viibib veel,

Ja seda, kes raputas kaunist pead
Ning lausus: «Mu kodu on siin, kas tead.»

Neid nimepidi küll hüüaksin veel —
Kõik pühitud mälust — on jäänud vaid keel.

Just vaestest neist sõnust ma kudusin
Rüü selle, mis neid nüüd on ootamas siin.

Nad meeles on ikka ja alati mul,
Kesk tänastki häda neid mäletan küll,

Kui häält ka ei tule mu piinatud suust,
Mis tulvil mustmiljoni kisendust —

Las mäletavad siis nemadki mind,
Las palvetavad, et pääseks mu hing.

Ja kui siin maal mõeldaks kunagi ehk
Ausammast mul rajada, mis oleks eht,

Siis nõustudes tingimus mul on üks:
Et mereranda ei püstituks

See sammu, kus on minu sünnipaik —
Mul merega katkenud sidemed kõik;

Ei Kuninga Aeda, kus püha puu
Pikk vari mind otsimas troostitu,

Vaid siia, kus kolmsada tundi ma
Küll seisnud ees suletud värava.

Et surmatunnilgi meelest ei kaoks
Must vankrite mürin mul, needus mu jaoks,

See paukuv uks, valvuri ükskõikne koon
Ja vanaeit ulgub kui haavatud loom.

Mu pronksiks tardunud laugelt vaid
Las sulalund voolab kui pisaraid,

Ja vangla tuvi las kudrutab veel
Ning vaikselt las laevu läeb Neeva veel.

1940 märtsis

Käesolev tõlge toetub kohati Marie Underi tõlkele aastast 1967, tehtud «Reekviemi» esmatrüki järgi, mis ilmus Münchenis 1963.

Mõned sõnaseletused:

ježovštšina — NKVD ühe verejanulisema juhi Nikolai Ježovi järgi nimetatud ajajärk; streletsid («Amburid») — tsaar Ivan Julma poolt asutatud jalaväeosad, kelle hukkamisest Kremli müüride all 1689. a Peeter I isiklikult osa võttis;

«poeg on vanglas, hauas mees» — Ahmatova esimene abikaasa luuletaja Nikolai Gumiljov (s 1886) lasti maha 1921. a, poeg Lev Gumiljov, hilisem muinsusteadlane ja orientalist, viibis 20.—35. eluaastani põhjusetult vangis; vanglas suri ka Ahmatova kolmas abikaasa kunstiajaloolane Nikolai Punin;

Krestõ vangla — Leningradi eeluurimisvangla, kus kinnipeetavaid enne kohtuotsust piinati;

«sinine mundrimüts» — kuulus NKVD vormiriietuse juurde;

«Ära mind nuta, Ema, / mind hauas viibijat» (Ne rōdai Méne Mati, vo grobu suštšu) — kirikuslaavi tekst, mis esineb ülestõusmispüha laupäevahommiku jumalateenistuses ja on seotud kuulsa samanimelise ikooniga;

«mereranda (- - -) kus on minu sünnipaik» — Ahmatova sündis 1889. a Odessas;

«Kuninga Aed» — mõeldud on Tsarskoje Selo parki, kus möödus Ahmatova noorpõlv, millele ta viitab ka 4. luuletuse algusridades «Kui näinuksid ette, kelm pilkaja . . .»

AVO ÜPRUS

KATKEVAD HÕÖGNIIDID

Te ütlete, et ma peaksin kirjutama teist . . . see tähendab — meist kõigist . . . sellest hallist, raskelt hõõguvast vinast, mis rõhub lapikuks kolba, sõgekitsaks silmaringi ja aeg-ajalt tihendub verimusti vorpe jätvaks, painduvaks kumminuudiks. Te ütlete, et peaksin kirjutama kolmekordsetest koikudest, mis barakkide madalate lagede ning marmarkile kulunud lõrtsiste põrandate vahele hädavaevu ära mahuvad; seintest, milledes on jälgi meie küüntest, nugadest ja mõtetest ja mis omakorda jätavad lubjaseid jälgi meie enamasti ühesugustele hallidele ja kortsunud vangiriietele . . .

Te ütlete, et peaksin kirjutama teie õigusest ja valust, teie heast ja kurjast, teie sündidest ja surmadest, sest te olete inimesed (mitte k a inimesed) ja mina olen inimene ja nemad on inimesed . . .

Teie ütlete.

Ja teil on õigus.

Ei! Ei! Ei! — karjub Jäme oma nurgast ja sirutab turru tätoveeritud käsivarre koos kivikruusi meenutava kämbлага välja; ta on kui ma-ei-tea-mis-loom (kilbiga kandiline hiiglaputukas *à la* Kafka? — aga mõistmatust on temas rohkem kui kogu Kafkas piinu ja seetõttu on ta julm): teine käsi tugeb koikuservale, väike pea on kaelata õlgadel, künnapuud kilbi all kõrvuni — Ei! Ta suu väändub ja tuhmistunud silmis häilatab raev: AGA MINA! AGA MINA — ja ta peksab kivikruusiga matsudes vastu rinnakorvi. Ka rind on massiivne ja raske kui maadligi rüngas. Massiivsus temas kätkeb ohtu, kas kasutab ta oma jõudu kunagi kellegi kaitseks?

Õhk tiheneb ja hingata on teda pingutav: nagu kisuksin läbi hammaste ja kõrikõhrede vastikut kibedat kliistrit. Suits — nagu pimeduski — ei hõlju, vaid on meie ümber, kohal ja sees. Tumehall kliister kleebib piludeks meie silmad, tuhmistab häälte kõla ning olemise hela . . . Õhk on paks. Raske amorfse massina rudjub ta meie õlgu, meeleolu ja maailmanägemist. Hõõguvad tulukesed odavaimate sigarettide pudenevais otstes heidavad meile ajutist, põgusat — mitte valgustavat, vaid ohtlikuna mõjuvat — kuma. Läigahtas silm. Kõlises klaas. Murdus midagi, kusagil. Murdus?

Ja Väike-Oll kisub mind — närviliselt, kiirustavalt, anuvalt — õlast: kuule, noh, kuule, noh, kuule! tead, ma olen ju kah nende, tead . . . ma olen ju kah neid näinud (ega ma metsast ole!) — nad on hoopis teistsugused inimesed — mis Sa arvad, kas nad kassiitavad, mängivad ainult? ah? või on tõepoolest, no nii . . .! noh, tead, mul ju kah . . . vöö-

rasema, tead, muusika-ala juhataja . . . draamateatris — või kus — ja . . . see vanamees tal — joober, noh — kah mingi asjamees . . . aga tead, ma tuln just välja — kolmiku tõmbasin ära — neil oli mingi olemine, labrakas või . . . — no ma ei saa neist aru! võib-olla sina saad, ma ei tea — istuvad ja vahutavad: kirjanikest ja . . . mingitest maali-dest ja . . . no . . . noh ja igavene jamps, sa tead küll; ma istusin ja kallasin omale klaas klaasi järel sisse; keegi minust ei küsinud, vahest ainult volksas mõni vaadata . . . siis pööras kohe kähku silmad ära: kusevad, kuradid . . . ei, noh, sa saad ju aru! ma ei võinud seal lõpmatuseni istuda, ei saanud ju! — jõin, jõin, jõin. Võtsin ühel kurtkast kinni — jõle hale oli endast, tahtsin talle rääkida (mis ta, sitt, elust teab) — väänas sellise kausi ette, et mul süda pahaks läks; viskab ju ära, noh! ja ma siis äigasin talle üle hammaste, mis ta, raisk, grimassitab: ole lihtsam, kurat! ole nagu oled. Ja siis läks jõle kiljumine lahti ja mul lüüsis lõplikult ära: tõmbasin säääl ühele kahvliga ja teisele karahviniga; ja siis ma neile ütlesin!

— Mida Sa neile ütlesid, Väike-Oll?

Oi, siis ma neile ütlesin!

Oll on upakil — jalad tagumiku all — näoga mu poole, ja ta silmad anuvad mult mõistmist; nende taga on mingi ähmane poolvaimustus ja kahetsus ja iha . . . mille järgi? Tema suunurgad tõmblevad enesehaletsuses, ent samas laksab keegi talle selga: täitsamees, Oll, muidugi sa neile ütlesid, paneme; ja Oll hakkab kõõksudes naerma.

Palju Sa said, Oll?

Kuus . . . aastat . . .

Aga mis vahe on sellel, saanuks ta kuus või seitse aastat, nüüd on tal kümme täis — miks, miks ma teda lõikasin? nuuksus ta mulle mingil teisel meeletul ööl, kui pärmist ja suhkrust aetud vein — praaga — oli sisemised tõkked taas ära uhtunud. Oma sõbrast on tal nüüd kahju, oi kui kahju! Mitte tema ei pidanud nuga saama, mitte tema — nutab Oll ka täna . . .

Täna . . . eile . . . mis vahe on sellel. Nii pikkade trahvide puhul ei loe aeg enam suurt — ainult purjus olla, et mõista teisi ja ennast; ainult purjus olla, et mitte mõista . . . et oleks kergem . . . raskem . . . Mis vahe sel on! Päevad on ühesugused, mis eraldakski neid üks-teisest? Loendus? Lõunasöök? Suhted? Ent need korduvad ju kõik iidoodistava järjekindlusega päevast päeva, aastast aastasse . . . jube.

Teil on õigus. Meil on õigus. Neil on õigus.

Kõik oleme ju, kõik . . . oleme ju . . . inimesed.

Pudelike sogase valkja vedelikuga, mis meenutab spermat — SURMA spermat! — kukub ümber; kes raputas kappi!? kes lükkas tumbat?! Sõim, raksuv löök narilt roninud koperdava vanamehe ribidesse: kao, raisk! Käsi, mis tõstab pudelikese taas vertikaalasendisse ja sukel-

dub siis taas pimedusse... Jumal, kui väsinud ma sellest kõigest olen... kui väsinud... väsinud...

Laual on hägune valge loiguke: supilusikatäis räpast tuimavat nautingut, milles ujuvad üksikud tubakalibled... kibemõrud narmad... Juhtme otsas tolgendav neljakümnevatine kandelamp venitatakse tõmbleval, orientatsiooniks eksival käel lähemale. Ka tuhka ja veidi verd on selles loigus... elus...

— Vatti, vatti, vatti! oigab Pootsmaniks hüütu ja käristab oma hallist riidest padja hoolimatult lõhki: pruunikaskirju puuvillavatt pungub ripnevalt kõhnast kotist välja.

Oota!

Anna!

Ma ise!

Mitmed käed sirutuvad loigukese poole... jäävad õhku rippu... Sõrmed liiguvad huupi nagu kombitsad... siis ilmub kusagilt alumiiniumist supilusikas, millele kolmesõrmeline pöidlata kämmal, servaga üle lauaääre vedades, vedeliku juhib...

Silmadest on kadunud ükskõiksus, selle asemele on tekkinud pinge, mis peab kompenseerima, asendama kobavatest liigutustest kadunud täpsust: mitte ükski tilk ei tohi kaduma minna... Nii, lusikas on peaaegu täis — osa sealt valatakse pudelikesse tagasi — kuuldu Pootsmani ähkivat hingamist; Väike-Oll on üleni pingul, isegi pisar on ta põsele tardunud ning ei veere enam edasi... Õhk piniseb... Siis hakkab keegi ülemisel naril ragisevalt kõhima.

Fiksa kottidena rippuval lõdval näol on tardumus, kui ta masina välja otsib. Viiekuubine süstal, milles klaasist kolb vabalt edasi-tagasi liigub, on ta tõmpide sõrmede vahel otsekui ajutisi eesõigusi tagav lubatäht: nihkume veidi laiali, et teda mitte segada...

Ta võtab kõige suurema — kuuese — nõela, vaatab siis lusikas hälluvat pudrust vedelikku ja raputab pead. Nõela torkab ta oma ebamäärast värvi, uhutud aluspesu-pükstesse. Põlve kohale. Ja vatist keerutab väikese tupsu otse süstla otsa. Siis hakkab kolb aegamööda ülespoole kerkima. Süstlasse tõuseb hägune vedelik, õhumullid ja veel midagi: see, mille nimel me ümber lusika üürakile oleme tardunud...

Fiksa tõstab süstla silmade kõrgusele: ta käed ei värisege eriti, ainult vonksatavad aeg-ajalt tahtmatult; neljakümneaastase — ta on meist vanim — neljakümneaastase pilk on ootamatult terav ja ka lõdvalt rippuvates sissevajunud põskedes ning silmaaluste härmas kortsuvõrgus on mingi vahane kindlus tekkinud...

Valgust!

Neli kätt — kahel neist on vähem kui viis sõrme — haaravad lambi järele...

Palju...

Vähe...

Kaks kuupi!

Viimased rattad . . .

Igale kaks . . .

Nagu jutt oli.

Olge vait!

Suur-Kalle on sirutanud oma kämbla — see on võimsam kui Jämeda oma, vaatamata puuduvale väike-Atsile; kaheksast kohast on olnud veenid sel käel läbi lõigatud, hakitud, ütleksin . . . kõige alumise lõikega läksid ka kõõlused . . . armid läigatavad ja lihasekimp tõmbleb nagu hobuse jalal . . . Üksikud konarused ja mügarad märgivad veel tarvitamiskõlblike soonte asukohti. Fiksa enda käed on lõdvad ja ain-sagi sooneta nagu vananeval naisel, kes iialgi töötanud pole; tal on punapeade eemaletõukavalt valge nahk . . . Veenid on kõrbenud ole-matuks neisse sadadest süstidest imendunud valge surma, mustuse ja naudingu tulisest voolust . . .

Kalle käsivars on ülaltpoolt küünarnukki määrdunudvalge käte-rätikuga kinni tõmmatud; ta tohutu kämmal teeb haaramisliigutusi: pigistab kord kokku ja avaneb siis taas . . . veri valgub veel funktsioneerivatesse soonejuppidesse. Käsivarre siseküljele pondub ootamatult üks pikk siuglev sinine uss — terve veen!

«Туда я закрытыми глазами попаду,» muheleb Fiksa ja paneb nõela süstla otsa, seda endiselt püstiasendis hoides. Siis surub ta õhu-mulle süstlast välja; need lõhkevad nõela otsal. Hägune pisar veereb nõela mööda alla.

«Aitab, aitab,» vehib Kalle raskelt peaga. Ta silmad läigivad pala-vikuliselt, väljapumbatud soontega käsivars on kui krampi kõverdu-nud; kahju on tal kaduma kippuvast tilgakesest . . .

Fiksa kummardub ettepoole ja pühib tilga nõelaotsalt oma vasaku käeselja külge. Suur-Kalle neelatab. Veel mitu meest neelatavad . . . Viimased tabletid . . . Peaks kõigile jätkuma.

Nahk tõmbub nõelaotsa ees tagasi. Inetu volt näitab, et nõel on nüri ja nahk paks — hoiame hinge kinni — siis tungib nõel kerge naksatusega nahast läbi. Jälgime kõik kuivavate huultega, kuidas lubjastunud seintega soon nõela eest korduvalt kõrvale vonksab . . . siis saab teravik ta kätte ja meie hingamine kiireneb; Kalle ohkab kergendunult . . . Süstlasse valgub punase suitsuna tumedat verd . . . siis kustub lamp . . .

Raisk!

Kurat!

Ja üle kõige Suur-Kalle nõudev — anuvalt käskiv hääl: «Lükka, Fiksa, lükka ära!» Hetkegi ei saa ta enam kannatada, oodata . . .

Siis saab Must Alik lambi jälle põlema. Näeme, et Fiksa nägu pole sugugi muutunud; ta käed hoiavad süstalt kindlalt ja hägust vedelikku on selles juba poole vähem. Kalle laubal pärlendavad hikipiisad, ta limpsab keelega üle huulte ja kordab kinnisilmi oma oiet:

«Lükka ära, lükka . . .»

Kui ta ütleb: «Tõmba tagasi ka . . .» on ta keel juba pidurdatud ning sõnad kukuvad ükshaaval kui vastutahtsi porisele põrandale.

Veel kord valgub masinasse vedelik: nüüd on see tumepunane, peaaegu must veri mullikestega servas. Siis lükkab Fiksa kiiresti süstla tühjaks . . . Kostab lurtsuv heli, kui veri koos mürgiga soonde tagasi jõuab.

Kalle nägu on haruldaselt õndsast rahust tardunud ja silmad poolkinni, aga ta hiigelsuured käed muljuvad mõistuse kontrollile allumatult voodiserva — Fiksa hoiab oma põlvi ta haardeulatusest väljas: mõni aasta tagasi murdis Kalle samaviisi (tahtmatult) Doktoriks kutsutud vangi hapravõitu pindluu . . .

Siis tõmbab Suur-Kalle endiselt liikumatul tardunud ilmel läbi tihedate hammaste vilinal lahmaka õhukliistrit rindu ja langeb seljakile voodisse. Ainult ta käed elavad veel, sõltumata inimesest; ta ise on ära kui muumia. Jumal, kui nõrgaks on ta organism küll jäänud! Veel paari aasta eest talus ta ligi neli korda suuremaid annuseid. . . Aga mis kõik on mahtunud sellesse aega, vaatamata päevade ühenäolisusele või just selle tõttu! Südame alla poeb kahtluse külm uss: tähendab midagi siiski muutub . . .

Ähmase valkja laiguna vedeleb käterätt läkasel põrandal . . .

Vaatan sõbra kõrgete põsesarnadega nägu: lohkuvajunud meeekohti, tumedaid sisepainete jälgi sarnade kohal ja löögiarmi vasaku silma all ning ängistus sööb mind — miks!? Vaatamata ängidele olen õnnelik, et Kallel nüüd mõni tund rahu on . . .

Siis hakkab rahulolevalt mõrisesema Jäme — ju ta sai oma normi kätte; nüüd koogutab ta maani rippuvate nuikäte kõikudes koikuserval, aga lõplikult välja ei lülitu. Pehmel keelel tõestab ta kellelegi midagi: ei see keegi ega ükski teine vaevu mõistma tema sõnu, mõtteid ega teda ennastki . . .

Fiksa tõmbab mind varrukast, ma raputan pead: olgu ma viimane. Mingi kramp on mu rinnus, kõhin seda välja . . . südame all kui rebeneks midagi . . . ebaolulist — lohutan end — ent hapraskkulunut . . . valus on . . . sellest hoiatusest . . .

Mitte keegi ei saa meid aidata. Mitte kedagi meist. Ma ei arva, et keegi meist kujutaks enesest mingit erilist väärtust; kui väärtuseks ei peeta seda, et tegemist on siiski inimestega, siis pole mõtet otsida tõestuseks ka muid vahendeid ja näiteks Jämeda kombel rusikatega vastu rinda peksta. Oluline on üksnes see, et nii ei saa meid aidata mitte keegi. Ei Väike-Olli, kes verise käterätikuga pisaraid näol laiali hõõrub ja taas oma sõpra taga nutab; ei Must-Alikut, kes avalisui hüppevalmilt ettepoole pinguldunud on, kiirelt hingab ning teise käega alateadlikult oma küünarvart pigistab; ei Kallet ega Jämedat, ei Fiksat ega mind, ei Könti ega Pootsmanni — mitte kedagi.

Ainult see mürk saab võõrandada meid meie võõrandumisest, igi-

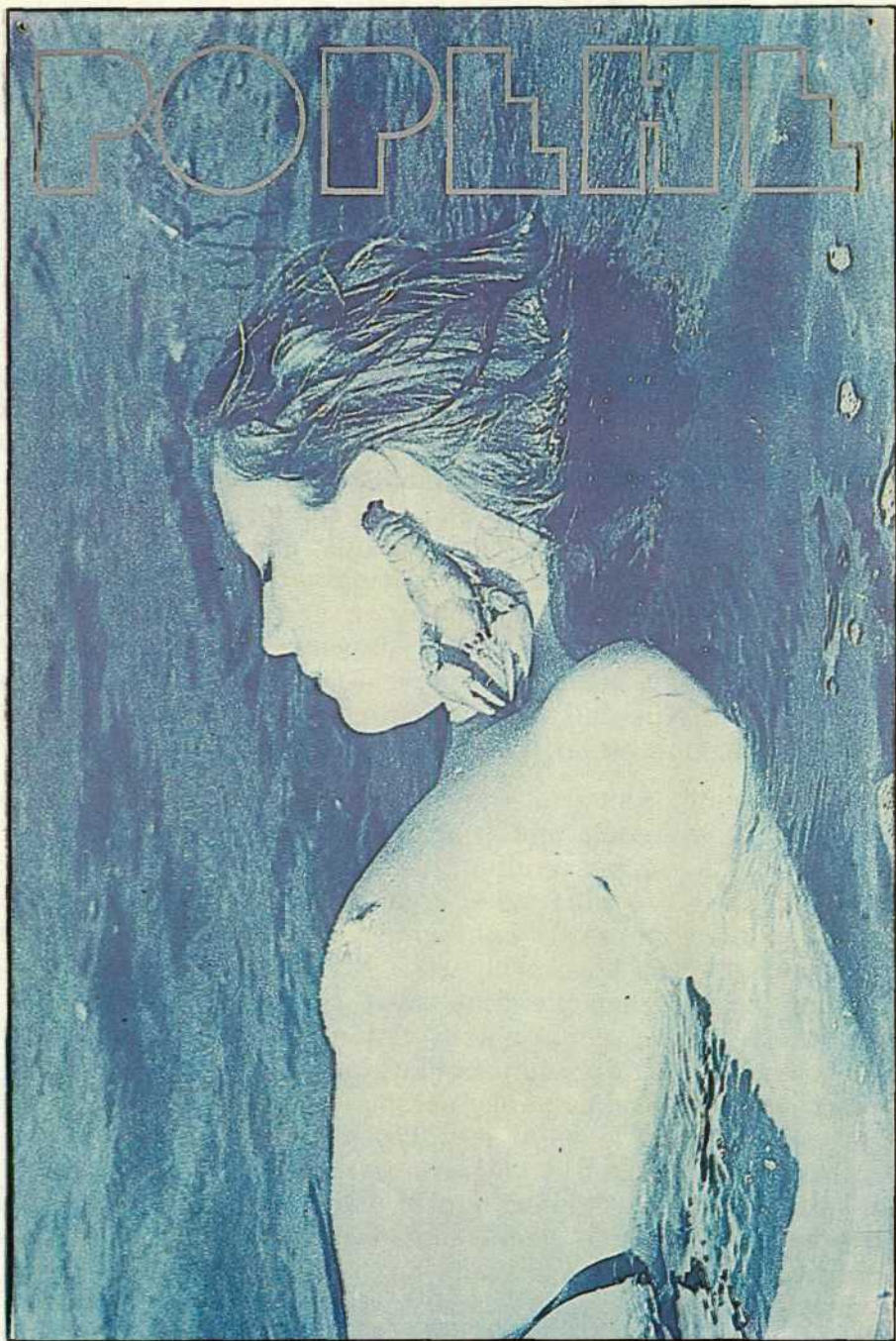
tõdedest, üksteisest . . . kõigist . . . ja iseenesest, ning sellest võõrandumisest sünenenud ängistavast tühjusvalust . . .

Oll hakkab lapselikult naerma: käterätik ripub kaltsuna ta käes, pea vajub kuklasse ja kõrisõlm liigub kõhnal kaelal (poiss kaalus sel sügisel — ei, see oli siiski kevadel, aga mis vahet seal on, jah, siis kui röntgenibuss käis — viiskümmend neli kilo . . . koos kirsadega); Oll naerab, põskedel pori ja vere jäljed. Ja mina nuuksun koos temaga.

Must-Alik räägib midagi omakeeli ja tuigub voodite vahelt välja. Siis prantsatab ta selili. Tahan minna teda aitama, aga juba ronib ta ise käte varal mööda vooditsa üles. Selles voodis magab noor poiss, kelle pärast Alik hiljaaegu Nosjaral lõualuud sisse lõi. Nüüd kasutab ta oma omanikuõigust ja poeb poisi kõrvale kolmanda korruse koi-kusse. Noor poiss — tegelikult pole meist keegi veel kolmekümnenegi, torkab mind mõte —, noor poiss ärkab ja ei protesteer. Mida see muudakski. Ja mis tähtsus on ajal ning eal: meie aeg on peatunud, meie iga on küsitav; hulbime selles sihituna: ahistusist hulluvana või siis tuimununa kalapilguliselt ringi . . . Ringi ja mööda. Muutub ainult meie asend ja hoiak: aga mis tähtsus on neil muutumisel, kui nad pole osaduses igaveste tõdedega? Kui me vaatamata oma isepäisusele oleme orjad, vaatama enesearmastusele — enesehävitajad, kes ei usu Elu ega endidki. Niikuinii kulume lõplikult läbi, nagu puuratastega kell ühes sootuks ununevas, vahel tuikavas unenäos . . .

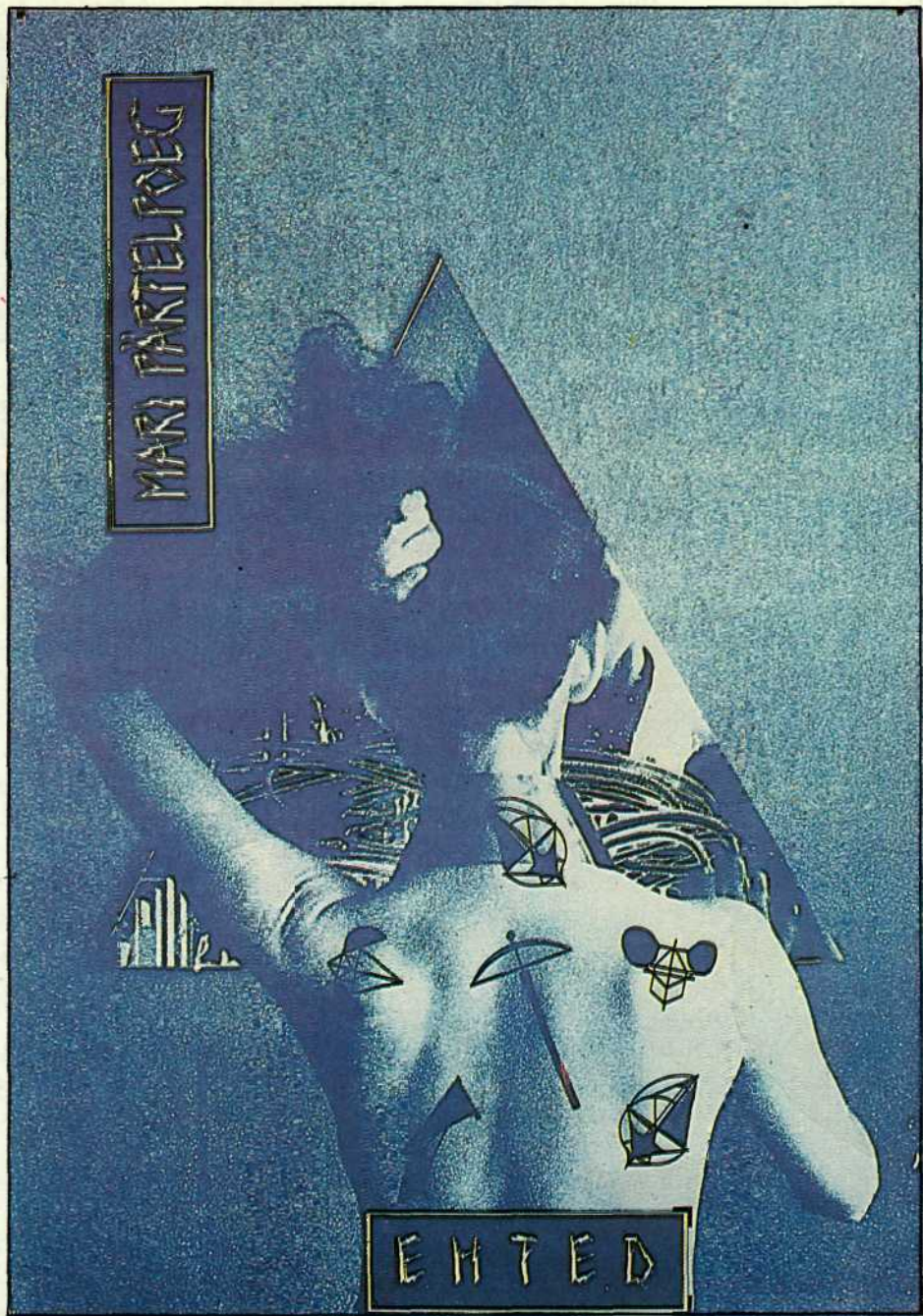
Fiksa lükkab mind, saan aru, et ta tahab ise viimaseks jääda: hoolikal jagamisel ei jää viimasele mitte näpud, vaid ehk veidi enamgi. Olen oma mõtetesse ja valusse tardunud — kibe kliistergi mu ümber kui kallerduks lõplikult — ning ma ei ergastu isegi süstalt jälgima. Fiksa näitab mulle ise, et minu kaks kuupsentimeetrit mürki — ja ehk kriipsuvõrra enamgi — on klaastorukeses. Fiksa hoiatab mind omamoodi. Siis annab ta süstla hetkeks minu kätte ja tõmbab lusikale jäänud verise sodi ja hæguse vedeliku koos vatitopsudega läbi hammaste ja huulte tiheda kriipsu. Pöördun vastikustundega kõrvale, värin raputab mind: tean, et ta hakkab kohe öökima — kuigi tal veene peaaegu polegi, oleks võinud ju siiski kätt kas või kuumas vees hoida ja kuidagimoodigi . . . Hambad klõgisevad vastu liitriise klaaspurgi äärt, Fiksa joob end tagant sundides suurte, vägistavate lonksudega. Vaatan tahtmatult ta poole — mehe silmad on pealuust välja tungimas, kõõksatused kostavad üle kogu kubriku . . . ta joob purgi pingutusega peaaegu tilgatumaks ning saab enesest, või õigemini oma protesteerivast soolestikust, võitu. Mehe lottiis nägu on ekseemlilla ja lausa hirmuäratav, kui ta õhku ahmides mulksub nagu kõrini täis pärmiveini lähker. Ma ei tea ainustki teist narkomaani, kes suudaks peale sellist suutäit oksendamisest hoiduda; paljud oksendavad juba barbituraatide lõhnastki, mõned süstimisel . . .

Jäme ajab end tumba najal poolpüstakile ja otsib midagi. Siis

Ruth Huimerind.
«Popehe». Blueprint.
1983.

MARI PÄRTELPOEG

Ruth Huimerind.

«Mari Pärtelpoeg. Ehted». Blueprint.
1984—1986.

leiab ta väikese pudelikese, milles lahustasime valget pulbrit ja kus — vaatamata Fiksa hoolikusele — segu praegugi põhjas valendab; ta sirutab käe süstla järele, ma tõmbun tagasi; näitan talle, et ma pole veel oma saanud... Jäme mõrseb ja ta silmis sähvatab ahnus. Muidugi — jõin ma ju hiljaaegu tema puskarit — miks ei võiks ma siis täna loovutada need paar tera... Aga ei, need on ju viimased! Tõukan kiirustavalt ikka veel kõõksuvat Fiksat ja surun talle süstla pihku. Hirmsaid lõustu tehes kummardub ta mu käe kohale.

Mul on veel suhteliselt head laiad pehmed, aga lamedad veenid. Nõel tungib neisse kergesti. On üksnes oht veeni läbi torgata. Kui see toimub märkamatuks — kui veen ei lõhke ja tohterdaja ei korrigeeri nõela asendit — ning manustatav mürk satub lihasesse või naha alla, siis paistetak käsi üles, meeldiv laine jääb aeglaseks ja kaotab suurema osa oma teravusest, tuhmistub. Rääkimata pikalt püsiva kivi-kõva paistetuse valulisusest. Aga Fiksa pole algaja ning taolist viga ta ei tee. Pealegi pole ta veel nii tahmas — ei mõju ju rohi mao ja soolestiku kaudu nii kiiresti, et uimalaine süstijät segama hakkaks.

Juba otsibki nõel mu veeni. Südame alt tõmbub õõnsaks ja adun esimest naudinguhõngu, kui teravik eksimatult soonde lupsab. Näen oma verd klaastorukesse valguvat, segunemas häguse, kriitja vedelikuga — lõtvun, kui enesest midagi ära andes. Mu huuled vormivad sõnu, mida mu mõistus ei kontrolli; silmad klammerduvad klaastorukesse... Siis surub Fiksa aegamisi kolvile ja kibe maitse tõuseb mu suhu — sülitän — magus uim hoovab pähe ja ma olen kõigest eraldatud ja kõigest osa saanud... Veel paari kriipsu jagu vedelikku on süstlas, annan Fiksale märku, et ta tõmbaks kolbi veel kord tagasi — veri valgub taas kolvi alla — see pikendab naudingut... ja siis lurtsab lõpp (pära, põhi, veri, mürk, pimestus) lõõvalt mu soontesse tagasi... tunnen, kuidas soonkonna puuvõra narkootilisest tuulest liigahtab... ja vajun rängalt põlvedele. Põrnitsen tardunud pilgul pullsilmselt voodialuse mustavat pimedust, sellelt midagi küsimata... närveerimata... valutamata... Mu suu on lahti, huul tõllakil, vagu suu ümber lõtvunud; ainsa pingestatud osana minust surub parema käe põial kramplikult süstlanõelast jäänud augukese kõrval käsivart, kust niriseb aeglaselt minu veri.

Viimane, mida ma kuulen, on ebainimlik hää, mis purskub Jämedast koos oksevalanguga. Ta on kallanud pudelikesse vett ning sellega koos kibeda sagu oma kõrisse uhtunud.

Aga mind ei huvita see kõik.

Ma ei näe, kuidas Fiksa juba äraolevaks roidunud liigutustega masinat peidab; ei kuule, kuidas uimane Alik oma poisi lähedust otsib; ei tunne mõtete marrastavat ruttu, mis lõpuks ometi valutuks on päätnud... nagu aeg...

Kukun raskelt külili.

Siis puruneb lamp.

TÕNU ÕNNEPALU

Ühel päeval on puud jälle erivärvilised

See muudab nad nähtavaks, ja igaüks eraldi
tulevad nad lähemale, su juurde —
nemad, taevaste asukad, nemad, pilvede pruudid
ja päikese pojad

Üksaaval jätavad nad, ja nagu noruspäi
oma uhke taimse eluraevu
astudes alla neilt hiilgavalt aujärgedelt —
otse siiasamasse teeveerde
kõrrepõllu nõlvakule
paljaste mereäärsete kumeruste keskele

Nüüd on nad omavahel erinevad ja meiega nagu sarnased:
nende lõomas on leebust, nende hõõguses on väsimust
nende rahus und

— — —
Mis neid kord rõhus ja kõrgele tõstis —
nende raske kroon
saab nüüd iga päevaga vaesemaks ja kergemaks
et viimati päriselt kaduda

Ja see on kui kõigi päikeseihade ots
kui kõigi suvejanude kustumine ja mõõn
mille järel jääb tasaseks uhutud liiv
vihmade vaikimise alla

*

Tuul püha ja rahutu hääl sa kumised ilmamaa üle
sinu sees käivad valgus ja vari ja ööaeg puhkab su süles
Sinu hooleks on puude rüüd ja rohu sätendav hõlm
sinu viia on vihmade müürid ja teede väsinud tolm
Ma tean et sina ei tunne ma tean et sina ei tea
sa undad seal päratu kõrgel pilvelatvade seas
Ja ikka ma kuulan su laulu ootan tõusmas su määratud häält
kui sa tuled ja võtad mere ja viisisid võlud ta päält

Ruth Huimerind. «Kevadnaitus». Blueprint, serigraafia. 1986.

Ruth Huimerind. «Epp-Maria Kokamägi». Blueprint, serigraafia. 1985.

Need oleks kui — mälestus ammu kadunud nimeta maist
kust teed enam koju ei otsi sinna kord eksinud vaist

Sinu hääle saab tühjaks mu mõte neis viisides kaob mu hing
üle sügise viljatu taeva sulgub ihade pimestav ring.

*

Õuel on täna vihm ja linnud.

Linnud lendavad vihmas ja häälitsevad

teistmoodi kui vihm

ja teistmoodi kui kevadel.

Täna on oktoober. Nad tulevad parvedena

pähklatraadid ja rästad, kuuskedest

nagu eraldudes neist nagu ilmudes

laskuvad õunapuudele

— mustad — märjad —

nad söövad õunu — nad on minekul.

Rohi alles haljendab ja mõni päev on veel

hõbedane ja kõrge.

Varsti on kõik päevad hallid

ja vakka otsekui surnud

isegi männid

kelle pimedas liikuvaid latvu armastab mu hing

endasarnaseks mõelda.

Mu lootusest tehtud hing

jäta see mõte. Nead on muutumatud.

Nead on nagu meri, mis ühtesoodu tõstab häält.

Nead pole kui sina, rohi

mis täna kasvab ja ehib

ja homme visatakse ahju.

Sina vaatad vihma, sa vaatad õunapuid

ja lindusid, kes on minekul

sa vaatad neid mu hing

ega näe neid

sest sinu osaks on loota.

TSITAADIMOSAIIK

Mõningad ajaloolased tahaksid nagu rahvale tihtipeale sisendada jõuetust, allasurutust, maalida talle oma uurimustega ette sedasama, mida meie rahva vaenlased on suisa selgete sõnadega välja öelnud.

Vello Lõugas. Kammitsast pääsenud mõte.
SV nr 31, 30. 07. 76.

... tagasivaatav hoiak rahvuskultuuris on elujõu ja arenguvõimaluste seisukohalt suur luksus.

... on raske tõsiselt võtta väiteid, et meie rahvuskultuuri alus on kusagil puu- ja allikavaimude soomeugrilisel lätteil.

Mikk Titma. Mõtteid ühe raamatu puhul.
SV nr 26, 1. 07. 1977.

... kas ... fennougriliku eripära absolutiseerimise tendents (meie mõtlemisele on iseloomulik oma koordinaatide süsteem) ei või sisaldada ka rahvusliku suletuse kammitsaisse jäämise ohtu?

Püüd taastada ja säilitada XIV sajandil iseseisvust, saati veel paganlikku Eestit Läänemere ääres, kaubateede ja poliitiliste pürgimuste lõikepunktis, oli lootusetu ja naiivne.

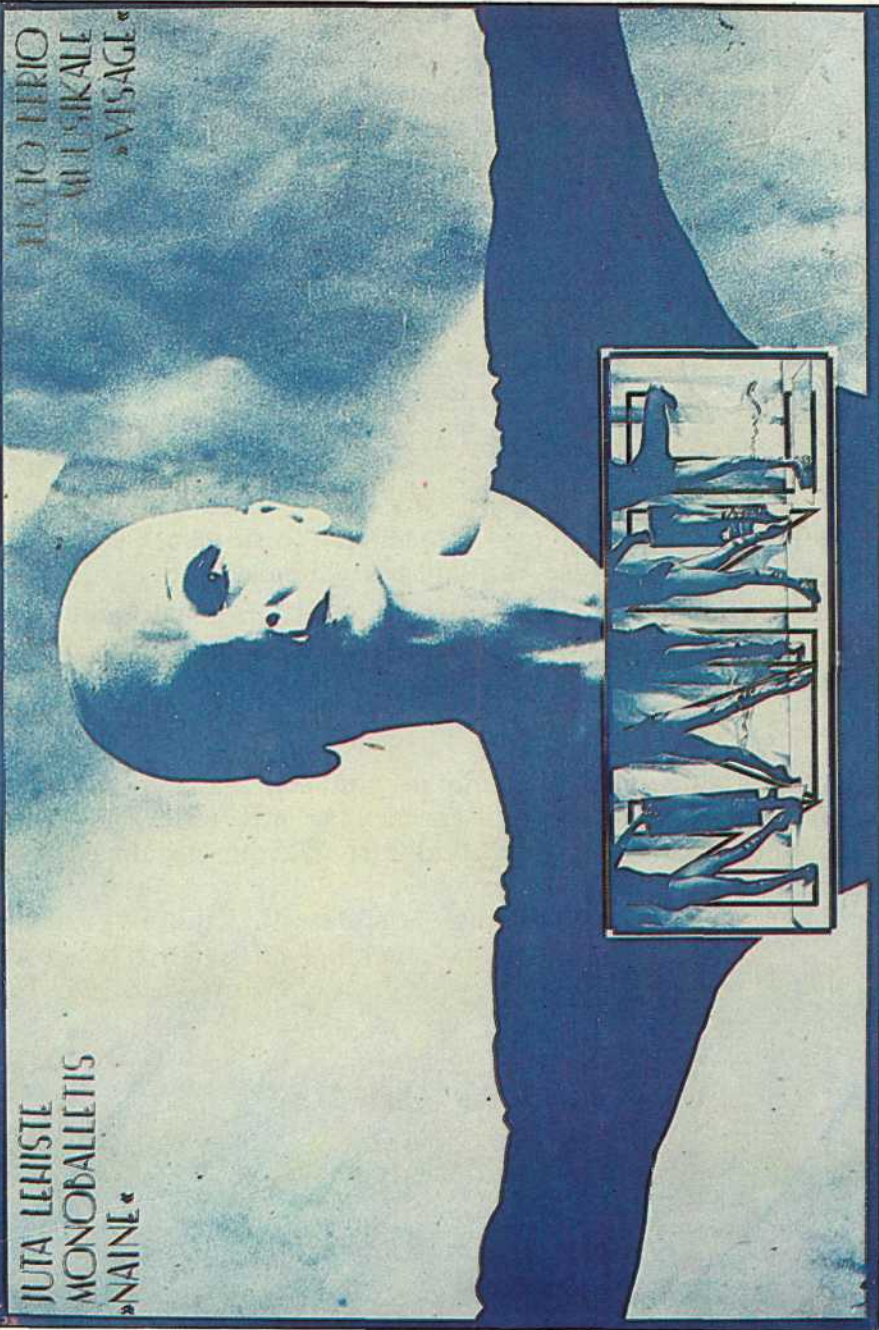
Eduard Tinn. Neli kuningat ja suhtumine ajaloosse.
SV nr 14, 8. 04. 1977.

... armastust ajaloo vastu ei või mingil juhul segi ajada ei reaktsioonilise romantismiga vennassuguluses olevate mis tahes põgenemiskatsetega minevikku ega ka rahvuskultuuri «jäävate ürgjuurte» otsimise maaniaga.

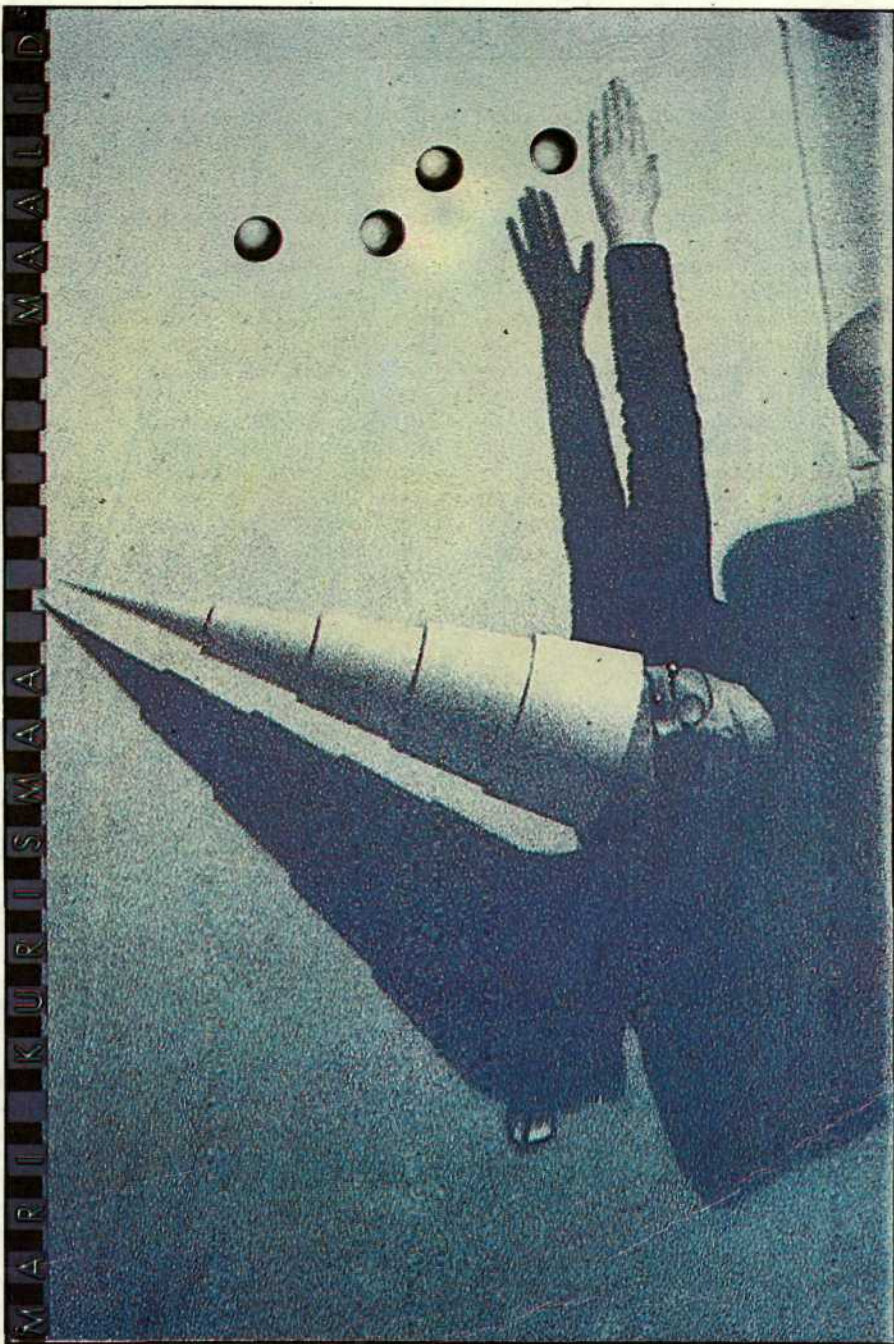
Toimetuse eessõnast V. Kljutševski artiklile
«Lehekülgi mineviku hämarusest».
SV nr 36, 9. 09. 1977.

JUTA LEHISTE
MONOBALLETIS
»NAINÉ«

HEIJO PERIO
MUSIKALL
»VISAGE«

Ruth Huimerind. «Juta Lehiste», Blueprint, serigraafia. 1984.

Ruth Huimerind. «Mari Kurismaa maalid». Blueprint, gvašš. 1987.

MART KALM

SINISED VAMBID SUURILMAST

Ruth Huimerinna plakatitest

Eesti 1980aastate plakat on eelkõige olnud värvikirev lõõva nihestusefektiga fotolavastus. Tänapäev on selliseid kindlat koolkonda moodustavaid plakateid tehtud juba küllaga, kuigi alustajad-tippmehed-õppejõud on endiselt vormis (näiteks V. Järmuti hiilgav J. Kase näituse joonistusplakat või Ü. Emmuse küll tuntud süsteemis, kuid jälle perfektse kujundileiuga «Cyrano de Bergerac»). Nooremaid jügreid on tulnud palju, nagu ikka on neist mitmed jäänud kinni eeskujude antusse ja vähesed suutnud loovalt iseseisvuda. J. Kassi tehnoilma jõulisuse kõrval köidab üha enam tähelepanu R. Huimerinna salapärase feminism.

Esiteks eristab R. Huimerinda üldisest värve pilduvast eesti plakatist ühevärvilisus, mis tuleneb järjekindlast *blue-print* tehnikas kasutamisest. Monokroomse foto prevaleerimine on väga iseloomulik kogu 1980. aastate kunstile. Ühtepidi tüdineti edusammude püüdmisest ja imetlemisest värvifotos (filmis), teistpidi haakub tonaalne foto retrolainega ja aitab luua nostalgilis-romantilist tunnet sootuks teisest maailmast, mis sageli ongi ihalusobjektiks. Meie hiihes, trükibaasi võimaldatud värvilaidi vaimustuses jäid R. Huimerinna plakatid mõneks ajaks varju, kuid samas on tonaalsus päästnud teda magususest, mille ohtu sisaldab nii mõnigi tema motiiv. R. Huimerinna plakatite sina võib käsitleda juba järgmise ajastu hoovustega täpsemini haakuva võtena. See pole muidugi kaduennustus värvifotole.

Eesti fotolavastusplakatis mängib suurt rolli keskse kujundi nihestatus. Seda võib leida ka R. Huimerinnal, eriti varasemates töödes. Nii ei ole plakatil «Tikand eesti rahvakunsti» (1981) muster mitte tekstiilil, vaid kaunitil naisekehal. Muide pole sel plakatil kasutatud fotomontaaži, J. Ilo ja A. Paal tegid maalingu plakati autori ihule. Siit järeldub, et kuigi R. Huimerind oli tollal vaimustiunud *bodyart*'ist, ei julgenud ta seda puhtalt välja mängida, vaid kohandas kohaliku plakatikeele fotomontaažil põhineva nihestuse sarnaseks. Isegi veidi irriteerivalt jõhker tundub «Popehte» (1983) plakatil laineis lebava kaunitari kõrvas vähk või hurmav-puhtasse seljanahka kinnitatud rinnanõelad plakatil «Mari Pärtelpoeg» (1984—1986). Kuid nihestuse absurd pole R. Huimerinnal peamine abinõu pilgu püüdmiseks.

Valdav enamus eesti fotolavastusplakatist esitab nihestuse irreaalse situatsioonina, ent R. Huimerind pakub uut teiselaadset keskkonda. Läbi sina avaneb mingi kõitev ja ihaldusväärne, erootiline ja uskumatu *dreamland*, kus daamid võluvamad ja vabamad ning elu näib põnevam kui igavmagedas argipäevas. Konkreetset esitavad ebatavaliselt estetiseeritud keskkonda «Popehe», «Anu Paal» (1984), «Epp-Maria Kokamägi» (1985), «Mari Pärtelpoeg», «Design I—II» (1980—1986), «Mood '87» (1986), «Mari Kurismaa» (1987). Sageli troonib selles keskkonnas hukutav vamp, kes vast efektseima lahenduse on leidnud töödes «Autoriplakat I—II» (1985). Oma ulmemaailma loob R. Huimerind sageli häbenematult erootilisena. Erootika on ikka olnud kunsti loomulik koostisosa ja jääb selleks ka edaspidi, kuid kõiki ja alati erutavana sobib ta eriti hästi plakati žanrispetsiifikaga. Erootikasse loomuliku ja vaba suhte järele on tarvidus ka meie variserlikult tabuderohkes ühiskonnas. (Miks jooksevad nõukogude turistid välismaal tormi pornokinodesse? Miks hakkavad juhtivtöötajad pärast paari pitsi nilbusi rääkima?) Sealjuures pole tema *les femmes fatales* esitatud kiimaliste, vaid lihtsalt jultunult hõrkudena.

On lausa veider mõelda, et see võrgutav maailm peab ära mahtuma 60×90 cm plakatitele. Vägisi ihaldaks *dreamlandi* laiemalt enda ümber ja küllap selles taotluses on «Leida Ilo» (1987) plakat loodud juba topeltsuuruses. Tahaks anda R. Huimerinnale kätte kohe mõnd ruumi, kus ta saaks teha *Gesamtkunstswerki*. Kui Dior või Chanel peaks plaani avada siinmail oma *boutique*, võiks selle kujundada disaineri haridusega R. Huimerind. Samahästi võiks tema poole pöörduda ka mõni erakosmeetik või -masšöör.

Nagu näha pole R. Huimerinna plakatid üles ehitatud lärmakalt lõõvale nipile, vaid rohkem himuralt kütkestavale keskkonnale ja selle nägemisest tulenevale meeleolule. Meeleolu erootilisus võib küll esmalt meesvaatajate tähelepanu äratada, kuid tegelikult peidavad plakatid sügavamaid tundekihistusi. Naiskunstnikele (M. Kurismaa, E.-M. Kokamägi, L. Ilo ja J. Lehiste) pühendatud plakatid näitavad head maitset, on otsitud seost naiseks jääva loojaga, originaalse isiksusega ning väiditud pahelisust. Vihjed tööle

ja loomingule on vahel otsesed (J. Lehiste, M. Kurismaa), vahel rohkem isiksust ennast esitavad (mõlemad E.-M. Kokamäe plakatid, L. Ilo). Nende nelja daami juures pole liialdatud paksude värvidega, meeleolu on pigem karge ja laseb publikul lisaks loomingule, mida propageeritakse, vaid läbi sumu aimata parnassi kõrgustes hõljuvaid salapäraseid loojaisiksusi. Kui töö naiskunstnike uurival jäädvustamisel jätkub, töotab siit tulla hinnaline kultuuriajalooline monument.

Kriitikute ringis on ikka muiatud kunstnike üle, kelle personaalnäituse plakatile peale autori idealiseeritud portree suurt muud ei mahu, liiatigi iseloomustab taoline kodukootud hollywoodlus reeglina teisejärgulisi kunstnikke. Ent R. Huimerinnal jagub nii stiilitunnet tabamaks šikki kui suutlikkust olemuslikku kunstilisel lahti mõtestada ja seetõttu jäävad ta plakatitel naiskunstnikud vabaks klanitusest. Arvestades tema püüet suurilmlikkuse poole oleks ahvatlev oletada, et küllap põlgab R. Huimerind kõike rahvuslikku ja kogu nn soomeugrilust, millega meil ka vahel liialdatakse, kuid mitmest

plakatist õhkub vastupidist sünteesitaotlust. Üks omapärasemaid töid, uusaasta plakat «PF» (1986), mille kompositsioonileidlikkus ei jää maha S. Vahtre omast, kujutab kahupäiseid talutüdrukuid kuusevaniku abil rahvusvahelise lühendi tähti moodustamas. Ühe figuuri õnnistatud olek sümbooliseerib veel soovitatavat-loodetavat viljakust. Kuid kas on see ikka süntees või äkki kits, nagu kunagine rahvariietes kankaani tantsimine «Viru» variitees? Kuigi kunstnik siin üsna huvitavalt arendab edasi rahvusvahelist jõulusümboolikat, jääb jösse küsimus, kui palju on mondäänsus ja folkloor ühendatavad.

Värvikirevuse asemel sinised toonid, liiks mõõdukalt valget ja kulda, absurdsest nihestatud situatsiooni asemel pigem veidralt äraspidine ja meelalt kutsuv estetiseeritud keskkond, tähelepanuväärne kujutuskuultuur ja suurilmlikkuse pürgiv stiilitunne koos sobivalt dekadentliku šriftivalikuga mõtisklevalt uurimas elegantseid naisi nii sugupoole kui loojana. Mahutada kõik see esimestesse ja mitte just arvukatesse plakatitesse, kas pole see noore kunstniku saavutus?

MEELIK KATTAGO

TRAKTAAT ISELIIKUMISE ALLIKAST (Tasatuse kontseptsioon) III

Eisitus

Kõige lihtsamad asjad maailmas on olnud mõistatuseks paljudele põlvkondadele; ja me teame, et päris raske on leida midagi sealt, kus kellelegi ei tule pähegi otsida.

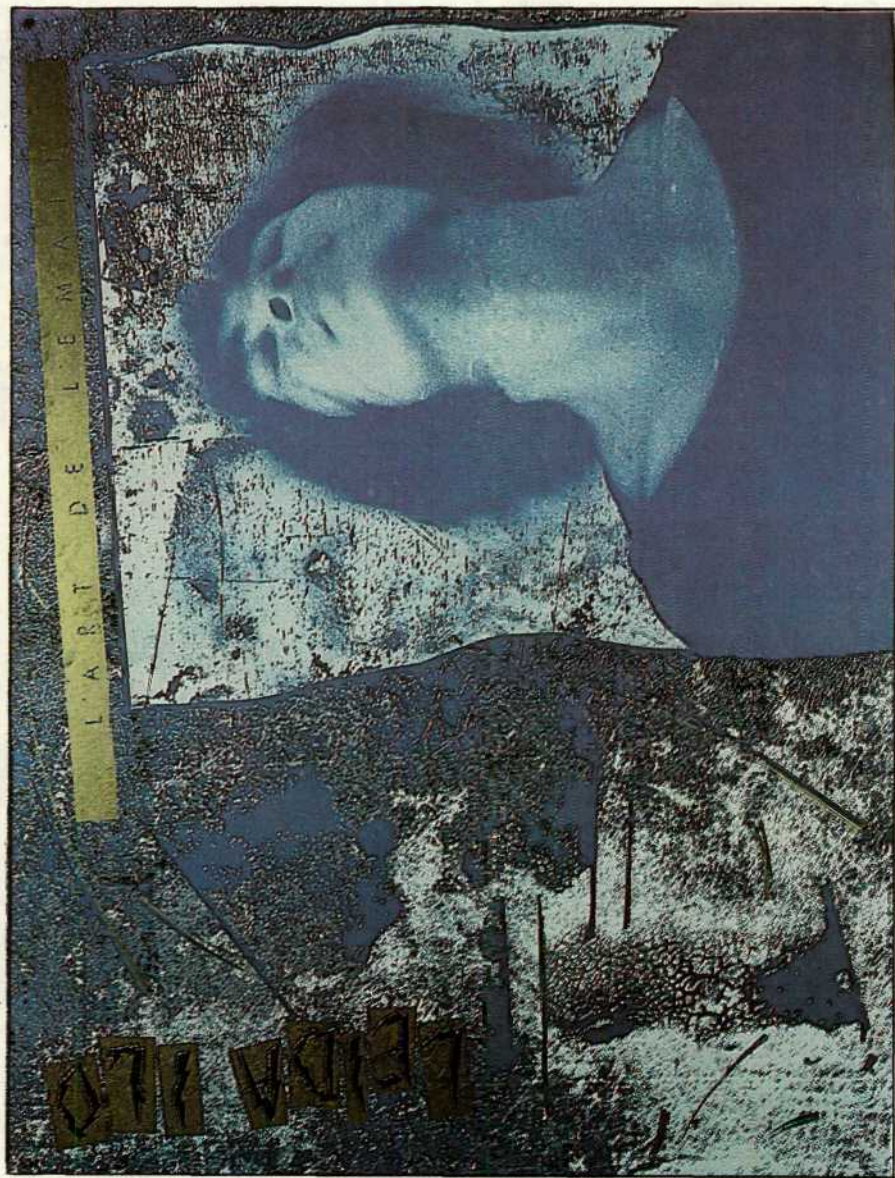
John Toland

Eelnevalt me nägime, et «meie mateeria» iseliikumise allikas on tasakaalutus. Olemise kõrgematel astmetel omandab see vastuolulisema iseloomu ja transformeerub läbi bioloogilise tasakaalutuse ja «loomaliku» tarbe inimvajaduseks. Me veendusime samuti ka selles, et taoline lähenemine ei ole imaginaarse «tasakaaluteooria» modifikatsioon. See on pigem, kui soovite, «üldistatud tasakaalutuse teooria». Et meid aga ei häiriks sõna «tasakaalutus» mehhanistilise kõrvalmaise, nimetame ta «tasatuse teooriaks». Enne uue termini kasutuselevõtmist püüame siinkohal lühidalt visandada vastava mõiste esialgsed piirjooned.

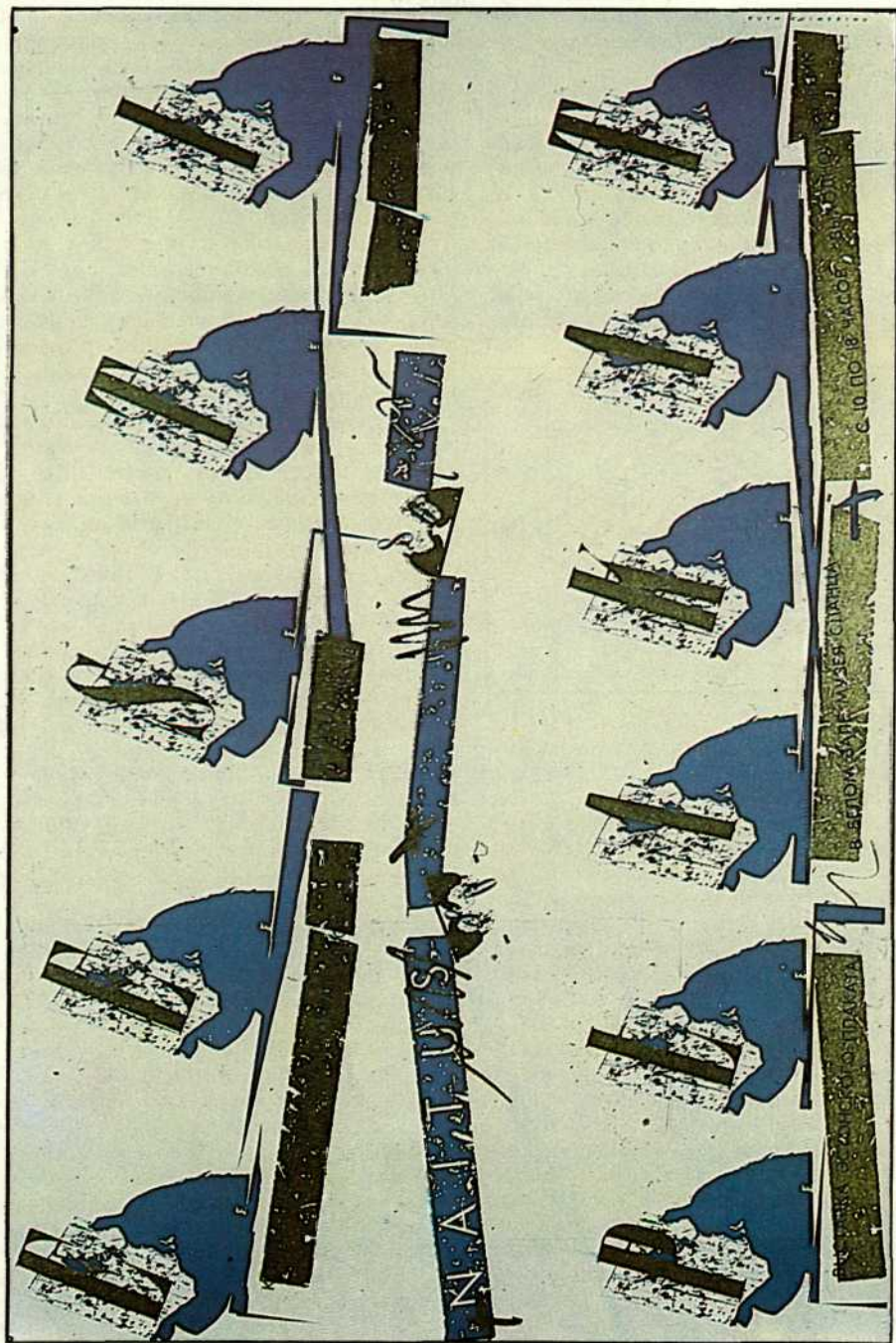
Tasatus⁴⁵ — see on tasakaalutus üldse; see on teatud erisus, eraldumine, väljaulatumine, eristumine, erinevus, kõrvalekalle, vahe, asümmeetria... — see on mateeria tung, püüdlus, pürgimus, kihk, iha, pinge, pinevus, pingestatus, üleskeeratus, laetus, hõõgus, piin, kannatus, vaev, ebamugavus, vaevus, piinlemine, häda, paratamatus, puudus, tarve, tarvidus, vajadus... — mateeria atribuut, fundamentaalne omadus; — see on olemine ise, eksistents; see on aktiivsus; see on igasugune liikumine, muutumise, muutuse, muundumise, nihkumise, ümberpaiknemise, siirdumise... allikas, põhjus, tõugend, ajend, motiiv, ettekääne, läte, juur...

Tasatus väljendub kui potentsiaal, kui mehhaaniline, keemiline... tasakaalutus; temperatuuride, rõhkude... vahe; elektri-, magnet-, gravitatsiooni... pinge; tõmbumine ja tõukumine; kui bioloogiline, füsioloogiline, psüühiline... tasakaalutus, tarve;

⁴⁵ Etümologiseering: tasa/kaalu/tus — tasatus. Antonüüm: tasavus. Kategooriate paarid: tasakaalutus — tasakaal, tasatus — tasavus.

Ruth Huimerind. «Leida Ilo. L'art de l'email». Blueprint, serigraafia, guass. 1987. Foto: Enn Kärmas.

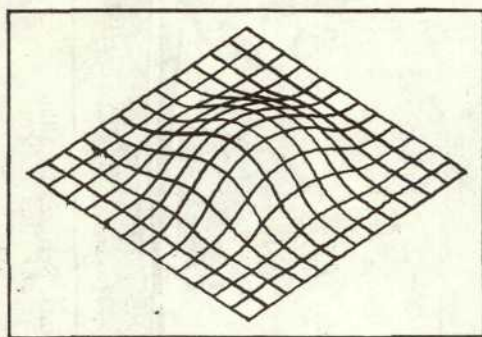
Ruth Huimerind. «Eesti plakat». Serigraafia. 1986.

kui inimvajadus, võime... kui matemaatiline, statistiline... tasakaalutus; kui... Tasatus ei taandu tema erivormidele, vaid on nende üldistus. Tasatus üleüldse.

Tasatus iseloomustab materiat tema aktiivsuse ja liikumist tema põhjuslikkuse aspektist. See on maailma iseliikumise üldistatud allikas.

Kontseptsioon

Olemine on asümmeetriline. Eksistents eeldab väljaulatumist, eristumist, erisust, erinevust... Miski ei saa olemas olla ilma ümbritsevast välja paistmata, esile tõusmata. Kui näitlikkuse mõttes kujutada fooni, keskkonda mingi ekvipotentsiaalse tasapinnana, siis olemasolev «miski» paistab kõhuna sellel tasapinnal (vt joonis). Aga kõhn on kõrvale-

kalle ekvipotentsiaalsusest — see on potentsiaal tasapinna suhtes, eksisteeriv tasatus. Tuleb välja, et eksisteerimine ise on tasatus; nagu tuline ahi, nagu ülesvisatud kivi... Kõik, mis on olemas — on aktiivne juba ainuüksi sellepärasi, et see on olemas. Olemine ise on eksisteeriv tasatus, ta sisaldab endas justkui «ebamugavust», piina; aga koos sellega ka püüdlust raputada maha see «ebamugavus», pääseda piinast, vabaneda tasatusest. Ainus tee selleks on liikumine. Liikumine on «pääsemine». «Miski» liigub tasatusest ja tasatuse arvel. Tasatus pole mitte ainult liikumise aje, mitte ainult «mootor», vaid ka kütus selle «mootori» jaoks. Liikumine «põletab» tasatust, ... «põletades» sellega ka olemist ennast. Vabanemine tasatusest on vabanemine ise endast, degradatsioon. See on eksistentsi paradoks: olla, eksisteerida on «ebamugav»; «mugav» on mitte olla, mitte eksisteerida; kuid siis ei ole seda, millel mugav oleks, järelikult ei ole ka «mugavust». On ainult olemine ja «ebamugavus», «kannatus», põgenemine «kannatuse» eest, olemise eest, põgenemine «ei-kuhugi». Sest ei ole pääsemist, on vaid püüd pääseda, liikumine...

Niisiis. Miski ei saa olemas olla, olemata

tasatu; aga tasatu ei saa mitte liikuda. Ahi jahub, aga «miski» — degradeerub...

Neid arutlusi võib kujundlikult, mitte rangelt kohandada ka materiale tervikuna: antimateriat, antimaailma ei ole. Materiale on asümmeetriline. See on (andestagu mulle materialistidest kolleegid) — «kühm» olematuse tasapinnal. Kuid — ka olematust ei ole, on ainult olemine, «kühm» — tasatu materiale. Ja kui võrd materiale on tasatu, ei saa ta mitte liikuda — eemale, ära... sellest tasatusest, piinast. Materiale avaldub läbi liikumise, ilmutab ennast, on olemas, seepärast... et liigub. (!)

Niisiis, materiale on tasatu, sest ta on olemas. Kui poleks materiat, ei oleks ka tasatust, liikumist, avaldumist... Ei oleks ka meid, kes võivad seda avaldumist tajuda. Ei oleks ka materiale iseliikumise probleemi. Kuid me tajume materiat, ta avaldub, on liikumine on tasatu materiale.

Seega, materiale liikumine tuleneb materiale tasatusest, aga tasatus — materiale olemisest. Sellepärast ongi tasatus iseliikumise allikas, aga iseliikumine — materiale olemise viis. See tähendab, et materiale olemise viis määratakse ära materiale olemise endaga. Oeldes — «materiale on olemas», ütleme me sellega ka — «materiale liigub». Sest ei olemine on tasatu, aga tasatus ei saa mitte kahaneda. Olemine — tasatus — liikumine — avaldumine... See ei ole eraldiseisvate atribuutide kogum, see on tervik, ühtsus. Materiale on tasatu ja tasatus on materiaalne... Olemine ise on eksisteeriv tasatus, see on nii liikumise aje kui ka liikumine ise. Selline arusaam ei suru «liikumist» «materiale» peale, vaid tuleb esimese teisest, rõhuitades seega nende ühtsust. Ühtlasi seonduvad «materiale» ka kõik tema «omadused», mis avalduvad läbi «liikumise».

Tasatus on materiale iseliikumise toimiv põhjus — *causa efficiens*. Sest põhjus, mis ei toimi, ei ole põhjus. Kivi langemise põhjus ei ole selles, et ta üles tõsteti, vaid selles, et kivi on olemas, eksisteerib, omab massi. Igal liikumisel momendil loob ta ise liikumist. Materiale liikumise põhjus ei ole selles, et ta «üles keerati» või «käima tõugati», vaid selles, et ta on tasatu. Aga tasatu on ta seetõttu, et eksisteerib, et on olemas.

Tasatus ei loo liikumist liikumatusest, paigalolekust, «igavesest rahust». Liikumatus on olematuse atribuut, seda ei ole. Tasatus toodab liikumist olemisest, olemise arvel. Ta transformeerib olemist mitteolemiseks, degradeerib seda.

Niisiis: materiale liigub seepärast, et ta on tasatu, aga tasatu on ta seepärast, et on olemas. Tasatus on materiale tähtsaim atribuut. Ja veel. Materiale on aktiivne. Aktiivne kõiges. Aktiivne seepärast, et tasatu...

Nii nagu liikumist ei saa mõista ilma suhtelise paigalseisuta ja muutumist ilma säilimiseta, ei saa ka tasakaalutust mõista ilma tasakaaluta ning tasatust ilma tema vastandi — t a s a v u s e t a. Kui ühest aspektist paistab maailm püüdlevana, püsimatuna, piinlevana ja asümmeetrilisena. . . see tähendab — maailm kui protsess, muutumine, liikumine. . . Siis teisest küljest on see harmoonia, rahu, püsivus — midagi muutumatu. Need on paratamatud, üksteist eeldavad ja samas ka välistavad poolused. Ainult ühe kaudu võime me mõista teist.

Tasavus on maailma konservatiivne külg. See on eelkõige tasatuse kui niisuguse säilimisvorm — tasavus «Bogdanovi moodi». Ta on sarnane üldistatud «liikuva tasakaaluga».

Tasatus ei saa «rippuda õhus». See kui sisu nõuab vormi. Tasatuse kahanemine peab olema fikseeritud mingis püsivuses. Vaid püsiv muutub, ja, vastupidi — ainult muutumises on püsivus. Tasatus eeldab ja eitab tasavust, eitades ja eeldades sellega ka iseennast. Need on üksteist eeldavad ja üksteist eitavad maailma küljed. Maailm on nende ühtsus, säilimise ja muutumise, vormi ja sisu ühtsus. Tasavus on tasatu ja tasatus on tasav.

Tasatu maailm justkui surub ennast läbi suhteliste tasavuste kahaneva tasatuse suunas. Tasavus on vastupanu tasatusele. Tasatu mateeria tungib läbi tasava iseenda. Mateeria «võitlus» iseendaga iseenda pärast ja iseenda arvel. . . «Võitlus» määrab mateeria kui protsessi kestuse. See on mateeria olemise aeg. Ilma tasavuseta sarnaneks maailm «lühisega». Tasavus — see on takisti tasatuse ahelas, see on «lamp», mis põleb tasatuse arvel.

Edasipürgiv tasatu mateeria justkui conserveerub tasavustes. Mateeria tasavus on tema diferentseerumise eeldus. Tasavus — see on maailma vorm, tasatus — tema sisu. Tasatus kehasub suhtelistes tasavustes, sellela määratakse maailma mitmekesisus.

Tasavus kui säilimise vorm on teatud s i s e m i n e tasakaal, elementide seos, harmoonia, struktuuri püsivus. Selles mõttes võime me teda täpsustada kui s i s e t a s a v u s t. See on «miski» vaatlemine tema püsivuse, säilivuse, vastupanu. . . poole pealt.

Teisest küljest, nagu me nägime, varustab olemine «miski» ka teatud potentsiaaliga keskkonna suhtes. Sellest seisukohast on «miski» — v ä l i s t a s a v u s.

See on ühe ja sama vaatlemine erinevatest külgedest. «Miski» ei või olemas olla, olemata ühtaegu sisetasav ja välistasatu, ta ei saa mitte säilida ja mitte muutuda. Sisetasavuse ja välistasavuse dialektika on vormi ja sisu, säilimise ja muutumise dialektika.

Kuid tasavust võib mõista ka teisiti — «Spenceri moodi», kui muutumise piiri, «tasapinda» ilma «kühmuta». «Miski» suhtes on

see v ä l i s t a s a v u s, kõigi üksikmuutuste lõpptulemus — olematus.

Tundub, justkui kõik olemasolev püüdleks välistasavuse poole, entroopia maksimaalsusele. Justkui «miski» «eelistaks» kõigile oma seisunditele kõige tõenäosemat, kõige lähedasemat olematusele. Justkui olemine püüdleks mitteolemist. . .

Kuid taoline arusaam nõuab idealiseerimist. Sest välistasavus, «miski» mitteolemine ei ole sünkroonne tema olemusega. On olemas ainult asümmeetriline olemine ja püüdlus olemiselt. See tähendab, mitte püüdlus olematusele, vaid püüdlus olemiselt, mitte «-le», vaid «-lt», kui nii võib öelda, siis — «ära-püüdlus». Ainult sellises arusaamas sisaldub «miski», kogu mateeria s i s e m i n e aktiivsus. Sel juhul ei lähe meil tarvis idealiseerimist, kõik, mis liikumiseks vaja, eksisteerib sünkroonselt.

Mateeria ei veetle, ei tõmba ligi mingi atraktor. Ta tõukub olemasolevast iseendast. Sest ta on tasatu, ise endale ebamugav, «vastik». See tähendab, võib rääkida mitte atraktorist, vaid, kui jätkata laenamist inglise keelest (õigemini, rahvusvahelisest teaduskeelest) — r e p u l s o r i s t (attractive-repulsive). Mateeria ei tõmbu entroopia maksimumi poole, ei «eelistata» teatud olekuid, vaid tõukub tasatust, olemasolevast olekust, sest olemas on ainult olemasolev. Liikumise allikas pole mitte olematutes «eelistustes», vaid olemas tasatuses. Isetõukuv «miski» j õ u a b tahmatult entroopia maksimumini, välistasavuseni, muutmise neutraalse piirini. . . See tähendab, olemine j õ u a b o l e m a t u s e n i o l e m a t u s e s t sõltumata.

Atraktor, tõmbumine ja «eelistamine» on lubatavad vaid idealistlikes konstruktsioonides. Sest see, mis on olemas, ja see, mis tuleb, olev ja tulev, olemine ja mitteolemine võivad olla sünkroonsed vaid mõlemises. Meil, materialistidel, on vaid see, mis on. Meie püstitused on a s ü m m e e t r i l i s e d. «Liikumine» peab üheselt tulenema olemast, «miskist» enesest.

«Miski» kõige tõenäolisem olek on tema. . . m i t t e o l e m i n e. Kuid mitteolemist ei ole. Ei ole ka absoluutselt tõenäolist olekut. Kõik on enam või vähem tõenäoline.

«Miski» muutumine on tema liikumine mitteolemise suunas, kuid viimane jääbki idealiseeringuks, saavutamatuks piiriks. Sest tarvitseb «miskil» vaid saavutada mitteolemine, kui ta lakkab olemast; see tähendab, et ei olegi seda, mida ei oleks. . . Püüdluste piir, välistasavus ei oma «miski» jaoks mingit tähtsust, sest selle saavutamisel ei ole enam «miskit» ennast.

Mitteolemine on alati ühesugune. Ühtmoodi ei ole õuna ja ei ole taevakeha, kuigi nad on erinevalt. Selles mõttes tuleb

kogu maailma mitmekesisus paratamatult ühele ja samale. Kõikide tasatuse erivormide eksisteerimise piiriks on oma mitteolemises identne — tasavus. Aga kuidas just see või teine «miski» sinna jõuab, on juhusese asi. Paratamatus määrab suuna, juhus — kulgemise tee.

...materiale piin on tema olemises... maailm on iseenda pooli tagantpiitsutatav... pääsemine on olematuses, aga olematuks ei ole... Neis arutlustes ühenduvad makro- ja mikrokosmos, Universum ja Inimene.

Kuigi maailm eksisteerib objektiivselt, inimesest sõltumatult, omab ta iga inimese jaoks tähtsust vaid sedavõrd, kui võrd tema, Inimene, selles maailmas olemas on. Seetõttu ei saa maailm inimese jaoks mitteesubjektiivne olla. Kõik ümbritsev sünnib inimese jaoks koos inimesega ning sureb samuti koos temaga. Niisiis, subjektiivselt ei ole inimese jaoks ei sündi ega ka surma. Sest subjektiivselt ei ole seda, mis pole veel sündinud, ja seda, mis on juba surnud. On ainult inimese olemine — elu ja vaev, püüdlus pääsemise'le» ja püüdlus jäävuse'le», liikumine... It, igavene muutumine. Rahu ja õndsus on mitteolemises, kuid mitteolemist ei ole, see tähendab, ei ole seda, mis võiks olla rahu, õndsuses — ei ole õndsust... Ei ole «seda... kes on ristiga!» On vaid Ahasveerus — «igavene juut»...

Inimene ja materiale on surematud teekäijad. Sest ei ühele ega teisele pole iseenda jaoks mitteolemist... Nad on subjektiivselt igavesed... On vaid võõras surm...

Taoline arusaam võtab maha küsimuse materiale kui protsessi lõplikkusest-lõpmatusest. Sest iga «miski» on lõplik vaid välise vaateleja seisukohalt, aga materiale suhtes välist olla ei saa. Tema jaoks ei ole ei enda ega ka võõrast surma. Surma ei ole üldse!

Lugetajale, keda ülalloodud üliabstraktne ja antropomorfne arutus ei rahulda ning kes ikka veel näeb tasatuse konseptsioonis ohtu materiale loodamatuse ja hävimatuse printsibile või loeb sealt välja maailma «soojus-surma», võib välja pakkuda ka «maisema» variandi. See on väga lihtne: materiale liigub lõpmata suurest tasatusest lõpmata väiksesse $\infty \rightarrow \infty$. Niisugune arusaam on kooskõlas nüüdisteaduse seisukohtadega ja kummutab vananenu kujutluse materiale kui igavesest statsioonarrest «arrestisest» lokaalsete korrapäratute liikumistega. Materiale on kindlasuunaline protsess. Meie aga suudame hõlmata vaid lõiku sellest protsessist, iga-sugune teadmine on lõplik. Veel enam, üldse kõik on lõplik... kuid, lõplikkus on lõpmatu... Edasi, mingi lõpmatu protsessi lõpmatult lõpliku lõigu jaoks pole selle protsessi lõpmatusel mingit tähtsust. Ja kuna me asume

selle lõigu sees, kuna me oleme seesmised vaatlejad (väliseks vaatlejaks võiks olla ainult j u m a l), siis pole materiale lõpmatusel mingit tähtsust ei meie ega meie arutlustele materiale. Sest meie võime teada vaid «meie lõiku», lõplikku lõpmatust; ja materiale võime me midagi mõista vaid kui «meie materiale». Viimane aga näitab, et materiale on s u u n a t u d protsess. Tema liikumine on üldine laskumine kahaneva tasatuse suunas, allakäik. Liikumine enesedegradatsioon, enesetransformeerimise arvel...

Süsteemid

Suvalise süsteemi olemine, eksistents on kõrvalekalduv olematuses — välistasavusest. Seepärast on iga süsteem mingi välistasatus, ta käitub endas aktiivsust, potentsiaali.

Teisest küljest eeldab süsteemi olemine tema püsimist, vormi konservatismi. Seepärast ei saa süsteem eksisteerida, olemata samaaegselt sisetasav.

Kuid praegu huvitab meid vaid asja esimene külg, sest just siin on varjul iseliikumise võimalus ja paratamatus.

Levinumad on «lihtsad» süsteemid (LS). Madala välistasatuse tõttu on nad suhteliselt püsivad. Taoliste süsteemide sisetasavus on küllaltki jäik, seetõttu ei saa nende välistasatus säilida ja see väheneb krooniliselt. Toimub süsteemi monotoonne degradeerumine.

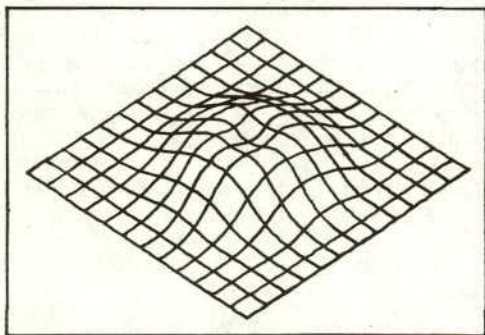
Selgelt eristatava klassi moodustavad jäigad dissipatiivsed süsteemid (DS).⁴⁶ Neil on kõrge välistasatus, mis saavutatakse kesk-konna — teiste, mitteaktuaalsete välistasatuste — degradeerimise arvel. Sellised süsteemid on vähem püsivad, nende olemasolu sõltub täielikult «toidu» etteandmisest ja jääkide eemaldamisest. Neid läbib justkui pidev muude välistasatuste voog. (Taolised on Päike, töötav mootor, lõke.) Voo katkemisel süsteem kas kaob või muutub esimest tüüpi süsteemiks. Hajutades energiat ja ainet soodustab dissipatiivne süsteem oluliselt kogudegradatsiooni, kiirendab seda.

Dissipatiivsete süsteemide tasatuse-tasavuse dialektika on väga keerukas ja vastuoluline. Siin saavad alguse lokaalsed entroopia kasvu vastased protsessid.

Bioloogilised süsteemid on tegev-dissipatiivsed (TDS). Nende olemasolu põhineb samuti muude välistasatuste vool. Kuid tao-

⁴⁶ Mehhaanikas tähistab termin «dissipatiivne süsteem» dünaamilist süsteemi, mille liikumisel mehhaaniline energia läheb üle soojuseks ja hajub. Prigogine'i «dissipatiivne struktuur» hajutab samuti energiat (ja ainet), säilitades selle arvel enda struktuuri. Käesolevas töös kasutatav mõiste «jäik dissipatiivne süsteem» on lähedane Prigogine'i käsitlusele, kuid teksti seostamise huvides on sõna «struktuur» asendatud «süsteemiga».

liste süsteemide sisetasavus on paindlik. Toitava voo nõrgenemine või ajutine katkemine ei vii siin kiirele välistasatuse vähenemisele. Süsteem säilib justkui inertsil mõjul. Seejuures muidugi rikutakse, õigemini «painutatakse» sisetasavust. Tekib organismi sisemine pinge, tarbeseisund — s i s e t a s a t u s. See on justkui «lohk» «kühmul», sisseopistus «tasapinna» poole. Siin ongi varjul ellusüsteemide tegev-aktiivsuse, liikumise allikas.

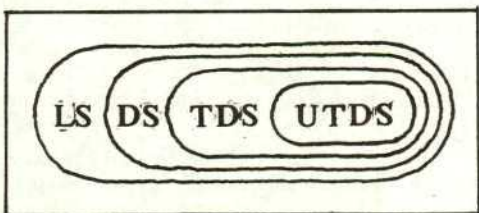

Tegev-dissipatiivsed süsteemid on suutelised ära kasutama omaenda välistasatust kui võimet, potentsiaali, et avastada keskkonnas toiduallikaid, muid välistasatusi (kasulikkusi). Nende tarbimisega (välistasatuste ülekandmisega) taastab süsteem oma sisetasavuse, säilitades sel viisil ka oma välistasatuse. Süsteem hindab ümbritsevat maailma oma sisetasatuse, tarbe seisukohast. See on keskkonna valiv peegeldus.

Inimest võib määratleda kui **ümberkujundav-tegev-dissipatiivset süsteemi (ÜTDS)**. Tema võimed (kõige laiemas mõttes) summeeruvad välistasatuses. Need on inimese olemuslikud küljed. Nemad kui t a s a t u s e d määravad inimese liikumise igas mõttes.

Inimene mitte ainult ei tarbi olemasolevat muid välistasatusi, vaid on võimeline neid viima sisetasatuse (vajaduse) kõrvaldamiseks sobivamasse vormi, kasutades seejuures mitte ainult omaenda, vaid ka muid välistasatusi. See tähendab, et ühtede välistasatuste abil valmistatakse ette teisi. Toimub välistasatuste vahepealne, instrumentaalne tarbimine; kasutatakse ära nende võimet tööd teha.

Vaadeldud süsteemide hierarhia mahub lihtsasse skeemi:

Ainuüksi kergel tasatuse-tasavuse suhete puudutamisel tekksid juba küllalt keerulised sõnapunutised. Dialektika! Et kuidagi leevendada lugeja saatust, toome veel kord ära põhitervimite seletuse:

- välistasavus — süsteemi mitteolemine, liikumiste piir;
- välistasatus — süsteemi olemine, potentsiaal, võime;
- sisetasavus — struktuurne tasakaal, säilimine, püsivus, vastupanu degradatsioonile;
- sisetasatus — kõrvalekaldumine sisetasavusest välistasatuse säilimisel; tekib tegev-süsteemidel nagu bioloogiline tasakaalustamatus, tarve, inimesel — vajadus.

Peale toodud mõistete kasutasime me veel sõnaühendit «muu välistasatus». Selle all peeti silmas teiste, mitteaktuaalsete süsteemide potentsiaali, nende võimet «töötada» aktuaalsete dissipatiivsete süsteemide kõrge välistasatuse säilitamise heaks. Sisetasatu süsteemi seisukohast on need mingid kasulikkused — anti-sisetasatused (antitarbed, antivajadused).

«Lihtsad» süsteemid on justkui passiivset aktiivsed, nende aktiivsus kehtustab isedegradeerumises. Tegevad süsteemid seevastu on aktiivselt aktiivsed. Nende aktiivsus on kahestugune: esiteks on nad samuti kui «lihtsad» süsteemid isedegradeeruvad; teiseks aga avaldavad nad sellele südi vastupanu. Kuna iga tegev-süsteem koosneb elementidest kui «lihtsatest» allsüsteemidest, on ta «lihtsa» kogum. Samal ajal annab aga «lihtsa» vastav ühendamine uued kvaliteetid — dissipatiivsuse (kvalitatiivselt ja kvantitatiivselt kõrgema välistasatuse taseme) ja tegev-aktiivsuse (omaduse, võime seda taset teatud piirides säilitada). Seepärast on süsteem ühtaegu nii «lihtne» kui ka tegev-dissipatiivne; passiivset aktiivne ja aktiivselt aktiivne. Aga see tähendab, et ta samaaegselt nii degradeerub kui osutab sellele aktiivset vastupanu, degradeerides ise muid süsteeme. «Vastupanu osutavad» ka «lihtsad» süsteemid, kuid see vastupanu on teist laadi — passiivne vastupanu püsivusega, jäiga sisetasavusega. See on põhimõtteliselt midagi muud, sest «lihtsate» süsteemide välistasatus erineb kvalitatiivselt ja kvantitatiivselt tegev-dissipatiivsete süsteemide omast. Mis puutub jäikade dissipatiivsete süsteemide vastupanusse, siis on see erakordselt nõrk ja ei lähe kaugemale ühe-kordsest, suhteliselt lühiajalisest inertsist. Siit algab tegev-dissipatiivsete süsteemide evolutsioon.

See saab võimalikuks tänu sisetasavuse pehmenemisele ja paindlikumaks muutmisele (jäik degradeerub, paindlik areneb). Avaneb võimalus sisetasatuse ja sellega koos kvalitatiivselt uue — tegevaktiivsuse — tekkeks. (Tähtsat osa etendavad siin inerts ja kergesti kättesaadavate alternatiivsete toidu-

allikate olemasolu.) Edasi, sisetasatus kui tegevaktiivsuse allikas viib ka ümberkujundav-tegev-aktiivsusele. Just sisetasatuses (tarbes, vajadustes) kätkeb tegev-süsteemide «teine» aktiivsus, see on nende «vastupanuliikumise» allikas.

Resümeerime: niisiis, kaks aktiivsust. Esimese aktiivsuse allikas on välistasatus, teise — sisetasatus. Esimesest tulenev süsteemide iseliikumine on nende degradatsioon, mis konkreitseerub tegev-süsteemide puhul katabolismis. Teisest tuleneb elava tegev-aktiivsus, mis on suunatud anabolismi kindlustamisele. Seejuures võib süsteem kasutada omaenese aktiivsust esimeses mõttes; ümberkujundav-tegev-süsteem tarvitab peale selle veel ka muude süsteemide aktiivsust. Õeldust järeldub, et aktiivsuse põhjuseks üldse, iga-suguste liikumiste allikaks on alati t a s a t u s.

Me ei hakka üksikasjaliselt vaatlema välis-tegurite mõju süsteemidele. Märjime ainult, et enamasti see soodustab sisedegradatsiooni. Tulemuseks on üldine degradeeriv surve. Sellele on allutatud eranditult kõik süsteemid (kuna nad on olemasolevad välistasatused). Aga nagu eespool selgus, on mõningad neist võimelised «ujuma ka vastuvoolu», tõukudes seejuures voolust enesest. Jutt on tegev-süsteemidest. Nende degradeerumisvastane liikumine toimub kogudegradatsiooni kiirendamise arvel. See tähendab, et välistasatus kantakse väheaktuaalsest piirkonnast (tegev-süsteemide seisukohast lähtudes) aktuaalsesse ja degradeeritakse seal kiiresti, hoides sellega ära aktuaalse välistasatuse degradeerumise. Seejuures ja sellega püüavad tegev-süsteemid igati säilitada, tugevdada ja isegi suurendada oma välistasatust. Selles seisnebki ontogenees, fülogenees ja evolutsioon tervikuna. Toimub areng kitsas ja laias mõttes. Selle kriteeriumiks on kvantitatiivne, aga mis peamine, kvalitatiivne välistasatuse kasv ja kindlustumine. See tähendab süsteemi potentsiaali kasvu, sisetasatuse likvideerimise võime täienemist.

Kuid püsivuse kasv on samal ajal ka püsivuse vähenemine. Esimene nõuab spetsialiseerumist, aga see viib üha suurenevale sõltuvusele.

Teiseks tähendab välistasatuse kasv juba iseenesest, et välistasatust kistakse üha suureneva jõuga tagasi, mitteolemise poole. Ja kolmandaks nõuab välistasatuse kasv üha intensiivsemat toimumisallikate kasutamist, mis viib nende kiirele väljakurnamisele. Tuleb välja, et jooks degradatsiooni eest on samal ajal ka jooks degradatsiooni poole. Areng, osutades degradatsioonile vastupanu, tuleneb ise degradatsioonist, soodustab degradatsiooni ja viib degradatsioonile.

Arengu üldine tee on järgmine: tugev tasatus → 1. dissipatiivsed süsteemid (kogudegradatsiooni kiirenemine) → 2. tegev-dissipatiivsed süsteemid, elu (kogudegradatsiooni kiirem kiirenemine) → 3. ümberkujundav-tegev-dissipatiivsed süsteemid, teadvus (kogudegradatsiooni veel kiirem kiirenemine) → üldine tasatuse kahanemine. (Numbriega on märgitud evolutsiooni peamised etapid.) Märkus: evolutsiooni üldkäigu vaatlemisel jätsime me skeemi ülekoormamise vältimiseks sealt välja dissipatiivsete süsteemide jasad. Asi on selles, et esimeste järkude dissipatiivsete süsteemide funktsioneerimisjäakide voog võib olla samuti tugevalt mittetasakaaluline ning selle pinnal saavad tekkida teist ja suuremat järku dissipatiivsed süsteemid. (Suur pauk on samuti dissipatsioon; kas esmane?) Seejuures on iga dissipatiivse süsteemi tekkimine areng. Meie skeemis on lähtepunktiks võetud Päikese kiirgus, mis aga ise kujutab endast eelnevate dissipatsioonide jääprodukti.

Arengu vaatlemine põimub tihedalt «eesmise ja välise» dialektikaga, kus seesmine etendab määravat osa. Arenemist tuleks eelkõige mõista sisu ja vormi rakursis. Seejuures osutub seesmine määravaks kahes mõttes: esiteks on vastastoimes tegev-süsteemi sisu — s i s e i a s a t u s (tarve, vajadus) ja muude süsteemide, keskkonna sisu — vä l i s t a s a t u s (kasulikkus). See tähendab, et vastastoimes on sisud (t a s a t u s e d), arengu määravaks küljeks on seesmine l a i a s mõttes. Teiseks määratakse sisude suhe eelkõige areneva süsteemi enda sise- ja välistasatustega, tema seesmisega — seesmisega k i t s a s mõttes. Ja seepärast on areng k a h e k o r d s e l t seesmise poolt määratud. Siit tuleneb tähtis järeldus — areng üldse, iga üksiku tegev-süsteemi areng — on i s e a r e n g. Kuid millised süsteemid just nimelt tekivad, määratakse ära keskkonna poolt. «Õelge mulle, milline on keskkond, ja ma ütlen teile, millised on seal süsteemid!» (Loomulikult toimub ka keskkonna enda areng ja muutumine.)

Ja veel. Teesist «iseareng!» ei järeldu sugugi, et areng on mingi «ime». See ei tule «taevast», vaid makstakse küllaga kinni mateeria enese poolt — tunduvalt kiireneb kogudegradatsioon. Nagu me nägime, tuleneb ülespürgimine allakäigust, eksisteerib allakäigu arvel ja, lõppkokkuvõttes, viib allakäigule. Seepärast ei saa me rääkida «mateeria üleüldisest arengust» — on vaid lokaalsed arengukolded kogudegradatsiooni taustal, t õ u s u k e e r i s e d a l l a k ä i g u o o k e a n i s.

Dialektilise materialismi õpikutes tuuakse ära ka «kolmas» liikumise liik, «milles pole ei progressi ega ka regressi momente. Näiteks

rootori pöörlemine». ⁴⁷ See on fiktsioon. Rootori pöörlemine ei ole ime, iseenda põhjus — see toimub mingi muu välistasatuse degradeerimise arvel (olgu selleks siis elektriringe või kütuse potentsiaal). Järelikult rootor kui dissipatiivne süsteem aitab kaasa üldisele degradatsioonile. Olles jääk süsteem degradeerub ta seejuures kiirendatult ka ise (kulumine).

Objektiivses tegelikkuses ei ole pöörata- vaid protsesse. (Elkõige seepärast, et kõik voolab. Ühte ja samasse jõkke ei saa kaks korda astuda, ütles Herakleitos. Kuid praegu pole asi sellis.) Meile võib muidugi näida, et me saame ära veerenud vagoneti esialgsesse kohta tagasi toimetada. Kuid mille arvel? Selles ei aita meid «taevased jõud». Tuleb degradeerida mingit energiat, kas või omaenda lihasejõudu. Seejuures degradeerub liikumise käigus mõnevõrra kiiremini ka vagonett ise. Need protsessid on pöördumatud. Iga esmapilgul pööratavana näiv liikumine on tegelikult pöördumatu. Lõppkokkuvõttes osutub see ikkagi «allakäiguks». Toimub erinevate energialiikide degradeerumine, nende muutumine soojuseks ja hajumine. (Vähehaaval hajub ka aine.) Kuid see ei tähenda sugugi, et energia (ja aine) kuhugi kaob. Tema hulk säilib, see ainult jaotub ühtlasemalt. Väheneb tasakaalutus (t a s a t u s). Selles seisnebki materia degradatsioon.

«Vagoneti juhtumisi» taga seisab järgmine absoluutse tasatuse külg: «Suur pauk» → kosmilise tolmu kõrgtasatu pilv → esimese põlvkonna tähed → Päikesesüsteem → Maa taimkate → loomad → meie ise ja meie lihaseenergia → vagoneti lükkamine, mehhaanilise energia muundumine soojuseks ja tema hajumine (see tähendab, korratatud makroskoopilise liikumise üleminek korrapäratuks mikroskoopiliseks liikumiseks).

Pööratavus on idealisatsioon. Igas reaalses liikumises on vaid näiv, pseudopööratav komponent. Ja kui teadus pretendeerib tõdesusele, ei või ta selle ees «silmi sulgeda». See tähendab, ideaalsed pööratavad valemid ja mudelid peavad arvestama maailma reaalsust.

Entroopia

Tasatuse kontseptsioon toetub üldeaduslikule entroopia kasvu seadusele. Väljapaistvaimate teadlaste (Einstein, Eddington, Prigogine jt) hinnanguil on see — f u n d a m e n t a l s e i m loodusseadus. Meelitatav on omada sellist liitlast!

Entroopia kasvu seaduse formuleeris esmakordselt 1850. a R. Clausius termodünaamiliste protsesside kohta. Kaua aega tunti

seada ainult kui termodünaamika teist põhiprintsiipi. Kui termodünaamika esimene põhiprintsiip on oma olemuselt energia jäävuse seaduse termodünaamiline tõlgendus, siis teine põhiprintsiip määrab kindlaks, et temperatuuride vahe võib iseeneslikult muutuda ainult vähenemise suunas. See tähendab, et isoleeritud süsteemis saab toimuda vaid entroopia kasv. (See on muidugi lihtsustatud tõlgendus.) Veel lühemalt: kõik protsessid viivad energia kvaliteedi langusele (degradeerumisele) tema hulga säilides.

L. Boltzmanni statistilise füüsika tekkimisega (1872. a) leidis termodünaamika teine seadus tõenäosusliku väljenduse: iga lõpliku suletud süsteemi jaoks on tasakaaluseisund enam tõenäoline kui energia kontsentratsioon süsteemi erinevates osades.

Informatsiooniteooria ja küberneetika sündides sai selgeks, et entroopia kasvu seadus on üldteaduslik seadus ning seda ei tohi samastada termodünaamika teise põhiprintsiibiga — viimane on vaid üks tema avaldumise vorme. ⁴⁸ See seadus pole rohkem termodünaamiline kui informatsiooniline ja küberneetiline, aga järelikult ka bioloogiline, sotsiaalne jne, kuna (ja mitte ainult) bioloogiline ja sotsiaalne jne on kirjeldatavad informatsiooniteooria ja küberneetika vahendusel.

Entroopia kasvu seaduse mõistmise avardamine on hästi jälgitav «entroopia» mõiste enda evolutsioonis: termodünaamilise süsteemi soojusenergia hajutatuse mõõt; süsteemi seisundi tõenäosuse mõõt; informatsioonilise määramatuse mõõt; küberneetilise süsteemi desorganisatsiooni mõõt; edasi — läbimurre biofüsioloogiliste, sotsiaal-majanduslike jt süsteemide valdkonda. See tähendab, et üldteaduslik entroopia kasvu seadus on kasutatav igasuguste, sh ka keerukaimate tegev-dissipatiivsete süsteemide korral ning see e i t ä h e n d a nende süsteemide taandamist termodünaamikale.

Entroopia kasvu seadusel, eriti Clausiuse fenomenoloogilisel termodünaamilisel on kibe antropomorfne kõrvalmaik. ⁴⁹ Tundub, justkui eelistaks loodus ise kui mingi hüpostaseeritud moodustis oma süsteemide teatud olekuid. Justkui miski (või keegi!) sunniks struktuure degradeeruma.

Tasatuse kontseptsioon hajutab selle salapära — mõistatuslik «miski-keegi» ei ole midagi muud kui läbinisti materiaalne tasatus, materia fundamentaalne atribuut.

Ja veel. Nagu me nägime, ei ole «püüdlust...le», püüdlust entroopia kasvu poole.

⁴⁸ Vt. Л. А. Петрушенко. Самодвижение материи в свете кибернетики. — М.: Наука, 1971, lk 85.

⁴⁹ Vt samas, lk 83.

⁴⁷ Диалектический и исторический материализм. (Под общ. ред. А. П. Шептулина). — М.: Политиздат, 1985, lk 65.

Entroopia lihtsalt kasvab liikumise käigus. See on liikumise passiivne resultaat. Entroopia kasvu seadus on seadus-iseloomustus, aga mitte seadus-seletus.

Liikumine on püüdus tasatusele. . .

Energia

Vististi peab paika väide, et energeetika on kõige olemasoleva nurgakivi. Seejuures pole raske märgata, et selle «nurgakivi» aluseks on tasatuse printsiip. Iga energeetik ütleb teile, et hea on vaid see energia, mis on jaotunud ebaühtlaselt, see tähendab, on vaja tasakaalustamatust. Energia kvaliteedi, tema väärtuse määrab tasakaalutuse sügavus.

Vaatamata energeetika tähtsusele on see siiski vaid objektiivse tegelikkuse üks külg. Energia ei eksisteeri ainst ja informatsiooni eraldi, kõik kolm on tihedalt seotud ja moodustavad ühte maailmaprotsessi.

Analoogiliselt energiale: vaid see aine on hea, mis on jaotatud ebaühtlaselt, st kontsentreeritud, st mitte hajutatud, st tasakaalutu, st tasatu (mida te eelistate — suhkrut suhkrutoosis või jalgpalliväljakule lalipuistatult?). Õeldu kehtib ka informatsiooni kohta.⁵⁰ Üldises plaanis aga — vaid see on hea, mis on tasatu, ja mida tasatum, seda parem. (See kõik on muidugi suhteline ja tarbija poolt subjektiivselt määratletud. Iga «hea» ja «parem» sisaldab endas väärtushinnangut, st on aksioloogiline.)

Edasi, kogu maailmaprotsess on kujutletav tasatuse ülekandumisenähtena. Mitte ainult looduslikud protsessid, vaid ka tööstuse funktsioneerimine on sellele rajatud. Pole ju tootmine midagi muud kui tasatuse ülekandmine mitteaktuaalselt piirkonnast aktuaalsesse (tootja seisukohast lähtudes). Selles on tootmise olemus. Valmistooded kas tarbitakse inimese poolt (sellega läheb ta üle inimese kujul eksisteerivaks välistasatuseks) või, leidmata tarbimist, lahustub ise aja jooksul keskkonnas. Lõpuks ei pääse «lahustumisest» ka inimene.

Me nägime, et tasatu lähenemine ei ole energeetilisega samane; «tasatus» on palju rikkam «energiast», mida tänapäeva arusaamade kohaselt piiravad kitsad loodusteaduslikud raamid. Neid raame pole aga mitte alati olnud. «Energia» mõiste tegi läbi pika evolutsiooni.

Antiiksetes kujutlustes sisaldas energia endas aktiivset spontaanset jõudu (tõlge kreeka keelest — 'tegunsen, teen tegelikult'). Selle all mõisteti tegevust, millegi saavutamise võimet, tööd, tegu.⁵¹ Tänapäevani kasutatakse

⁵⁰ Tuleb eristada informatsiooni hajutatust ja levimust.

⁵¹ Täpsemalt vt: -Л. А. Петрушенко. Само движение материи в свете кибернетики. — М., Наука, 1971, lk 215.

sõna «energia» kui aktiivsuse, toimekuse, otustavuse, sihikindluse sünonüümi. Kuid tehnika ja kultuuri arenedes eraldus energia loodusteaduslik käsitlus (liikumise üldine kvantitatiivne mõõt) üha rohkem tema alg-tähendusest.

«Energia» üleüldisuse äratas 19.—20. sajandi vahetusel taas ellu «väga suur keemik ja väga segane filosoof» (V. I. Lenin), Tartu Ülikooli kasvandik W. Ostwald. Tema arusaamist mööda pole energia mitte ainult aktiivsus, mateeria spontaanne jõud, vaid algsubstants ise; see samastatakse ainega. Kuid Ostwaldi kaasagsetes arusaamades ei võinud energia enam täita «maailma liikumapanija» osa. Dialektilise materialismi klassikud märkasid juba enne Ostwaldi, et energia mõiste on ühekülgne, sest selles väljendub vaid mateeria üks «poolus»: muutumine ilma säilimiseta, liikumine ilma suhtelise paigalseisuta. Energia on nagu voog, voog kui niisugune, ilma selleta, mis voolaks. See substanttsionaalne «voog» ühendatakse liikumatu mateeriaga ja. . .

Isegi kui me (energetismi kontekstis) südamest kinnitame, et vool ja see, mis voolab, on ühtsed, karjub energia mõiste kogu oma olemusega sellele vastu. Ta nõuab eraldi substanttsionaalsust. Aga see tähendab, et me tammume ühel tasemel Anaxagorase «nus'i» ja Spenceri «tunnetamatu jõuga». Allikas on väljaspool mateeriat! Muutus vaid nimesilt.

Energiale vastandub tasatus. See ei ole substantts. Tasatus ei saa eksisteerida selleta, mis on tasatu. Tasatus on olemine ise, eksisteeriv «miski». Aga «miski» mitte ainult ei muutu, vaid ka säilib. See tähendab, et tasatus on tasav, aga tasavus tasatu. Tasatus säilib oma vastandis, ta sisaldab endas seda vastandit — tasavust, püsivust. Veel enam, ta sisaldab endas ka muutumise püsimist. Tasatus on kahekordne püsivus!

Tasatus pole ainult «vool», ta on selle vool, mis voolab. Veelgi enam, ta on ka voolu «kalle, langus» ja voolav «miski» ise.

Mateeria liigub, sest ta on tasatu. Energia on tema liikumises. Siin jõuame me jällegi energia loodusteadusliku mõistmise kui liikumise mõõdu juurde. Aga liikumise mõõduna eeldab energia liikumist. Kui nii, siis ei saa ta olla liikumise allikas. Ta on üks liikumise karakteristikuid, ei ole aga karakteristikut ilma karakteristikuga kandjata. Kandjaks on aga liikumine, mis ei eksisteeri ilma tasatu aktiivse mateeriata.

Tasatuse kontseptsioon ei eelda mitte ainult mateeria üleüldise aktiivsuse energeetilisi külgi, vaid ka nendega lähiseoses olevaid ainelis-struktuurseid ja informatsioonilisi aspekte.

Peale selle on tasatusel veel üks eelis. Kui «energia» mõiste on kuiv, mitte mahla-

kas, see tähendab, temas puudub «miski, mis välistaks objektiivsuse» (Lenin), siis seda ei saa kuidagi ütelda tasatuse kohta. Tasatus on «eluvaim», mateeria piin... Ta võib vabalt tegutseda ka mateeria bioloogilisel ning sotsiaalsel tasandil, kuhu energia jaoks pääsu pole.

«Energia» on kaotanud oma üldfilosoofilise tähenduse, kuid tal on siiski suur väärtus loodusteaduslike probleemide lahendamisel. Selle kaudu võib aga toimuda ka tema filosoofiline uurimine ja kasutamine.

«Vastandlase» juured

Konkreetne on filosoofilise «vale detektor». Kõik, mis on tõene, mis on üldistamise teel tuletatud objektiivsest tegelikkusest, võib vabalt laskuda igasse konkreetssusesse ja leida seal endale kinnitust. «Liikumist», «kvaliteeti», «kvantiteeti», «peegeldust», «nähtumust», «vormi»... — tõestab praktika, tõestab loodus ise. Tõestust leiab ka «vastuolu», kuid ainult kui maailma üleüldine omandus. Iseliikumise allikana «tõotab» vastuolu aga vaid filosoofilisel tasandil. Ja sedagi suurte ponnistustega. Tegelikult polnud vastuolu «allikaks» isegi Hegelil. See on vaid «tööriist» kõikkõimsa «vaimu» käes. Ainult «vaimus» on kätkeatud liikumapanev jõud.

Ja siin jõuame me «vastandlase» pimes-tava «vastuolulisemi» juurde. Loobudes idealistlikust «vaimust» kaotab dialektika ühtlasi ka oma liikumapaneva aluse. «Vaimu tööriist» — vastuolu — jäi «õhku rippuma». Hakkas lõhnama müstika järele. Kuid idealistliku «vaimu» materialistliku «asemiku» puudumisel tuli sellega leppida. Kanoniseeriti vastuolu ise. Alternatiiviks võis olla vist ainult liikumise seletamine *causa sui* abil. Mõningad filosoofid kaldusidki just sinnapoole. Sest väärtuslik, maailma vastuolulisust kajastav metodoloogiline suunis osutus uues, tema jaoks ebasobivas rollis abituks skolastiliseks nämmutamiseks. Kuid *causa sui* tähendaks, et kõige eesrindlikum filosoofia on üldse liikumapanevast jõust ilma jäänud. Kõik liigub sellepärast, et liigub, iseenesest. See tundus lubamatuna. Dialektikat oli vaja «fundeerida», ta tuli «lõpule viia». Aga vastuolu kui midagi klassivõitlusest sobis nii hästi proletaarfilosoofide revolutsioonilise hingega. Neid ei huvitanud, et klassivõitlus ei ole ühiskondliku liikumise põhjus, vaid resultaat, vorm. Ei huvitanud, et «võideldi» mitte «võitluse» pärast, vaid oma eluliste vajaduste parema rahuldamise eest. Et inimesi, ühiskonda ei pane liikuma mitte «võitlus», vaid vajadused. Nähti ainult seda, mida taheti näha. Otustati ja määrati: «Olla vastuolul!» lõplikult ja pöördumatult. Jäi ainult «luua teaduslik alus». See aga valmistas raskusi, tuli minna sotsiomorfismile. Kuid pole midagi ületama-

tut. Эх диалектика! Üksmeelselt söösteti «elulisi näiteid» otsima. Loodus kiunus, kuid andis järele. Ta on ju tõepoolest vastuoluline. Aga see tähendab, et «vastuoludes» võib kirjeldada kõike, mis vaja, suvalist apriorset kaemust. «Näiteid» leiti rohkemgi kui vaja. Kõik läks «nii, nagu peab». Tekkisid isegi vaidlused — milline vastuolu on just nimelt see sama iseliikumise allikas: muutumine — säilimine, tees — antitees, olemine — mitteolemine... Peamises ei kahelnud aga keegi — vastuolu on kõige allikas; see on «maailma filosoofiline muukraud». Ja mida abitum see «muukraud» liikumise küsimustes oli, seda vägevamaks sai vastuolu kultus. See on administratiivse teaduse armastatuim võte. Ta leiab alati palju poolehoidjaid. Milline suurepärase võimalus keskpärasusel «tammi jõuda»! Ja veel filosoofias! — Sündis «vastandlane». Mida ei saavutatu mõistusega, saavutati kergelt uua ja ustavusega. Kätesaamatu sai kättesaadavaks igähele — jätkuks vaid telnjaškasiid... Ja peksa «pursui-õpetlasi»!

«Vastuolu kui allika» kaitsese mobiliseeriti nõukogude riigi kogu võimsus. Piiritaguseid oponente «kummutati veenvalt» universaalsete skeemidega *à la* «ise oled...!» Nõukogude seltsimehed võtsid aga «vastuolulisemi» «vabatahtlikult» omaks. Nii otsustas enamus. «Kes on vastu?»...

«Universaalsetatavuse» magus loor langes isegi kõige erksamate silmade ette. Jäid uskuma professorid — kui see on üldtunnustatud seisukoht...», nende kaudu aga ka tudengid, tulevased professorid... Jäid pimedalt uskuma... «Vastuolule kui allikale» ei laiendatud praktika kontrolli. Kõik sellesuunalised katsed kuulutati naturfilosoofiaks. Ja ongi õige! Sest skolastika «pilvedes» tähendab naturfilosoofiat «maa peal» — vägivalda looduse kallal. Aga vastuolu kui mateeria iseliikumise «allikas» ongi skolastika...

«Vaimu asemik»?

Et vabastada dialektika hukatuslikust müstikast, on vaja vastuolu tagandada tema õigele kohale ja leida maailma iseliikumise tegelik allikas — Hegeli idealistliku «vaimu» materialistliku «asemik». Tundub, et meil on see õnnestunud... Tasatus — see on maailma «materialeine vaim», tema piin, «elujõud»... See «jõud» on varjul mateeria olemises eneses — ta on materiaalne nagu mateeria ise. Kuivõrd on olemas mateeria — on ta tasatu, kuivõrd on ta tasatu — liigub...

Käesoleva traktaadi esimeses osas käsitasime me liikumist kui «muutumist üldse». See pole definitsioon, see on liikumise laia mõistmise nõue. Nüüd võime anda ka tema

määratluse: iseliikumine üldse on materia koguülemine kahanevale tasatusele. Liikumine on materia sisepeinge «maandamise» ainus tee, see on materia eksisteerimise viis. Matera ei ole «liikumise kandja», ta ise «ongi» liikumine. Matera on protsess. Tasatu materia ja liikumine on ühtsed.

Esimesel pilgul paistab liikumine «võitlusena», vastandite «võitlusena», muutumise ja säilimise «võitlusena», kas või tasatuse ja tasavuse «võitlusena». . . Kuid asjasse süvenedes avastame, et see ei ole võrdsete vastaste «võitlus», see on pigem ühepoolne «pealtung», tasatuse «pealetung» tasavusele. «Mäng ühte väravasse. . .» Seejuures ei vii «pealetungijat» edasi mitte «pealetung», vaid ta lihtsalt tungib peale. «Võitlus» ei ole liikumise põhjus, vaid tulemus; see on liikumist kirjeldav, iseloomustav aspekt.

Maailm on vastuoluline. «Vastuoludes» võib kirjeldada kõike, mida soovite. Kuid iga-sugune «vastuoludes» kujutamine on vaid episoodiline kirjeldus. See ei anna maailma terviklikku pilti.

Ja vastupidi, tasatus mitte ainult ei e sele-ta liikumist, vaid seob ka liikumise üksik-aktid ühtseks tervikuks. Matera kerkib meie ette tervikliku, s u n a t u d protsessina. Tasatus nagu avaks maailma «mõtte». Kõik, mis toimub, viib lõppkokkuvõttes tase-tuse kahanemisele.

Edasi, tasatus mitte ainult ei seosta lii-kumise episoodide, vaid annab ka ühtse kujut-luse liikumises üldse kõigil materia tasandi-tel. Selles mõttes on tasatuse printsiip sar-nane peegeldusprintsiibile. Üleüldine avaldub läbi spetsiifilise üldise.

Tasatuse ja vastuolu suhe on ühepoolne. Tasatus on alati vastuoluline, kuid vastuolu pole alati tasatu. See tähendab, et tasatus tekitab vastuolu, kuid vastuolu ei tekita tase-tust. Järelikult vastuolu ei tekita ka liikumist. «Miski» võib olla «mingis mõttes» vastu-oluline, kuid kui ta ei ole sellesamas «mingis mõttes» tasatu, ei teki ka selles «mingis mõttes» tema liikumist.

Tasatuse kontseptsioon hajutab iseliiku-mise saladuslikkuse, ajab ära müstika. See on maailma liikumise materialistlik seletus. Aga liikumise seletamine pole mitte ainult «liiku-mise seletamine», see on ka «liikumise allu-tamine». Veel enam. «Piirdub ju kogu inimese võim looduse üle võimuga liikumise üle.» (Bacon). Seepärast tähendab «liikumise sele-tamine» teatud «võimu» omandamist looduse üle üldse.

Kas vastuolu annaks meile selle «võimu»? Proovige näiteks nihutada kivi, rakendades tema suhtes vastuolu. Või, ütleme, sundida

töötama hüdroelektrijaama, ajades jõe tül-li «tema teisega». Aga tööstusettevõtte arenda-miseks ässitage töölised administratsiooni vastu või ajage nad omavahel riidu. . . Nen-de ülesannete lahendamine on lihtne, kui me rakendame meie objektide suhtes tasatuse printsiipi. Seejuures leiavad ka vastuolud oma koha.

Tekitage kivi jaoks tasakaalutus, ja ta hakkab «ise» veerema. Seejuures pole tähtis, kas see tasakaalutus on negatiivne (tõmme) või positiivne (tõuge). Tööstusettevõtte panevad aga käima inimvajadused. See on tege-likult vana «piitsa ja prääniku» tarkus. Seda on stiihiliselt kasutatud ning kasutatakse igal pool. Sealjuures muidugi ei kahtlusta kivi veeretav töömees ega ka direktor, et nad kasutavad tasatuse printsiipi; samuti nagu ei kahtlusta nad sedagi, et räägivad proosas (Molière). On's neil sellepärast halvem töö-tada? . . . Tasatuse kontseptsioon ei preten-deeri konkreetsete juhtnõuude kogumiku staatusele. See kui üleüldine teooria saab aga olla spetsiaalsete teadusteooriate filo-soofiliseks aluseks, mis omakorda võivad leida kasutamist konkreetsete tehnoloogiate ja instruksioonide väljatöötamisel. Viimastest aga lähtutakse töö vahetus organiseerimi-ses. . . Praktika — tõe kriteerium!

Praktilisest seisukohast vaadatuna on tase-tusel veel üks oluline omadus. Teda saab mõõta. (Seda ei või kuidagi üielda vastuolu kohta — see kas on või teda ei ole.) Tempe-ratuuri mõõdame kraadides, elektripinget voltides; tarvet võib ligikaudu väljendada antitarbe kaudu — veeliitrites, silokilodes jne. (Võimalik on ka täpsem mõõtmine — energia kilokalorites, valgu-, vitamiinigrammides jne.) Vajadusi saab enamasti kirjeldada raha-lises väljenduses — rublades (ja päris kind-lasti — dollarites!).

Õeldu ei tähenda, et tasatusel on vaid kvantitatiivne iseloom. Ta võib väljenduda ka kvalitatiivsete erisuste näol. Kuid ainult tema kvantitatiivne külg avab meile tee tasatuse matemaatiliseks modelleerimiseks. Tekib või-malus «läbi mängida» erinevaid looduslikke ja ühiskondlikke protsesse, prognoosida tase-tuse tagajärgi, määrata kindlaks liikumise, muutumise suunad jms — saavutatakse filo-soofilise orgaaniline seos rakendusteadus-tega. . .

Vea parandus

M. Kattago traktaadi esimeses osas (Vk 1988, nr 1) on lk-1 70 läinud vahetusse skeemid. Esimesel veerul olev skeem peab olema teisel ja vastupidi. Kahetseme.

Toimetus

LEV GUMILJOV

MÕTTEID ETNOSEST III

Etnoste vanused

Vaade, mille kohaselt tehniline tsivilisatsioon on parem: mis tahes teistest tsivilisatsioonitüübist, on täiesti europotsentristlik. Tõepoolest, miks lugeda India maaharijate kultuure või Kanada eskimote jahipidamiskultuure vähem täiuslikuks urbanistlikes aglomeraatides valitsevast elulaadist?

*

Erinevad etnosed suhtuvad loodusesse erinevalt. Isegi üks ja seesama etnos ei suutu loodusesse kogu aeg ühesuguselt. Suhtumise viis sõltub etnose arengufaasist — vanusest.

*

Nõndanimetatud «rahvuslik iseloom» pole püsiv. Ta on ajast aega tugevalt teisevõõr. Näiteks mis on «vene» psühholoogilisele tüübile karaktersem, kas alalhoidlik kokkukahmimine või lõbus, muretu pillamine? Ilmselt nii see kui teine, kuid kumb neist domineerib, see sõltub etnogeneesi faasist.

*

Kultuuri langus on niisama tähtis ajaloo nähtus kui tema tõus.

*

Rahvaste ümberasumisel teistesse maadesse täheldatakse alati superetnilistele kontaktidele iseloomulikke kultuuride vastastikust mittetunnustamist. Need epohhid on kunstimälestiste püsimiseks äärmiselt ebasoodsad. Rooma antiikpärand säilis etniliste rännete tõttu üksnes maa all.

Meie ajaarvamise I aastatuhandet nimetatakse «süngeks», «jõuetu seisaku aja-järguks», «kultuuri soikeks», isegi «metsikuks». Tegelikult oli see epohh loominguline, täis pinget ja traagikat. Ja mitte hinge ja mõistuse viljatusest ei tulene praegu täheldatav pärandipuudus, vaid südamete ja kirgede leegitsemisest. Kõik, mis põleda võis, tuhastati.

*

Etnilise ajaloo juurde asudes tuleb lahti õelda europotsentristi printsiibist. Rahvad, keda loetakse mahajäänuks, on sageli lihtsalt relikvid: nad on oma õitsengu ja languse juba üle elanud. Etnostele on omane «vanuse» mõiste.

*

Staatilises seisundis asuvale etnosele on iseloomulik püüe konserveerida oma liikmete vastastikuseid suhteid. Kollektiiv näitab indi-

viidile tema koha kätte ja nõuab ainult üht: «Ole endaga ja oma asendiga ühiskonnas rahul.»

Samast printsiibist lähtub staatiline etnos ka oma suhtumises ümbritsevasse loodusesse. Etnos ja loodus on dünaamilises tasakaalus.

*

Niipea kui uut laadi isikud loovad uue etnilise terviku, püstitavad nad uue kooselu printsiibi, uue käitumise imperatiivi: «Ole see, kes sa olema pead». Kuningas peab end üleval pidama kui kuningas, malevlane — kui malevlane, teener — kui teener. Sest ilma range alluvuseta langeks uus süsteem esimesel kokkupõrkel välisvaenlasega või kaaslastega, kes eelistavad vana korda.

Võib näida, et vahe staatilise faasi imperatiivi ja praeguse imperatiivi vahel pole kuigi suur, kuid see pole nii. Dünaamilise faasi saabudes hakkab esimest rolli mängima kategooria «kohus kollektiivi ees», aga mitte sünniõigus nagu varem. Kuningas, kes ei vasta oma asendile, kõrvaldatakse või tapetakse; halb teener pektakse läbi.

*

Tugevad passionaarse tõuke impulsid võtavad inimestelt reeglina võimaluse valida isiklikku käitumislüüsi. Kui niisugune soov kellelgi tekibki, siis ei luba kollektiivi imperatiiv persoonil ometi avalduda.

*

Äsja moodustunud etnosesisene süsteem kaldub sageli agressioonile, mille ohvriks langevad naabrid. Kerged võidud on sündivale etnosele kõige suuremaks ohuks. Sest niipea kui suur osa ülesandeid on lahendatud, hakkab «kohus kollektiivi ees» inimesi koor-mama ja eelmise printsiibi asemele astub uus (kolmas): «Ole ise».

Nüüd ei taha munk teiste tekste lihtsalt ette lugeda, vaid kibeleb neid ka kommenteerima, riskides süüdistusega ketserluses; kunstnik kirjutab pildile oma signatuuri; kaupmees asutab omanimelise firma. Nii murtakse kohuse-imperatiivi ahelad, nagu enne seda murti sünniõiguse kammitsad. Kohuse-jõu asemele tuleb jõu-õigus, tugevneb individualism. Inimese individuaalsed omadused hakkavad ilmnema isegi rohkem kui nende osalemine ühiskonna-asjades. «Ära ole ainult tsaar, vaid ole ka Peeter I.»

Kuid aktiivsete indiviidide vahel tekib paratamatuid kokkupõrkeid. Võistlus võtab

sageli verise iseloomu. Jõude, mida varem kulutati väliste ülesannete lahendamiseks, kulutatakse nüüd sisevõitluseks. Selle tulemusena aktiivsete indiviidide hulk väheneb — ja võib «jälle elada».

Indiviidide «õitseng» viib üksteise hävitamisele. Neid hukkab ka välisõdades. Isiksuste arv väheneb. Lõpuks saavutab üks neist võidu ja modifitseerib veidi ühiselu imperatiivi: «Ole selline nagu mina». See tähendab: «Ma olen suur, aga sina (kõikide poole pöördudes) pead mind matkima, kuna matkimisest keeldumine on mäss või ketserlus; kuid sa ei tohi ega julgegi mind ületada, ega või ennast minuga võrdsekski pidada, kuna see on jultumus ja häbematus; aga kui sa ei püüa minusarnaseks saada, oleks see laiskus, ja lõppkokkuvõttes — jällegi jultumus.»

Mõnikord on võitja ja seaduseandja reaalselt eksisteeriv persoon, näiteks Augustus Octavianus. Kuid sagedamini — abstraktne ideaal, kelle järele tuleb joonduda, keda tuleb matkida.

Vaatamata välistele erinevustele pole indiviidide «õitseng» ja sellele järgnev situatsioon, mida tavaliselt nimetatakse «tsivilisatsiooniks», eri faasid, vaid ühe ja sama etapi eri staadiumid. «Tsivilisatsioon» kui arengufaas on soodus aeg materiaalse kultuuri kuhjumiseks, olme korrastamiseks. Tsivilisatsiooni õitsengu põhjuseks oli passionaarsuse langus maksimumist optimumini, päris selle käänuni välja, mille taga algab laskumine miinimumile.

Etnogeneesi faasid lähevad üksteiseks nii sujuvalt üle, et kaasaegsetele jäävad need muutused reeglina märkamatuks. Kuid ajaloolasele on selge, et üleminekud seostuvad oluliste sündmustega. Viimaste tähtsusest saab aga ettekujutuse üksnes kaugemalt vaadates.

Kõige lihtsam uue etnose sünnivariant on tema teke olemasoleva etnose staatilisest seisundist. Aga niisama asja ees, teist taga ei või see toimuda. Sest ükski selle etnose liige ei soovi muudatusi. Nad isegi ei suuda neid enesele ette kujutada. Uue etnose sünniks on vajalik võimas ja suunatud energeetiline impulss. Mingi eneseteadvus sellist impulssi luua ei saa.

Etnose esimeseks arengustaadiumiks on seniste vastastikuste suhete plahvatuslik purustamine. See toimub alati nii: ühe-kahe põlvkonna jooksul ilmub teatav hulk persoon, kes ei lepi kitsendustega, mida nii meelsasti talusid nende vanaisad. Esimesed neist «uutest» hukuvad, sest kollektiiv osutab neile ägedat vastupanu. Kuid kui protsess kulgeb küllalt kiiresti, siis koguneb neid

«pööraseid rahutuid» piisavalt, et ühinedes painutada endise elulaadiga inimesed oma tahte alla.

Nii tekkis Tšingis-khaani ajal mongoli etnos.

Mõnevõrra keerulisem on variant, kus uus dünaamiline seisund (uus etnos) ei teki mitte staatilisest seisundist, vaid juba tunduva evolutsioonilõigu läbinud etnose dünaamilisest faasist.

Näide. Rooma ülemvõim soodustas etnilist nivelleerimist, aga kreeka keele võrdsustamine ladina keelega viis selleni, et peaaegu kõik Vahemeremaad liitusid üheks etnoseks. Kuid meie ajaarvamise I sajandil ilmusid Rooma impeeriumi järsku uued inimesed. Nad suhtusid Rooma valitsusse lojaalselt, ent keeldusid tunnustamast imperaatorite jumalikkude loomust. Eluga riskides ei kumardanud nad nende kujusid. Neil inimestel oli oma usk. Nii sündis helleeni, vanajuudi ja süüria etnoste piiril kristlik kogukond, mille liikmed moodustasid tulevase «bütsantsi» (tinglik nimetus) etnose tuuma.

Etnogeneesi dünaamiline faas on alati seotud ekspansiooniga. Bütsantsi kristlased polnud erandid. Aga mitte sõdurid ega kaupmehed, vaid mungad-jultustajad kandsid oma kaljukindlat tarmukust kodumaa piiride taha. Heterogeensest, kuid monoliitset «bütsantsi» etnosest sai peatselt supereetnos, kuna sama usu ja käitumisviisi võtsid üle ka armeenlased, grusiinid, slaavlased jt.

Passionaarse tõuke inertsit jätkub parimal juhul 1200 aastaks. Kuid vähesed õnnelikud etnosed elavad oma loomuliku lõpuni — ikka kipuvad välismõjud nende iga lühendamata.

Iga arengufaasi vahetav etnos on kergesti haavatav — ta võib hõlpsasti muutuda mingi piisava passionaarsusega naabri ohvriks.

I
Üleminekut stabiilist seisundist tõusule, s.o etnose sündi tähistab imperatiiv: «Maailma on vaja parandada, sest ta on halb!» See on ikka rohkem või vähem põhjendatud loosung, kuid kätkeb endas alati suurt riski. Vastsündinud etnos, mis pole veel küllaldaselt jõudu kogunud, võib puruneda naabrite tugeva vastuseisu tõttu, kuna need lihtsalt ei soovi, et neid parandatakse.

II
Uus oht ähvardab etnost, kui ta läheb tõusu-faasist üle akmaatilise faasi (s.o tipufaasi). Siin tahab igaüks «olla ise» ja selle nimel lõhutakse kujunenud organisatsiooni. Etnose kui terviku huvid ohverdatakse isiklikele huvidele. Seejuures valatakse reeglina palju

verd, kuid kultuur kui seesugune ei kannata, pigem õitseb.

Ere näide: araabia kalifaadi lagunemisel emiraatideks (X saj) ühtis poliitiline kokkuvõrsemine musulmanide poliitilise kultuuri õitsenguga. Teadlaste töid austati. Sultanid ja emiirid ei näinud teadlastes mingeid riivaale, neil lasti «olla iseendaga».

Hispaanlased ja portugallased vallutasid asteegid ja inkad just seetõttu nii kergesti, et need etnosed olid üleminekul dünaamilisest kujunemisfaasist akmaatilisse faasi.

Etnilise süsteemi passionaarse pinge tõus pole talle kaugelgi alati kasulik. Araabia superetnosele osutus see traagiliseks, kuna araabia vallutajatelt passionaarse laengu saanud kalifaadi alad hakkasid Bagdadist lahku lööma. Passionaarne pinge purustas poliitilise süsteemi ahelad ja muutis hästikorrastatud ja seadusekuuleka, õitsva majanduse ja kultuuriga riigi poole sajandiga võitlevate etnose kaleidoskoobiks.

Passionaarse pinge akmaatilist faasi on raske lugeda «õitsenguks», sest kõikidel teadaolevatel juhtudel on tegemist eellaste poolt kogutud rikkuse ja kuulsuse mahaparistamisega. Ometi ülistatakse õpikutes, kunsti ja kirjanduse «ajalugudes» ja ajaloolistes romaanides just seda faasi, imehästi teades, et Leonardo da Vinci kõrval märatses Savonarola.

III
Hoopis ohtlikum etnosele on kolmas elukäänak — **üleminek akmaatilisest faasist inertsifaasi**. Siin tekib imperatiiv: «Me oleme suurtest väsinud» («Meil on suurtest kõrini»), mistõttu ei hukku mitte ainult liigsed, vaid ka vajalikud passionaarid, isegi täiesti süütud originaalid. Seepärast langeb etnilise populatsiooni andekuse tase isegi kunstlikult, kusjuures kellelegi ei tule pähe mõtet, et nende üritustega langeb riigi võimsus ja etnose resistentsuse aste. Sellel passionaarse pingelanguse epohhil õiendasid näiteks ateenlased arveid Sokratese ja Alkibiadeseга. Tapmine mitte ülimumslikkuse või rikkuse pärast, vaid isiklike omaduste tõttu on ajastu märk. See iseloomustab kustuvat etnogeneesiprotsessi; see on etnose vanuseline haigus.

XVI sajandi alguseks passionaaride protsent Euroopas langes, aga subpassionaaride hulk tõusis. Viimane juhtus tänu kõige töökamate ja seadusekuulekamate harmooniliste isikute hävitamisele. Superetnose süsteem kaotas püsivuse, kuna üksikud passionaarid võisid endale subpassionaaride hulgast värvata piisavalt «hulkursõdureid». Ja seda nad ka tegid. Nagu jutlustajad Luther, Calvin, Savonarola, Johann Leidenist; nagu kondotjeerid Saksi Moritz, Mansfeld, Wallenstein; nagu kuningriigi seadusi rikkuvad kuningad

— Henry VIII Tudor. Kui varem leidsid taolised kased kohe teiste passionaaride vastupanu, siis nüüd mitte. Sest passionaare oli vähe ja igal passionaaril oli suur areaal, järelikult ka võimalus jõudu koguda. Ning seepärast olid reformatsiooni- ja vastureformatsiooni-ajastute kokkupõrked ikka laialaialuslikud ja ohvriterikkad.

Renessansiajastul oli tapmine Lääne-Euroopas igapäevanähtus, sealjuures massilistes mastaapides. Jälituse objektiks polnud mitte niivõrd mõtlejad, poeedid ja filosoofid, kuigi neidki kiusati — Genfis hukati Calvini käsul arst ja usuteadlane Michael Servet, Roomas põletati Giordano Bruno, kuivõrd lihtsad, süütud, oma mõtteleknuga inimesed.

Neid põletati selle pärast, et nad teistest erinesid.

*

Keskaja «pimeduses» võisid kaitsetud loominguilised inimesed, unistajad ja loodusuurijad elada üsna rahulikult. Muidugi, feodaalsete sõdade ajal nad kannatasid, kuid ühistel alustel kaaskodanikega. Ja siis saabus humanismi ajastu, religioosete ja filosoofiliste otsingute, suurte avastuste ajastu... XVI sajand, renessans, reformatsioon ja inkvisitsioon. Sündis ülalkirjeldatu.

Hukkamiste põhjus polnud mitte niivõrd usudogmad, kuivõrd psühholoogilises nihkes — superetnilise süsteemi passionaarse pingelanganemise. Niipea kui etnogeneesikõvera käänepunkti, tundus nõiajaht elanikele anakronismina.

*

Reformatsioon polnud mitte niivõrd ideede mäss kuivõrd etnogeneesi faas; mõrandumine, mis tekkis akmaatilise faasi üleminekul **inertsifaasi**.

*

Alles XVIII sajandil saavutas Euroopa tasakaalu. See tuli superetnose passionaarse pingelangu hinnaga. Ületantud akmaatilise faasi passionaarse «ülekuumenemise», asusid peaaegu kõik XVIII sajandi Euroopa maad hoogsalt majandust arendama. Ehitati ilusaid linnu, kaubeldi kogu maailmaga ja saadi tohutuid kasumeid. Ühtlasi soositi kirjanikke, kunstnikke ja teadlasi, s.o andekaid, kuid mitte ülearu passionaarseid inimesi. See oli niinimetatud valgustusajastu. Passionaarse pingel optimaalse taseme saavutas Euroopa tänu sellele, et liigsed passionaarid rändasid ära kolooniatesse, kus nad võisid möllata meenutamata Voltaire'i, Rousseaud, Kanti ega Goethei.

*

Suurvenelased segunesid tatarlaste ja burjaatidega, kes suurel määral olid omaks võtnud vene kultuuri ja lahustusid ise kergesti ja kiiresti hulgaks. Kuid ugri rahvad säilitasid

oma isepärasuse, vaatamata pikaajalisele tihedale ja sõbralikule suhtlemisele slaavlastega. Alaska ja Kalifornia indiaanlastega venelased ei sobinud. Nii ei saanudki nad seal etnilistel põhjustel kanda kinnitada.

*
Etnilistes protsessides osaleb kaks juhtivat faktorit: algtouke inertsi vähenemine — vananemine ning naaberretnose ja teiste loodusjõudude vägivaldne mõju protsessile — nihutamine. Nihutamine deformeerib alati looduse poolt programmeeritud etnogeneesi, kuid ainult murdemomentidel võib ta mõju olla katastroofiline.

*
Pärast üleelatud vapustusi ei soovi inimesed mitte edu, vaid rahu. Nad on juba õppinud mõistma, et individuaalsused, kes ihkavad avaldada kogu oma originaalsuses, kujutavad endast naabritele suurimat ohtu. Ent seda ohtu on võimalik vältida, kui muuta ühiskondlikku imperatiivi. Selleks tuleb välja mõelda parima käitumistüübi ideaalne kandja, kas või selline, millist pole kunagi eksisteerinud, ja nõuda kõigilt, et nad teda matkiks.

Antiikmaailmas loodi sel alusel keisri kui jumala kultus. Roomlased teadsid väga hästi, et troonile tõusevad lurjused, mõrvarid ja petised, kes kui inimesed teeniksid pigem pistoda kõhtu, ometi nad jumalustasid ameti. Nad löid «jumalustatud keisri» printsiibi kui hädavarviliku tingimuse kombeliseuseks ja korraks. Sest akmaatilise faasi veriste sajandite mälestused olid niivõrd õudsed, et igasugune korra garantii näis ülimalt soovitatavana. Uusajal (XVIII—XIX saj) leidis sama printsiip kehastuse «džentelmeni», ausa ja hätikasvatatud inimese kujus.

*
Inimestele, kes ei soovinud oma originaalsusest loobuda, jäi kunsti ja teaduse sfäär. Nii juhtuski, et need, kes XVI sajandil oleksid haaranud mõõga, istusid XVIII sajandil kodus ja kirjutasid traktaate. Kui autor oli andekas, lõi ta väärtusi, kui grafomaan — mõttetusi. Et viimaseid on alati rohkem, kuhjusid tohutud raamatukogud, mida kellelegi vaja polnud. Seda nimetatakse «kultuuri kasvaks». Muidugi oli ka geeniusi: mõtlejaid, õpetlasi, poete, kuid neid polnud rohkem kui karmis akmaatilises faasis. Siiski oli neil nüüd häid õpilasi rohkem. Ja seepärast, kuigi etnogeneesi inertsi faasis süsteemi passionaarsus langeb, materiaalsete ja kultuuriliste väärtuste hulk kasvab.

*
Kuidas passionaarid ka ei määratsenud, loodust rikkusid nad suhteliselt vähe; nad võisid, mis käeulatuses. Hoopis hukutavam meid toitva looduse suhtes oli võidutsev väikekodanlane. Viimane kuulutas: «Inimene on looduse

kuningas,» ja asus talt rahulikult ja plaanipäraselt andameid koorima. 15 000 aastat enne meie ajaarvamist polnud Maa peal kõrbeid, aga nüüd. . . Kõlvatus ja omavoli linnades on metsade ja väljadega arveteõiendamise prelüüd. Mõlema põhjuseks on etnosotsiaalse süsteemi passionaarsuse langus. Eelnenud passionaarsuse tõusu ajajärgul oli inimese iseloomulikuks jooneks karmus enese ja naabrite vastu. Languse ajale on iseloomulik «inimesearmastus», nõrkuste andestamine, hiljem hooletus oma kohuse vastu, ja lõpuks — kuriteod. «Õigus korratusele» kandub inimsfäärist ka suhtumisele loodusesse.

*
Etnogeneesid on looduslikud protsessid; järelikult nemad iseenesest ei peaks biosfääris pöördumatuid muutusi esile kutsuma. Aga kui nad ometi kutsuvad, siis nähtavasti peab siin leiduma mingi eriline lisafaktor. Milline?

*
Kõige halvem on loomuvastase migratsiooni stimuleerimine, täpsemalt, tervete populatsioonide ümberasustamine naturaalselt maastikelt antropogeensetele, s.o linna. Linnades võivad elada väga erinevatest maadest pärit immigrandid. Nad elatuvad aborigeenide kulul, kes neid kunstlikke maastikke üleval peavad.

Aga kõige traagilisem on see, et migrandid asuvad aborigeenidega tagasisidemeisse. Viimased hakkavad saama tehnikat, mis on sobiv tulnukate kodumaal, aga mitte siin. Mõnikord on selle tagajärjeks katastroof: õitsvad maad muudetakse pöördumatuli raiskmaadeks.

*
Mesopotaamia näide. Sumerid muutsid soo eedeniks, aga semiidid akadlased ehitasid linna, mille nimetasid «Jumala värvateks», s.o Babüloniks. Miks on praegu selles paigas üksnes varemed? Näib uskumatuna, et miljonilinn, mis oli poolteise aastatuhande kestel Lähis-Ida kultuuriliseks ja majanduslikuks pealinnaks, hukkus ilma ühegi olulise põhjusega.

Babüloni majandus põhines Mesopotaamia irrigatsioonisüsteemil; liigveed juhtiti Tigrise kaudu merre. 582. a e.m.a abiellus Babüloonia kuningas Nebukadnetsar II Egiptuse kuninganna Nitokrisega. Ühes kuningannaga saabus Babüloni tema kaaskond, mis koosnes haritud egiptlastest. Nitokris pani oma mehele ette kaevata uus kanal, et suurendada niisutatava maa pindala. Babüloonia kuningas võttis egiptlanna projekti vastu. Kanal kaevatigi. Aga mis välja tuli? Eufrat hakkas voolama aeglasemalt, alluvium sadestus kanalitesse; nende korrahoid kallines. Uue kanali vesi, mis läbis kuivi maid, kutsus esile mulla sooldumise. Maaaharimine lakkas olemast rentiaabel. Kuid see protsess arenes

aeglaselt. Veel 324. a e.m.a oli Babülon nii hülgaslik, et romantiline Aleksander Suur tahtis temast oma pealinna teha. Aga hoopis kainenem Seleukos Nikator viis pealinna mujale. Babülon tühjenes. 129. a e.m.a vallutasid linna partlased ja meie ajaarvamise alguseks olid Babülonist järel ainult varemed.

Kas tõesti oli süüdi üksnes kapriisne kuninganna? Ei. Kui Babüloonia kuningas oleks olnud kohalik elanik, oleks ta kas ise taibanud pakutud projekti hukatuslikkust või oleks seda talle tõestanud mõni kohalik nõunik. Kuid kuningas oli kaldealane, tema sõdurid — araablased, tema nõunikud — juudid. Ja ühelgi neist ei tulnud pähe isegi mitte mõtiskleda alistatud ja verest tühjaks lastud maa geograafia üle. Egiptuse insenerid aga tassisid oma Niiluse-kogemused mehhaaniliselt Eufraatile üle. Ent Niilus kannab viljakat muda ja Liibüa kõrbed drenivad mis tahes koguse vett, s.o Egiptuses pole mulla sooldumist karta.

Kõige ohtlikum polnud isegi mitte viga, vaid see, et küsimust kui seesugust üldse ei püstitatudki. Babüloni elanikele, kes asendasid mahatapetud ja minemakihutatud põlisrahvast, näis kõik nii selge, et mõeldagi ei tahetud. Ja «võit looduse üle» hukutas nende järeltulijad.

Kuid lool on ka jätk. VII—IX saj m.a.j vedasid araablased siia odavaid Sansibari neegerorje ning sundisid neid Babüloni varemete ümber soolakristallikesi korjama. Korvi, vankrile ja kaugeemale. Aga lootus sel viisil mullaviljakust taastada ei olnud teostatav, sest soolakristallikesed polnud silmale nähtavadki. Ja töö oli õudne, otse tappev: kõrvetava päikese käes, soolast lõhkenud pihkudega, ilma puhkuset! Orjad tõstsid mässu. Kogu Bagdadi kalifaadi jõud paisati nende vastu. Nad tapeti, kuid koos sellega algas ka nõrgenenud kalifaadi lagunemine ja hukk. . . Niisugune oli teise melioratsioonikitse hind. Seegi oli sama läbimõtleмата ja kerge-meelne kui esimene.

* Nii etnilistes protsessides kui kultuuriajaloo os on oma tõusud ja langused, kuid nad ei ühti faasil. Passionaarne plahvatus, mis initsieerib etnogeneesi, on eelmisele kultuurile reeglina hukutav. Vanad kristlased peksid puruks antiikkultuuri šedöövreid, araablased hävitasid Aleksandria raamatukogu, krohvisid üle Kartaago katedraalide freskod jne. Kunst kannatas kohutavalt, kuid ometi ei saa seda nimetada languseks, kuna loomingulist impulssi kui seesugust austati; ainult kultuuri dominant muutus.

Vastupidise, klassikalise kultuurilanguse ajastu näiteks sobib II—IV saj Rooma impeerium. Sel perioodil loodi palju kujusid ja freskosid, ehitati hulgaliselt pühakodasid ja

teatreid, püstitati triumfikaari ja mitreume. Kuid ühtaegu võib täheldada esteetiliste normide langust, kvaliteedi halvenemist; võidutses trafaretti.

* Et etnilise inertsia faasis areaali laienemise võime alaneb, tugevneb etnose toime omaenda maa loodusele. Kasvab tehnosfäär, si vajalike ja mittevajalike hoonete, toodete, mälestussammaste, tarbeesemete jm hulk — ja seda ikka loodusressursside arvel. Kõigel on heaolu ja õitsengu petlik mask; kaas-aegsed ise peavad olukorda igaveseks, sest hellitavad end kujulusega loodusrikkuste ammendamatusel. Ent see on enesepettus, mis haihtub niipea, kui saabub viimane, sedakorda saatuslik käänd.

Viimane etnogeneesi faas on destruktiivne. Etnose liikmed, kes pole evolutsiooni pöördumatusel reegli tõttu võimelised taastama kontakti loodusega, lähevad üle röövmajandusele. Aga seegi ei päästa neid.

* **Obskuratsioonifaas.** Seda faasi iseloomustab aktiivse elemendi vähenemine ning emotsionaalselt passiivse, tööd armastava elanikkonna täielik rahulolu. Pealegi leidub alati inimesi, kes pole ei loomingulised ega tööarmastajad, on emotsionaalselt ja vaimselt alaväärtuslikud, kuid kel on seejuures erilisel kõrgendatud nõudmisel elule. Kangelaselik kasvu ja eneseväljenduse ajastutel on neil inimestel vähe šansse edule ja üldse elule. Sest nad on halvad sõdurid ja kehvad tööliised, aga kuriüeo tee viib rangetel aegadel otsejooones tapalavale. Seevastu tsivilisatsiooni leebel ajal, kui valitseb materiaalne küllus, jätkub kõigile leiba ja naisi. «Eluarmastajad» hakkavad piiramatuult paljunema, ja kuna nad on uut laadi inimesed, loovad ka oma imperatiivi: «Olge niisugused nagu meie!», st ärge püüdke millegi poole, mida ei saa süüa või juua. Igasugune kasv muutub ebameeldivaks ja ohtlikuks, tööarmastus naerdakse välja, intellektuaalsed röömud tekitavad raevu. Kunstistiil madaldub, teaduses tõrjuvad kompilatsioonid originaaltööd kõrvale, ühiskonnaelus seadustub korruptsioon, sõjaväes hoivavad sõdurid mässuävardusega ohvitseri alandlikkuses. Kõik on müüdav, kedagi ei või uskuda, kellelegi ei või loota. Selleks et valitseda, peab kasutama röövliatamani taktikat: kahilustama, nuhkima ja tapma omaenda kaasvõitlejaid. See on obskuratsiooni staadium, kus hinnatakse mitte võimeid, vaid nende puudumist, mitte haridust, vaid võhiklikkust, mitte arvamuse kindlust, vaid ebaprintsipiaalsust. «Eluarmastajad» oskavad ainult parasiteerida; ise ei suuda nad midagi luua ega säilitada. Nad on vähk rahva kehas ja võites selle — hävitades selle — nad hävivad ka ise.

Etnose varemetele jääb virelema relikt, mille passionaarne pingeline on sedavõrd madal, et etnose kui süsteemi arengut enam ei toimu. Kui juhtubki sündima mõni passionaar, ei otsi ta omale tegevust mitte kodumaal, vaid naabrite juures.

Teine võimalus: järelejäädud etnosekillukesed lähevad «ümbersulatusse» ja neist sünnib teatud soodsatel tingimustel uus etnos. Kuid selle liikmed mäletavad veel vaid õige ähmaset oma päritolu. Neile on tähtis üksnes uuega seotu.

*

Relikti **memoriaalfaas**. Mälestus minevikust elab kauem kui passionaarse impulsi inert. Ent seda hoida pole üksikisiku võimuses. Tema pingutusi ei toeta kaasaegsed. Ometi pole need ka täiesti viljatud. Poeetide teosed säilivad kui folkloor, kunstnike šedöövrid saavad rahvakunsti motiivideks, kodumaa kaitsjate kangelaistead muutuvas legendiks. Faasi imperatiiv kõlab: «Mäleta, kui imeilus kõik oli!»

*

Pärast etnogeneesi dünaamilise faasi lõppu ei muutu alles jäänud inimesed sugugi mitte halvemaks, s.o nõrgemaks, rumalamaks jne kui need, kes moodustasid varasemal ajal etnose liikmete enamiku. Ei muutu mitte inime, vaid etnose süsteemne terviklikkus. Varem oli ideaaliks areng, nüüd — konservatsioon. Kuidas asi tegelikult areneb, sõltub olulisel määral etnilise ümbruse iseloomust. Pilt, millel kaitsetut etnost ümbritseb võõras elujõus superetnos, tarretab vere. ... Ingliseid ei lugenud tasmaanalasi inimesteks ja korraldasid neile ajujahti. Jne, jne. Et halastamatut vaenlast tagasi lüüa, peab kurnatud etnos ära raiskama oma viimase passionaarsuse-raasu. Vaprad langevad. Subpassionaarid peituvad küll kuhu saavad, pikendades sellega oma elunatukest, kuid mingisugust võidulootust neil muidugi pole.

*

Viimane, reliktfraas kujutab endast homöostaasi. Ammu passionaarse pingeline kaotanud etnose liikmed juhivad ümber imperatiivist: «Ole iseandaga rahul, troll!», kuna nad polegi enam õiged etnose kui süsteemi liikmed, vaid sarnanevad pigem põõsastes ja kaljulõhedes elutsevate trollidega. See tähendab: «Püüa teisi mitte segada, ära tüüta neid, ise aga ära nukrutse, ja ära midagi kahetse.»

*

Kas meie, vaatlejad, võime oma silmaga näha passionaarsust? Teatud määral — jah! «Kunst nõuab ohvreid.» Aga võime ohverdada ennast illusioonide nimel — see ju ongi passionaarsus. Iga tõeliselt originaalne ja kaunis kunst, kirjanduse või filosoofia teos sisaldab kolme elementi: looja käsitööd, mõtet ja passionaarsust.

*

Kas vastab tõele helleenide laialt levinud iseloomustus: «kunstiarmastus, arenenud esteetiline tunne, peenuse eelistamine toredusele, parajus naudinguis, mõõdukus söömises; kreeklaste peod olid lõbusad, seejuures ilma purjutamise ning õgimiseta»? Vastab, kuid ainult ateenlaste kahe põlvkonna kohta: nende kohta, kes elasid ajavahemikus Maratoni lahingust Peloponnesose sõja alguseni. Ei varem ega hiljem polnud kreeklased sellised!

Ja kui Vana-Kreeka küllaltki süngel foonil elas mõnikümmend andekat inimest, kelle teosed on meieni jõudnud, meie kujutlust haarates, tuleb meeles pidada, et Demokriitose, Platoni, Gorgiase ja Aristoteelse kontseptsioonid olid nende eluajal kättesaadavad üksnes nende vestluskaaslastele. Selles ongi erinevus jäljetult kaduva elu, st etnogeneesi ja kultuuri vahel, mis jäädvustab elu sammaste ja kujude, poemide ja filosoofiliste õpetuste rängesse vormi. Kuid helleenide kahe miljoniline põhimass ei teadnud oma suurmeestest midagi. Neil polnud lihtsalt aega, ja millekski? Aga Hellase vabadust kaitsesid ju nemad. Pärsia vallutasid ja diadohhe toetasid ju nemad. Sküütidega kauplesid nemad. Ja ka Peloponnesose looduse moonutasid nemad. Ja kujutlege — Aristotelest lugemata. Nii tekivad ajaloolised aberratsioonid: seda, mis pole säilinud, pole olnudki. Sündinu elab ja sureb, tehtu elab oma loojad üle.

*

Negatiivne ideoloogia sööb talle peavarju andnud etnost nagu kahkjast spiroheet inimorganismi. Mõlemad hukuvad koos peremehega. Etnogeneesi silmas pidades tähistab negatiivse ideoloogia ilmumine etnose arenguhoone käändu tõusufaasist akmaatilisse faasi; negatiivse ideoloogia võidutsemine — käändu inertisfaasi; ja tema kadumine — obskuratsiooni saabumist.

II

Seega on etnogeneesid kui looduslikud protsessid biosfäärile iseenesest kahjutud. Hukutavad võivad nad olla kahe järgmise tingimuse ühtelangemisel:

1) etnos vaheatab arengufaasi (arenguhoone käändub); sel ajal kaotab etnos talle omase elastsuse ja vastupanuvõime väliste mõjudele, st ta on haige;

2) esinevad aktiivsed etnostevahelised kontaktid (migratsioon); sissetung on iseenesest tõrjutav, sest mis tahes faasi läbiv etnos on praktiliselt hävitu; seda selles mõttes, et terve (mitte-haige) etnose hävitamine nõuab naabrilt nii suuri jõukulusid, milliseid tal reeglina pole, aga kui ongi, siis pole need kulutused otstarbekad.

Koos võidetud etnosega deformeerub ka loodus, milles alistatu elas. Hukuvad kaitse-

tud loomad, lilled, ilusad mäed ja puhtad jõed. Süüdistada võib üksnes võõrast, sest omal oleks hakanud hale.

*

Eksisteerib eneseohverdus: teiste eest, kodumaa eest. See on patriotism, mida ei seleta mingi kasu ega arvestusega. Kuid samas näeme ka kunstiteoste ja looduse mõttetut hävitamist — vandalismi. Need mõlemad on passionaarse energia avaldused, kuid energia suunad määratakse hoopis isemoodi. Vandalism tegevusena pole inimesele kui liigile omane. Tema geneses pole looduslik, vaid situatsiooniline. Vandalisminähud tekivad eri etnoste kokkupõrkel. Enne seda olid mõlemad etnosed täiesti normaalsed, positiivsed süsteemid. Aga etnoste segunemisel kõrgema passionaarsusastmega etnos kaotab, madalama astmega — võidab energiat; üldine passionaarsuse tase ühtlustub. Just see energiataseme järsk langus toidabki tekkivat antisüsteemi, st negatiivse maailmatajuga inimeste süsteemset tervikut. Ja kannatavad mõlemad etnosed.

Võib näida, et kirjeldatud anti-süsteemi teke on loodusseaduslik. Ei! Inimene pole batsill. Inimene võib oma tegevuse iseloomu valida. See asub tema «vabaduse vööndis». Ja oma valiku eest on ta vastutav. Pole looduseadust, mis dikteeriks šedöövrile hävitamist, loomade vajaduseta tapmist, kaitsetute inimeste solvamist.

*

Kui kattuvad erineva iseloomuga teadvussüsteemid, mida on kombeks nimetada ka kultuurideks, tekivad **kimäärid**. Need erinevad põhimõtteliselt etnosest, kuigi viimastega väliselt sarnanevad.

Erinevus etnose ja kimääri vahel pole silmaga nähtav. Kuid kui etnos läbib kõik vanuseastmed (oletades, et ta ei sure vägivaldselt), siis kimäär kas eksisteerib või laguneb. Vahekord etnose ja kimääri vahel meenutab organismi ja pahaloomulise kasvaja suhteid.

*

Kahe superetnose lõikumisel tekib kontaktisoonis etniline **kimäär**; ühtlasi arenevad siin võimsa hooga antisüsteemid. Ei saa öelda, et negatiivse maailmasuhtumise omaksvõtt oleks tingitud olmetingimuste halvenemisest või majanduslikest raskustest. Tõesti mitte: raskusi pole rohkem kui enne, vahel on neid isegi vähem, sest kontaktisoonis käib tavaliselt intensiivne kauba-, töõjõu ja ideevahetus. Ilmselt on põhjus muus.

*

Me esitasime kontseptsiooni, mille järgi etnos on teatud sageduse või rütmiga biofüüsikaliste võnkumiste väli. Kui kaks erinevat rütmi kattuvad, tekib omamoodi kakofoonia,

mida inimesed tajuvad kui midagi äärmiselt ebaloomulikku. Inimesed lakkavad armastamast oma elukeskkonda, hakkavad range loogika abil väljapääsu otsima, õigustama oma viha maailma vastu, mis on neile nii ebamugavaks loodud. Võib tähele panna kahesugust suhtumist ümbritsevasse keskkonda, st maailma. Ja mõlema pooldajad on siiralt veendunud oma seisukoha õigsuses; nad loevad seda ainuõigeaks, loevad otsuseks, mis ei vaja tõestust.

Esimene vaade (suhtumine): materiaalne maailm on õudne ja tal pole õigust eksisteerida, sest kõik elav on määratud surma. Surm on häving (hävitamine). Teine vaade: maailm on imeilus, aga surm, mis ikka elu saadab, on lihtsalt väljapääs keerulisest, sageli väljakannatamatust olukorrast. Surm on hüve, kuna ta päästab meid ülemaailmsest kurjusest, ebaõiglusest, solvangutest, kannatustest, mis on õudsemad kui surm.

Mõlemad vaated on järjekindlad; võib valida millist tahad.

Selline olukord tekkis juutide ja helleenide kokkupuutel. Mõlemad etnosed olid andekad ja passionaarsed, kuid nende maailmatunnetuse kontaktist (helleenidel — Platon ja Aristoteles, juutidel — Piibel) sündis gnostitsism — grandioosne haarav antisüsteem.

*

Gnostilised kontseptsioonid kuulutavad elu planeedil Maa raskeks õnnetuseks, millest tuleb vabaneda. Enesetapp pole väljapääs, kuna hing mähkaks otsast peale. Pääsemine on askeesis, keeldumises maailma kiusatusist. Askeesiga võib kohandada ka purjutamist ja liiderlikkust, mis tekitavad jalestust elu vastu. Tähtis on vaid täielik mateeriast vabanemine, s.o vabanemine biosfäärist. Biosfäär on gnostikute õpetuse järgi inimese vaenlane, aga vaenlasega, nagu teada, tuleb võimalikult halastamatult arveid õiendada.

Antisüsteem kutsus lahti ülemaailmsest maailma hädadest ja rõõmudest, murest lähedaste ja kaugete pärast, loobuma teerarmastusest ja vale vihkamisest, sest sellega päästab ta indiviidi paljudest maailma vaevadest.

Gnostilise fantasmagooria pühkis minema meie ajaarvamise piiril tekkinud passionaarne tõuge, mis lõi uue originaalse positiivse süsteemi — kristluse.

*

Kõige kohutavam juhtus III sajandil Hiinas, kui sinna sajandipikkuse põua eest asusid hiinlastest väga erinevad stepiasukad hunnid ja sienbiitsid. Mingeid «filosoofiaid» siin ei tekkinud — algas kolme sajandi pikkune jube kõrilõikus. Selles lakkamatus sõjas hukkus 27 etnost, teiste hulgas vanahiina rahvas — hanid. Alles passionaarne tõuge,

mis sünnitas keskaegse hiina etnose, päästis häviva maa.

*

Juba ammu on maailmas kõik etnosed omavahel kontaktis. Miks pole neis kontaktides sündinud antisüsteemid etnosi välja tõrjunud, kogu elavat hävitanud? Seepärast, et maailmas on võimsaid antisüsteemide levimist takistavaid jõude. Need jõud peituvad passionaarsetes tõugetes. Mitte üksikute passionaarsete isikute kangelaslikkus ja eneseohverlus, vaid just üldisem passionaarne tõuge, mutatsioon, annab uuele tekkivale etnosele originaalse biovälja rütmi, ja see hävitabki kimäärid ning neis pesitsevad antisüsteemid. Passionaarsete impulsi hõõguses kimäärid otsekui sulaksid üles ja muutuksid maastikuga harmooniliselt sobivateks etnos-tekst.

Passionaarsed tõuked on tähtis puhastav jõud, ilma milleta inimkonna evolutsioon

vaevalt toimuda saaks. Selle jõuga hoiab loodus biosfääri tasakaalus: tasakaalustab nendegi inimeste kehi, kes arvavad, et nende mõtted, olgu nad kui tahes fantastilised, kujutavad endast planeet Maale suurimat väärtust.

Passionaarsed tõuked on indutseeritud ilmselt maaväliste jõudude poolt. Juba see, et tõugete seeria telg moodustab Maa pinnal sirgjoone, mille otsi piirab Maa kõverus, ja see, et nende perpendikulaarid läbivad Maa keset, näitab tõuke telje sõltuvust planeedi magnetväljast. Samuti võib näidata, et kõik dateeritud passionaarsed tõuked on toimunud kas päikese aktiivsuse madalpunktides või aktiivsuse langusel.

*

Nüüsiis — me pole üksi! Lähikosmoski võtab looduse kaitsmisest osa. Me ei tohi teda rikkuda. Ta pole ju mitte ainult meie elamu, ta on ka — meie ise.

Etnogeneesi faaside tabel

Faasid	Imperatiivid	Käänud
1. Regiooni algne etnoste ja maastike kombinatsioon	Mitmesugused	
2.	«Maailma on vaja parandada, sest ta on halb»	Käivitusmoment
3. Etnilise tekke ja tõusu faas	«Ole see, kes sa pead olema».	
4.	«Ole ise»	Üleminek akmaatilisse faasi (s.o tipufaasi)
5. Etnilise eksistentsi faas: lendutõusud ja ebaõnnestumised	(säilib endine imperatiiv)	
6.	«Me oleme suurtest väsinud» («Meil on suurtest kõrini»)	Mõrandumine: üleminek inertisifaasi
7. Inertisifaas	«Ole niisugune nagu mina»	
8.	Eelmiste imperatiivide kadumine	Langus, üleminek obskurasioonifaasi
9. Obskurasioonifaas	«Ole selline nagu meie»	
10.	«Vähemalt see päev on minul»	Hukkimine
11. Memoriaalfaas	«Mäleta, kui imeilus kõik oli»	

12.	«Ole iseendaga rahul, troll!»	Üleminek homöostaasi
13. Homöostaas, mis viib väljasuremisele	Olnu unustamine	Pole võimatu etnoste sekundaarne ühinemine, millest saab alguse uus etnogenees

KALEV KESKÜLA

AJAKIRI «TÄNAPÄEV» JA VÕITLEV EESTI KIRJANIK

Eesti kirjandus on olnud alati võitlev kirjandus. On seda olnud Kristjan Jaak Petersoni peale tänapäevani ja veel ei ole kuskil poolt paistmas seda päeva, mil eesti kirjanik võiks jätta sulle lauale puhkama, visata end päeva lahkes paistes rohetavatele isamaa vainudele siruli ja ütelda oma rahva vastu: nüüd on see tehtud. Võideldud on mõisnike, pastoriite, kubjaste, hallparuniite, tsensorite, ajaleheitoimetajate, kroonuvõimumeeste, karistussalklaste, pimedusejüngriite, materialistide, riigikukutajate, punaste, valgete, dekadentide, kulakute, natsionalistide, natsionaalsotsialistide, šovinistide, kosmopoliitide, bürokraatide, kõigi inimsuse äraheitjate vastu. Aga võideldud on ka paljugi eesti. Ajakiri «Tänapäev» võitles demokraatia eest, kõige selle eest, mida see mõiste sisaldab, demokraatia eest ilma ühegi sõnaväänajate väljamõeldud piiranguta.

Soovitusega, et armas lugeja mõnikord jõudetunnil seda ajakirja lehiseda võtaks, võikski käesoleva kirjatüki lõpetada. Aga selleks ei jätku siinkirjutajal ometi variserlikku jultumust, sest ta teab väga hästi, et armsal lugejal pole lubatähte ja ilma lubatäheta ei saa ta seda ajakirja lugeda teps mitte. Ja kuni tal seda ei ole, ei jäägi muud üle kui leppida avalikustamisega nende sulest, kellel see juhtumisi on.

I «Tänapäeva» ümbrusest

30. aastate esimesel poolel võitis järjest ahvardavamalt hoogu vapside (moodustis organisatsioon «Eesti Vabadussõjalaste Liit» nimest) liikumine, kes «Eesti kroonika 1934»

(Tartu, 1935, lk 20—21; edaspidi EK) sõnusi seadsid endale eeskujuks võimu haaranud itaalia frondisõduri Mussolini ja saksa frondisõduri Hitleri juhitud «rahvalikumise». Kõik viitas sellele, et riigivanemaks valitakse vapside kandidaat A. Larka. 12. märtsil 1934 toimus riigivanem K. Pätsi ja kindral J. Laidoneri juhitud riigipöörde. Vapside juhtivad tegelased arretereeriti, nende organisatsioonid sulleti, linnavolikogud puhastati vapsidest. Kuuutati välja õkuine kaitseisukord (mida hiljem pikendati), igasugused koosolekud ja demonstratsioonid keelati. Riigivolikogu saadeti suvepuhkusele ja 2. oktoobril 1934 riigivanema blankovolituse põhjal lõplikult «vaikivasse olekusse» (EK 1934, lk 26). Kodanlik-demokraatlikke vabadusi piirati riigivanema dekreetide ja siseministri käskkirjade abil «üleminekuaja kitsendustega». 1934. aasta lõpul keelati siseministri sundmäärusega ajakirjanduses igasugune valitsuse kriitiseerimine ja muu «kodurahu» rikkumine (O. Kuuli. Vapsidest Isamaaliiduni. Tln, 1975, lk 137). 1935. aasta märtsis likvideeriti sisekaitseülema sundmäärusega kõik poliitilised erakonnad. Kutsuti ellu Isamaaliit, kes püüdis arendada «riiklikku mõlemisviisi» ja «kõigi rahvakihtide kindlat koostööd oma riikliku võimu kaitsele ja juhtimisele» (EK 1934, lk 25). Riigielus võisid maad totalitaarsed tendentsid, poliitiline elu oli tasalülitatud, võimutäius oli koondunud riigipea kätte. 1937. aastal tõotati välja uus põhiseadus (seni kehtis 1933. aasta rahvahääletusel vastuvõetud vapside põhiseadus), milles olid demokraatlikud õigused ja vabadused

küll ette nähtud, kuid lisatud klausel, et neid vabadusi «võib kitsendada riigi julgeoleku, avaliku korra või kõlbluse huvides» (O. Kuuli, lk 180). 24. aprillil 1938 toimunud presidendivalimistel valiti presidendiks K. Päts ja seega oli tema võim seaduslikult vormistatud. Uue põhiseaduse kehtima hakkamine ja parlamendi moodustamine näitab, et Pätsi-Laidoneri klikki ei saa käsitada kui sajabrotsendilisel totaliseeritud diktatuuril. Piiratud võimalused oma võitluse arendamiseks said ka fašismivastased jõud, kirjutab O. Kuuli (lk 182—183).

Katsugem järgnevalt «Eesti kroonika» (Tartu, 1934—39) abiga saada lühiülevaate «Tänapäeva»-aegsest ideoloogia- ja kultuurielust. 1934. aastal algas rahvuslikkuse-propaganda ja tööpaatose kultiveerimine. 1935 algatas valitsus rahvuslik-kultuurilise programmi, mille eesmärgiks oli «süvendada rahvustunnet ja tõsta lugupidamist meie oma loomingu väärtuste vastu». Kultuurielus andis tooni Raamatuaasta üritused (400 aastat esimese eestikeelse osaliselt säilinud raamatu ilmumisest). «Esines püüdeid rakendada kunsti ühiskondliku elu teenistusse,» lõpetab «Eesti kroonika» 1935. aasta kultuuriülevaate (EK 1935, lk 94). Õhutati rahvuslikku enesetunnet, algasid kampaaniad rahvaarvu tõstmiseks ja kogu maa muutmiseks viljakandvaks. Vajalikuks peeti tõsta ka üldist kultuuritaset, et «meid ei tuldas jälle kultuuri-toomise ettekäändel vallutama» (EK 1936, lk 96). Laia kõlapinda leidis üleskutse «eestlasele eesti nimi». 1936 jätkus rahvuspropaganda: igasse talumajapidamisse Eesti lipp, algas kodukaunistamise hoogtöö. 1937 tõusis esikohale kodu ja avaliku elu fassaadi kaunistamine. Toetati eriti rahvakunsti viljelemist ja suurendati kulutusi rahvusteadustele. Kultuuripoliitikas püüti teostada nn. ülesehitava eluläheduse nõuet. «Elulähedus oli meil seni kirjanduslikuks lööksõnaks, nüüd tahetakse ses vaimus suunata kogu meie haridust, rõhutades enam tehnilist kultuuri ja tublilt teosekust elulistel töödel,» nendib ideoloogilise ülevaate kirjutanud A. Palm (EK 1936, lk 130). 1938. aasta kohta märgib «Eesti kroonika», et ideoloogiliselt oli aeg vastuoluderikas. «Üht osa eesti intelligentsi ei rahulda, et juhtivad ideed antakse ülalt alla ja et need kannavad ametlikku iseloomu. Nurisetakse, et avalikkus ega ajakirjandus ei saa küllalt vabalt osa võtta poliitilise, rahvusliku ja ühiskondliku ideoloogia kujundamisest ja et mõni ajaleht on pidanud seisma jääma. Neis väidetes võib peituda tõtt» (EK 1938, lk 100). 1938 suleti mainekad ajalehed «Rahva Sõna» ja «Vaba Maa», kuna neis olevat «kirjutatud mingist natsismi- ja kommunistiohust, millega tekitatud põhjendamatu ärevust» («Akadeemia» 1938,

nr 6, lk 399). 1939 täheldati ideoloogilise elu loidumist ja tõmbumist kitsamate erialade elevandiluuist torni. Isegi ametlik propaganda jäi vaiksemaks. «Rõhutati küll vaimu primaati võimu ees, kuid maailmapoliitika näitas vastupidist. [- - -] Seda veendumust suurendas liiatigi veel see kasvav teadmine, et saatuslikkudele küsimustele, mis tuleb, mis saab, antakse vastused väljaspool meie väikerahva vaimu ja võimu ulatust» (EK 1939, lk 102).

Täpsustagem, milline oli siiski kultuuri- loojate vahekord toimuvaga. «Eesti Kirjanikkude Liit oma pääkoosolekul 25. märtsil 1934. a. teavitab rahuldustundega oustavaid samme ebaterve riigipoliitilise olukorra lahendamiseks. Peame selle juures tähtsamaks rõhutada loomingulise mõttevabaduse vajadusi sunniviisilise tasalülitamise vastu» (tsit teosest: P. Rummo. Kirjatähe kammitas. Tln, 1977, lk 51). «Üleminekuaja» «juhitavat demokraatiat» käsitati algul kui paratamatut. «Rahvusliku peaideoloogi» sise-minister K. Eenpalu «rahvustunde tõstmise» kampaaniate kohatine ebaintelligentsus, samuti valitsusringkondade püüd kunstiloomingut suunata ning samas ilmnev kunstivõhiklikkus ja tendentslikkus häälestas aga kriitiliselt. Paljude eesti vaimuimemete seas, kes seni olid suuresti olnud eesti ühiskondliku mõtte loojad, äratas valmistõdede pakkumine protesti. Kui uut ideoloogilist suunda alguses aktsepteeriti, rõhutati ometi loominguvabaduse puutumatumat. K. A. Hindrey: «Mis puutub praegu kirjanduses mind võtvasse programmisusse, siis tuleb arvestada, et igal rahval on isamaaline ühinemine tarvilik. Teine küsimus on isamaalikkuse suhe kunstiga. Siin maksab credo: ei ole ühtki ala, mida kunst ei võiks käsitleda. [- - -] Üldse on meie kirjanikkudel olnud vähe julgust teha midagi kunsti pärast; on aina viibitud sisemiste voolude mõju all. [- - -] Iga tõsine kunstnik elagu oma seasmisele veendumusele» («Üliõpilasleht» 1935, nr 2, lk 58—59).

«Tänapäeva» reaalse ühiskondliku konteksti piiritlemiseks meenutagem veel, et aastatel 1934—40 kirjanduse ja kirjanike olemistingimused kahtlemata paranesid. Riiklikud kulutused kunstile ja teadusele enam kui kahekordistusid vaadeldava perioodi vältel. Suurenesid kirjanike toetused ja rohenesisid preemiad. Aastal 1936 ilmus Eestis 217 ajakirja, tõusid ka tiraažid. 1937 oli eesti raamatutoodang tiitlite arvult (ilmus üks raamat iga 660 elaniku kohta) esikohal maailmas (E. Kull. Meie raamatuturg. «Akadeemia» 1938, nr 7, lk 416—417). Ainuüksi 1936. aastal ilmus kirjastuselt «Loodus» 21 köidet «Nobeli laureate». Oli vastuoluline, ent ometi rikas aeg.

II «Tänapäeva» sünd ja kannatuste rada

Sedamööda, kuidas «vaikiv olek» kindlustus ja ühes sellega kirjanike opositioonimeel kasvas, tekkis järjest põletavam vajadus vaba sõna võimaldava väljaande järele. Riiklike rahadega ülalpeetav «Looming» selleks ei sobinud. Ja nii sünnitaski vastupanuvajadus ajakirja «Tänapäev», mis astus publiku ette Tartus 1935. aasta aprillis. «Tänapäev» ilmus 1935—1938 «Noor-Eesti Kirjastuse» väljaandel, aastast 1939 oli väljaandjaks kirjastus-ühisus «Tänapäev», mis aga ajakirja ilmes midagi ei muutnud. «Tänapäev» oli kuukiri trükiarvuga keskeltläbi 2500 (nii 1936), üksiknumber maksis 35 senti. Ajakiri oli suureformaadiline (umbes praeguse «Nooruse» mõõdus) ja 30—40 lehekülge paks. Kasumit «Tänapäev» ei toonud, sünnitas hoopis majanduslikke muresid.

Toimetajana asus tööle üliõpilane Eduard Rotman (hiljem Roone). Ajakirja sisulisteks suunajateks olid «Noor-Eesti Kirjastuse» juhatuse ja nõukogu liikmed: juhatuse esimees K. Melso, juristid A. Kuiga ja T. Grünthal ning pangandustegelane J. Sisask. Majandusliku külje eest kandis hoolt kirjastuse ärijuht A. Kiviste. Vähemalt algaegadel oli «Tänapäeva» tegemise juures nõuandjaks F. Tuglas, kes pidi ajakirja 1936. a eelarve järgi saama 20 krooni kuus «toimetuse tasu».

Tuglase kiri K. Melsole 3. augustist 1935 iseloomustab hästi tema hinnangut ühiskondlikule situatsioonile. Nimelt leiab Tuglas, et «Tänapäev» autorite sisemistest veendumustest lähtudes kindlat suunda peaks pidama, ehkki see küll kerge ei saa olema, kui ajakirja valitud siht ametlikust lahku läheb. «Ainult üks asi sunnib ettevaatusele: kõik on küll pealtnäha vaikne, kuid meil näib rahvusvahelisi hädaohutusi karta olevat. Ja kui see nii peaks olema, siis ei tahaks meist keegi kodurahu rikkuda ega seda väga ebamäärast rahvustervikluse juttu segada» (kaust «Tänapäeva» materjalidega Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonnas). «Tänapäeva» demokraatlik-liberaalse või kogunisti võitlevalt demokraatliku ilme olulisimaks kujundajaks oli ikkagi autorkond, mis ühendas opositioonileeri Jaan Tõnissonist August Alleni. Muidugi ei saanud see vastasrindlus siis just alati väga ühes meeles olla. Kindlasti kõnelesid ajakirjas kaasa ka «Noor-Eesti» traditsioon ja ilmumiskohtki — Tartu ühes oma vaimuga.

Et aga ajakirja autorkond tõepoolest küünalt vaka all ei hoidnud — ilmuskriidamisi sise- ja välispoliitika vaatlusi, mis sisaldasid kriitilisi noote valitsuse tegevuse aadressil, rääkimata juba kultuuripoliitikast, mis oli pidevaks rünnakuobjektiks —, ei jäänud ka ametivõimude poolt vastulöökk tulemata. Siseminister K. Eenpalu otsusega konfiskeeriti

1936. aasta 10. number, kuna selles ministri sõnade järgi «on avaldatud peal-kirja all «Päevamured» kirjutisi, milles mõnitatakse Riigivanema ja riigivalitsuse tegevust ja milles esineb otsitult mahategev toon riigivõimu tegevuse kohta» (vt A. Kiviste. Ajakiri «Tänapäev». «Edasi» 1963, 12. mai). Ajakirja ilmumine pandi kaitseisukorra lõpuni seisma. Tänu kirjastuse poolt asutatud sammudele lubati «Tänapäeval» — «arvestades «Noor-Eesti Kirjastuse» teeneid ja solidsust» — juba järgmisel kuul jälle ilmuda tingimusel, et ametisse kutsutakse uus vastutav toimetaja. Selleks sai Jaan Kärner, kes töötas kuni 1938. aasta 3. numbrini, mis taas konfiskeeriti. Nüüd lasti käiku formaalselt uus väljaanne: «Noor-Eesti Kirjastuse» albumitena ilmusid «Jüripäev», «Künnipäev», «Jaanipäev» ja «7-me magaja päev». Peale nime need millegi poolest «Tänapäevast» ei erinenud. Uuesti hakas «Tänapäev» ilmuma 1939. a veebruarist (toimetajaks E. Roone). «Toimetusest ole-nemata põhjustel» jäi laiali saatmata 1939. aasta 8. number. «Tänapäeva» viimaseks-tervituseks lugejaskonnale jäi juubelinumber — aprill 1940 (5 aastat ilmumist). 1940. aastal trükiti veel kaksiknumber 5/6, mis aga sisekaitse ülema otsusega konfiskeeriti ja põle-tati «Noor-Eesti Kirjastuse» keskkütteahjus (R. Parve, August Allie. Tln, 1960, lk 86, 89).

III «Tänapäeva» näost

«Tänapäev» püüab anda süvendatud informatsiooni meie elu kõigilt tähtsamalt külgedelt alates poliitika ja majanduse kokkuvõtetest ja lõpetades teatri ja kino tähelepanuväärsustega,» teatab «Tänapäeva» esimeses numbris ilmunud ajakirja enesetuvustuses H. Paukson (lk 3). Tõepoolest, «Tänapäeva» sisu sai hoopis kirjum kui «Loomingul», «Akadeemial» või «Varamul». Püüdis ju ajakiri olla laialt loetav laides rahvahulkades ja seetõttu arvati heaks tõiste probleemartiklite kõrval ka kergemaid ja lõbusamaid kirjatöid pakkuda. Nii lisandusid numbril alguses avaldatud poliitilistele sihiseadmistele (J. Tõnisson, E. Laaman, J. Vain, V. Miller, A. Peda, E. Gross, A. Han-ko, A. Pii, N. Ruus ning G. Suits pseudo-nüümi Wait all) tagapool hingamisruumi lubavad lood ja pildid. Käsitleti õigusala-seid küsimusi (T. Grünthal), majandust (A. Renning), sõjandust, hõimurahvaste elu-olu, naisliikumist ja sotsiaalhoolekannet (V. Poska-Grünthal, M. Kurs-Olesk). Ilmus ülevaateid tuntud Eesti avalike tegelaste (eriti Tartuga seotute) elust ja tegevusest — enamasti juubelikirjutiste või nekroloogidena. Loomulikult ei jäänud vaateväljast kõrvale ka ajalugu ja kultuurilugu, arheo-

loogia ja arhitektuur (kuidas suhtuda Tallinna moodsatesse kastmajadesse ja kas lammutada Jaani kirik või mitte). Tutvustati Eestimaa looduskauneid kohti ja huviväär-susi, kõneldi suvitamisest, reisimisest ja avaldati sekka fotosid moodsatest interjööridest, autodest, tuntud proudest kodustes toimingutes ja Tartu piibumeestest oma lemmik-tegevuse juures. Kunstitöödega kaunistasid ajakirja A. Bach, O. Kangilaski, N. Triik, R. Uutma, G. Mootse, H. Mugasto, R. Sagrits, sõna võtsid kunstikunstitööst eelkõige J. Vahtra ja R. Kangro-Pool.

Kõige enam ilmus «Tänapäevas» kirjanduslikke materjale, millest tuleb käesoleva kirjatüki teemat arvestades veidi üksikasjalikumalt rääkida. «Tänapäeva» «lemmik-kirjanikud» olid Tammsaare, Tuglas ja Luts. Kõik nad avaldasid oma teoseid «Noor-Eesti Kirjastuse» väljaandel, võtsid oma kaastöö kaudu hoolega osa «Tänapäeva» sisu kujundamisest ning olid oma loomingulises ja ihulikus isikus ajakirja lehekülgedel korduvalt vaatluse all. Eriti silmapaistev oli Tammsaare roll, kes avaldas «Tänapäevas» kümme-kond probleemartiklit-eesseed, milles muretses ikka-jälle humanismi kriisi ja ajastu pakutud ideaalide nuripiduse üle. Ta nägi kultuuri ja eetilise inimese taandumist teh-nitsistliku tsivilisatsiooni, jõukultuse ja poliitilise demagoogia ees. Üpris sarnane on kodumaa poliitilisi olusid käsitleva Tuglase paatos. Ilmselt oli maailma näitelaval algav ebakunstilliselt jöhker vaatemäng eriti valusaks löögiks just «Noor-Eesti» põlvkonna kirjanikele — eks olnud tsaristlikust vägi-vallariigist väljavõitlemine ju nende võitlus, isiku- ja vaimuvabadus nende eneste loom-ing. Lutsult ilmus «Tänapäevas» följetone, peatükke «Sügisest» ja mälestusi.

Kõigi kolme kohta ilmus tähelepan-da-vaid juubelikirjutisi, loominguvaatlusi, mälestuskatkeid, biograafilist materjali (näi-teks Jaan Roos oli hoolega arvele võtnud kõik korterid, kus Luts kunagi Tartus elanud — T 1937, nr 1, lk 4—8). Ilmusid fotodega illustreeritud reportaažid Lutsu ja Tuglase juubelite tähistamisest ja Tammsaare kodu-kohas ausamba avamisest või tema Tartus-käigust. Tammsaarele jõuti öelda lahkumis-sõnadki. Soliidsed kirjandusinimesed olid ««Tänapäeva» klassikute» käsitlejadki — K. A. Hindrey, B. Linde, J. Roos, A. Annist, H. Raudsepp, J. Kärner, A. Hanko.

Kriitika veergudel leidsid märkimist eel-kõige aktuaalseid ühiskondlikke probleeme puudutavad ja seetõttu poleemilised teosed: E. Kippeli «Ahnitseejad», Tammsaare «Ma armastasin sakslast», A. Jakobsoni «Metsa-lise rada», A. Kallase «Mare ja ta poeg» jt. Koos otsusega teose kunstiliste väärtuste üle võeti enamasti seisukohta ka kujutatud ühis-

kondliku nähtuse suhtes. Väga valvsad olid «Tänapäeva» kriitikud ebakunstillise kon-junktuuritsemise suhtes. «Kriitika»-rubriigis ilmunud kirjutised olid sõnastuselt lihtsad ja mahult väikesed, jäädes vahel vaid raa-matu tutvustuseks-soovituseks. Huvipakku-vamad olid neist teostest ajendatud probleem-artiklid. Ei puudunud satiirilised seisukoha-võtudki — näiteks tervitas Hugo (Uku) Masing M. Metsanurga näidendi «C. R. Ja-kobson» ilmumist üsna komplitseeritud vormis pilalooja («Lugu Ugariti linna ja Amurru maa üleprohvetest» — T 1936, nr 9, lk 299). 1935—36 olid kirjanduskriitikuteks peamiselt noorema põlve Tartu literaadid: H. Paukson, A. Suik, A. Säärits, H. Talvik, B. Kangro, E. Kippel, E. Roone, E. Tille-mann (Siirak), V. Uibopuu, O. Urgart. Alates 1937. aastast jäid nimetatud ilmselt seoses toimetaja vahetusega ajakirjatööst kõrvale ja nende asemele tulevad kirjandusvaatlejadeks lisaks toimetaja Kärnerile Roos ja Hindrey. Valdavaks žanriks muutus probleemartikkel. Ilmus ka kirjandussotsioloogilisi vaatlusi.

«Tänapäeva» ideoloogilisele põhijoonele vastavalt väärtustasid tagurluse- ja otseselt fašismivastast võitlust ajakirjas ilmunud üle-ilmse kultuurisõja kajastused: André Riebelingi artiklid Thomas Mannist (T 1937, nr 9, lk 259—262) ja Carl von Ossietzky (T «Künnipäev», lk 12—13), Frieda Dreverki (Reed Morn) «Hispaanlaste traagilisest elu-tundest» (T 1937, nr 2, lk 50—52) ja Henri Barbusse'i nekroloog (T 1935, nr 7, lk 284) A. Aspelilt.

Kirjandusloolistes käsitlustes oli juttu eel-kõige rahvusliku liikumise suurkujudest, aga ka näiteks Andres Didost, Juhan Luigast ja Jaan Oksast. Viljakamad autorid olid M. Päss ja A. Looring.

«Tänapäevas» ilmunud ilukirjandus — peamiselt följetonid ja luuletused — täida-vad eelkõige kergema lugemise aset. Följe- tone ja vesteid avaldasid lisaks Lutsule Erik Laidsaar (Juhan Pillikse), E. Kippel, Jänkimees (E. Tammlaan), Romulus (R. Tiitus), R. Roht, P. Rummo ning Alle Gretto (O. Gustavson), kes oli silmapaistev ametliku kultuurikorralduse pilaja.

Suur osa avaldatud luulest oli ruumi täitva iseloomuga. Ilmus siiski lüürikat ka tuntud autoritelt (V. Adams, H. Adamson), kuigi ehk mitte nende tiipseid. «Täna-päeva» üsna juhuslik luulepilt muutus oluli-selt 1939.—40. aastal, kui ilmus tähelepanu-väärseid ajalaule Barbaruselt ja Kärnerilt. Oluline oli «Tänapäeva» panus aja paineid tabavalt kujutavate tasalülitamisest puutumata epigrammide näol. Võitlevat sõna toetasid nii kodumaist kirjanduselu (Tallinna ja Tartu kirjanike sulesõjad) kui ka maailma-

poliitika nukrat seisu kajastavad karika-
tuurid Gorilt ja R. Tiituselt.

Suhteliselt tagasihoidlik oli «Tänapäeva»
ilmunud tõlgete hulk, kuid vahendatud oli
vaid väärtkirjanduse autoreid. Viljakaim
luuletõlkija oli A. Oras (Puškin, Heine,
Fröding).

Objektiivsuse mõttes märkigem, et «Täna-
päev» polnud mingi põhimõtteline enese-
tapja, kes võimukantsi müüride pihta ainult
tuliseid nooli lasi. «Noor-Eesti» juubeli-
numbri (T 1935, nr 8) koostamisel pöör-

duti kaastöö-palvega ka «vana «Noor-Eesti»
liikumise kaaslane» K. Eenpalu poole, kes
aga vabandas, et tal pole artikli kirjuta-
miseks mahti, kuigi «teeksin seda meeeldi
tiivustatuna möödunud aja ilusaist mälestu-
sist» (kaust «Tänapäeva» materjalidega Kir-
jandusmuuseumi käsikirjade osakonnas).

Kuigi «Tänapäeva» nägu oli palgejoon-
telt üsnagi kirju, hingestas seda ometi ühel
ajal võitlev ja tolerantne vaim.

(Järgneb)

ALEKSANDR LAVRIN

MIS TOIMUB VENE LUULES? METAFLOOR JA POLÜFOONIA

Tõlkinud Mari Kõrve, värsid Aado Lintrop

Iga uus järk luule arengus on Venemaal
ikka olnud seotud mingi ühiskondliku pöör-
dega. Puškini küpsemine langes aega, kui
Napoleoni vastu sõdinud vene ohvitserid
Euroopasse sattusid ja sealt naasid, tulvil
vabameelseid ideid, mis nad 1825. aasta det-
sembris Senati väljakule viisid. XX sajandi
tormiline ja mässuline algus sünnitas Bloki
ja sümbolistid, 1905. aasta revolutsioon ja I
maailmasõda aga Majakovski ja futuristid.
Revolutsiooni ja Kodusõja ääs vermis Pas-
ternaki, Tsvetajeva, Ahmatova, Hodassevitši
ning Mandelštami. Kompartei XX kongressi
laineharjal murdsid vene luulesse sisse Jev-
tušenko, Voznessenski ja Ahmadulina.

70ndail aastail hakkas kultuurivallas nii
nagu muudiski ühiselu valdkondades tunda
andma seisak. Luulesse ei toonud need aastad
ühtki uut suurkuju. Kriitikud kurtsid luule
allakäigu ja sõna devalvatsiooni üle, leides
noorpoetide loomingu olevat destilleeritud
veena lahja.

80ndate aastate algul aga hakati haritud
luuleringkonnas äkki rääkima noortest meta-
foristidest — Ivan Ždanovist, Aleksei Parštš-
kovist ja Aleksandr Jeremenkost. Varsii
lisandusid neile veel Marina Kudimova,
Viktor Korkija, Juri Arabov ja Nina Iskren-
ko...

Praegu, ühiskondliku eneseteadvuse järsu
tõusu ajal, on need nimed kõigi nõukogude
noore luule üle peetavate arutelude keskmes.

Milliseid loomepõhimõtteid need noor-
poetid siis järgivad? Kõigepealt tuleb mär-
kida, et õieti jagunevad nad kahte stiilivoolu:
1) päris-metaforistid ja 2) polüfonistid.
Esimesse harru kuuluvad Parštšikov, Žda-
nov, Samartsev, Kudimova ja Šišerbina;

teise — Korkija, Jeremenko, Arabov ja
Iskrenko.

Räägime neist stiilidest siis üksikasjaliku-
malt.

Esiteks — metaforistid.

Põhimõtteliselt on ju kõik luuletajad juba
Homerosel peale metafoori kasutanud, aga
antud juhul on mõistete metafoorne nihet-
tamine ja kõrvutamine kogu poeetilise tunne-
tuse aluseks. Metafoori kasutatakse lühima
ühendusteena kahe või enama pealtnäha
ühitamatu nähtuse kokkuvõimiseks, et pare-
mini avada nii nende seosmist kui välimist
mitmetahulisust ning tungida nende peidetud
olemuseni. Näiteks ütleb Parštšikov hobuse
kohta «liikumise apostel» (апостол движе-
ния).

Ždanov aga kujutab püssikuuli järgmiselt:

Kui sureb haavatud lind,
nutab temas väsinud kuul,
just see, kes nii väga tahtis
ainult lennata nagu lind.

Mõlemad näited on vene luuletraditsiooni
taustal üsna tavatud. Tavapärane sõnaühend
vene keeles oluks «апостол веры», seega
ülev mõiste, Parštšikov aga kasutab sõna
«апостол» esiteks koos teonimega («дви-
жение») ja teiseks nii argise olendi kohta
nagu hobune. «Elus» kuul, kes mõistab
unistada ja mõelda ning kes on ammu igatse-
nud lennata, tekitab lugejas teatavat eetilist
protesti. Ometi ei paku Ždanov pimedale
mõrtsuk-kuulile eestkostet — sellist paradok-
saalset kuuli-käsitlust vajab ta pigem selleks,
et panna lugejat uut moodi üle elama linnu
surma ning uuesti õudust tundma.

Mõlemal juhul saab lugeja mõtlemine ja maailmapilt midagi juurde, ehkki esialgne reaktsioon neile värssidele võib olla isegi eitav.

Iga põhimõtteliselt uus loomevahendite süsteem kunstis on algul ikka raskesti mõistmist leidnud. Ajaloos on näiteid küllalt.

Ka impressionistide esimesi näitusi võttis publik nõrduvalt vastu: ei tea küll, kust see härra Pissarro oma lillad puud ja koorevõi karva taeva on võtnud! «Kuskil maal ei näe midagi sellist, mida tema maalib.» Aga meie, XX sajandi inimesed, näeme! Meie näeme maailma juba sellisena, nagu impressionistid seda meile on näidanud. Sest igale tundevarjundile nagu ka igale värvile või esemele peab vastama mingi inimesesse talletatud üldistav sümbol ehk kood. Enne Pissarrot lihtsalt polnud inimestes lilla puu sümbolit aga enne Éluard'i sinise apelsini koodi. Impressionistid värvistas maailma nii mitmekesiste toonidega, hajutasid asjade kontuurid ning kasutasid varje nii, et tegelikkuski avanes meie silmale nagu uuesti, lõi õitsele, sai võbelevaks, valguvaks, meeletuks ning igimuutuvas. Sündis uus ilm, uus loodus, uus ilu.

Täpselt samuti sünnib ka uus ilu metaforistlike poetide luules:

Meri, surutud linnu nokka — vihm.
Taevas, mahtunud ära tähte — öö.
Okste üle jõu käiv viibutus — tuul.

Hingedest lõhki kistud ruut — rist,
hõbedastest pindudest must — rist.

Muusika spiraalne labürint — plaat,
sellest puust, mis läheb ristiks — lõik.

Nõel jõuetuna ekslemas on veel
ses ringis, aga vigastusis põleb
must, alatiseks määrdund lõikepind.

Seal pöörmeseadja, leegid varrukas,
on juukseidpidi poodud tühjusse,
pöörmed aetud sassi pimedas.

Ja kõik need valged aiad rippuvad
kui raidkujud, mis jääle välja pandud —
must, alatiseks määrdund lõikepind.

Ja koguneb nõela jaoks raud
ja tõmmatakse traati naela jaoks,
saetakse risti jaoks puud.

Puust end lahti rebiv viibutus — leht.
Taevas, mis laotab laiali tähe — koit.
Taevas, mis kisub lõhki meid — rist.

Seda Ivan Ždanovi luuletust võib mitmeti tõlgendada: kas luuletusena looduse eneseväljendusvaevadest või kui laulu ohvri-meeldest — puu, täht, meri, muusika ja taevas

toovad end ohvriks vabadusele (amorfsuse, vormi muutlikkuse mõttes)... Või vahest kuulutab ta hoopis inimese ja looduse, inimese ja kõiksuse ühtsust, kuna taevast kehastab siin inimkultuuri üks traagilisim ja samas helgeim sümbol — rist.

Ždanov kasutab metafoorse mõtlemise võimalusi sedavõrd ohtralt, et ta värsid muutuvad lausa ristsõnadeks — luule on taas saanud salapäraseks, vihjavaks, mõistatuslikuks.

Tavapärasem vene luule kasutab harilikke sõnu, millel pole erilist poeetilist oreooli, mis ei nõua lahtimõtestamist. Metaforistid aga püüavad küllastada traditsioonilisi sõnu igasugu assotsiatsioonide ning tähendustega, mis sugugi alati ei lähtu sõnade konkreetsest põhitähendusest. Asju ja nähtusi ühendab siin isemoodi nägemine, mis haarab maailma nagu maalija pilk ja samas ulatub kultuurilukku:

Kui aegade algust sa silmade taga kannad,
siis mäletad loomade kodustamist,
kuidas läksid nad veeuputusse ja välja tulid;

lammas tõi nahkses lähkris aabitsa
Agnusest Oinani;

Hobune, otsekui jääahjus põlenud,
inimesest rühikam,
liikumise apostel;
lehm, äsja saabunud maalähedaselt orbiidilt,
mõtetega veel seal;

eesel — ees asub pea,
kuid edasi — selg neljal jalal,
kasuta ainult!

siga maismaale astus
ja püsivaks muutis
mandrid;

kits — kuldсед silmad,
aga ise on näotu;

mésilane ligineb joonelt
habemenoa sisselõikele põsel,
on hirm ja kuhu ta kadus, meekoguja?

delfiin, osake merest,
raudlaevastiku loomiseni
eemale hoidus;

kass — see on elav klaas,
tahmunud põrgusuitsus,
ta lihased kumavad läbi kord tume-,
kord helepäis paigus,

aga koer?
aga kaamel?
aga kana? —
kõik nad on pühad!

See oli katkend Aleksei Parštšikovi poeemist «Uusaastavärsid». Poeemi süžee alguseks on harilikud olmeareaalid. Mudilaste vanemad palkavad teenindusfirmast näitlejaid, kes Näärivanaks ja Lumehelbekeseks kostümeerituna mööda maju käivad ning lastele head uut aastat soovides mänguasju toovad. Poeet on näinud selles tegevuses midagi rohkemat kui üksnes olmostseene. Peidetud mõtte avab piibli müüdi maailmaloomise sümbolika. Nagu esimesed inimesed maailmas ehitavad lapsed mänguasjadest oma universumi. Nad loovad! Loomine — see on ühtlasi jumalik akt, elutu materia hingestamine. Sellepärast ärkavad ka Parštšikovi poeemis mänguasjad ellu.

«Maailm jagub inimesega ja korrutub kõige muuga» — siin on poeemi võti. «Kõik muu» aga hõlmab mis tahes asju meie ümber. Mis tahes asi on omaette tervikmaailm. Kuid see maailm jääb seni elutuks ja suletuks, kuni temal pole peatunud inimese pilk. Inimene on kui ühenduslüli mis tahes asja ja ülejäänud maailma vahel.

Tatjana Šišerbina poeedipilk on kesken-
dunud inimese siseelule, hinge otsinguile ja heitlusile. Ta luulekeel on ere ja piltlik-metaforne; epiteedid ja võrdlused on pärit traditsioonilisest kõrgstiili raamatuleksikast, milles lahustatakse mõni argine olmesõna. Tema luuletuses «Aed» toimub tegevus justkui väljaspool aega ja ruumi. Esiplaanile tõuseb poeedi ja teda ümbritseva keelekultuuri konflikt kui niisugune; see on katse ületada keele suhtelist jäikust ja kohmakust, mis ei võimalda kaugeliki kõiki poeedi mõtteid ja tundeid täpselt väljendada. XIX sajandi luule ütles selle kohta ehmatavalt lihtsalt: «Мысль изреченная есть ложь» (F. Tjutšev)*. Praegused metaforistid aga ei piirdu otse-ütlemisega — nad tahavad mõtet ennast liikuvaks ja paindlikuks muuta, vabastada see loogilise ainutähenduslikkuse kammitaist. T. Šišerbina:

Keel kitsuke on kui keha, poo või üles,
keelest mine.
Ka värsid on inimesed, sõrmis võbeleb rütm,
igas pilgus igatsemine.

Aia avanud maja tee,
aprikooside kuma.
Täiskasvanud lopsakas aed, on mürgised
häbitud värvid,
ainult öö must kosesuu
vahutades neelab
higise sirelivilla, talpide siidi ja muu.
Mis rääkida siin üldse ilust, õhk deodorandiga
alles lõhnastamata!

* A. Ehini ja L. Seppeli tõlge: «...öldus vale ringi käib.»

Vilets iroonia — midagi pole, mille pärast
häbi ei hakka.
Keele pärusmaa. Suleputk muutub ränduri
kepiks,
langenud lehtedes sorib. Uitamisega lepib.
Jõudu mul anna siin öite ja sõnniku lehas,
roosina et ma ei lõhnaks, ei sumiseks putuka
keeles,
aidates lõpule viia kõne kohmakat keha.
Ju aprikooside kuma on lumi,
tuisk keerutab teele.

Omamoodi on huvitat teiste, maneerilt
metaforistidele üsna lähedaste noorautorite
Irina Znamenskaja, Juri Mezenko, Marina
Küdimova, Julia Kissina ja Natalja Ljaskov-
skaja luule.

J. Kissinal määrab luulesõna väärtuse
ootamatute seoste läbi saavutatud assotsiati-
sioonirohkus; lausungi konteksti metafoorne
laiendamine võimaldab tunnetada maailma
viisil, mida loogiline kirjeldus ei taga.

Sa kuulatad, koit juba löi
ja päikene kale ja rohekas puhkes
ja tubane võlv lubivalgeks sest löi,
siluett aga klaasile kukkus.

Sa kuulatad, kusagil õhtusel mäel
üks lapsuke sündis ja tumedad kuused
on põlemas taeva purjede pääl
kohal hälli põhjatuse.

Irina Znamenskaja luuletused on «asi-
semad» ja reaalide poolest konkreetsemad,
kuid ka neis teeb kunstilise maailmanägemise
omapäraseks just metafooriküllus:

Ju metsistuvad aias õunapuud.
On surnud peremees ja pärand maitseb kibe.
Ja läbi rõduakna klaasi värvilise
ma lapsepõlve aiman hüljatut.
Läks mööda halb —

ja juba heana näib.
On surnud peremees ja vaatab kukla taha.
Ja hoiukarbist välja ronib raha
ja peegel nutab hõbepisaraid.
Ta kohal sulgus pere järvena.
...Teekann keeb üle,

pann läks kõrbema.

Kui metaforistide stiilotsingud üldiselt
siiski ei välju senise luuletraditsiooni piirest
või vähemasti ei räägi sellele vastu, siis
noored poliifonistid ründavad pühamaist püha
— klassikalist ettekujutust lüürikast. Üld-
tunnustatud arusaama kohaselt on lüürika
aluseks eelkõige poeedi isiksuse maksimaalne
eneseavaldus teoses. Nagu juba Hegel on
kirjutanud: «lüürilise luule keskmes peab
olema konkreetne poeetiline subjekt —
luuletaja...». Piiri autori ja lüürilise
kangelase vahel on luules küllaltki tinglik;

igatahes on lüürilise kangelase kuju tavaaru-
saama järgi alati autori «mina» projektsioon
— seega monoloog, mitte dialoog, polüfoo-
niast rääkimata. Teoreetiliselt on seda kõige
kaalukamalt põhjendanud M. Bahtin, öeldes,
et «luuležanrides (kitsamas mõttes) sõna
loomuomast dialoogilisust kunstitaotluslikult
ei kasutata, sõna piirdub iseendaga ega sõltu
temast väljapoole jäävatest lausungitest.
Luulestiilis on tinglikult välistatud igasugused
seosed «võõra» sõnaga, igasugune «võõra»
sõna arvestamine». Öeldu tähendab õieti
seda, et kui luuletaja ei suuda vastu seista
teda ümbritseva kõne- ja keelepaljususe
survele, siis kaotab ta oma isikupärase stiili.
See arvamus on kirja pandud ligi pool sajandit
tagasi. Ja nüüd äkki võtab grupp noori polü-
foniste kätte ja lõhub selle stereotüüpse kujut-
luse lüürilise subjektist. Nende luule lüüriline
kangelane muutub pidevalt. Ta ei samustu
autoriga ega ole ilmne rollimask nagu näiteks
kuuekümnendate luules («Mina, betoneerija
Gurtova Njuška. . .», «Olen rahakott, vedelen
maas. . .» jne). Püüdes lahti mõtestada
m a s s iteadvust ja m a s s i kultuuri, katsuvad
polüfonistid eritleda massi ja isiksuse suhtu-
mist mingisse sündmusesse, ilmingusse või fakti
ja viia need suhtumised kokkupõrkeni. Per-
sonifitseeritud vaatepunkt ei pruugi tingimata
olla luuletaja enda oma, vaid ka kaasveste-
leja, töökaaslase või juhusliku mõõdakäija
oma. Ja seejuures ei pane autor ette rolli-
maski; ta viibib luuletuse semantiliselt väljas
koos lüürilise kangelasega. Luuletajal oleks
nagu mitu *alter ego*'t ja igaüks neist kannab
ühtlasi ka autori eneseteadvust. Kangelase
kuju luuakse massiteadvuse keeleliste ja mõis-
teliste stereotüüpide varal. See kuju on üht-
aegu nii konkreetne kui tinglik — mõtte-
viisi ja toimuvale reageerimise poolest. Lüü-
rilisest kangelasest on saanud lüüriline
tüüp. Iseloomuliku näitena olgu siin ära
toodud mõni katke A. Jeremenko vana-
tüdruku-luuletusest.

Elagu vanapiiga,
kes, saanud kurbusest jagu,
Viiete'i teoreemi viimaks
endale pähe tagus.

/- - -/

Ta suurte instinktide tõuked
enam ei kõiguta teda.
Nüüd talub ja kannatab kõike
ta karmiks kasvanud keha.
Kui üksik ja sirge ta vahti
peab oma kušeti peal taas
ja värviteler on lahti
nagu kloaagikaas.
Ta kaifi ei saa sellest mingit,
aga kui kodumaa vajab,
peab lõhkua hobuse kinni,
ära käib põlevas majas.

/- - -/

Ei ole ta lõpetand koole,
kuid mõtete võidukas tee
mees-algestki ettepoole
viib — asjade algusse!
Ta istub, kui andnuks ta vande,
ja aeg-ajalt sidet peab,
nagu ees koduse ülesande,
murrab maailma kallal pead.

Siin puutub silma kaks joont — ironia
ja parafras. See on iseloomulik ka teistele
polüfonistidele. Ironia võttes on võimalik
ühe luuletuse piires kasutada mitut stiili,
töötada n-õ kontrapunkti ja saatehäälega.
Näiteks V. Korkija luuletuses «Sõiduplaan»
põimuvad lüürilise kangelase armuelamuse-
tega filmisüžee, mida jutustatakse massi-
kultuuri šabloonide stiilis, ja grotesksed filo-
soofilised targutused:

. . .Lähen ära, rahva hulka sulan,
olgu sulle armuline jumal,
sosistan, kas nii või naa, ükskõik.
Sõiduplaani napid sirged read,
on mul õigus, eksin, jumal teab,
kinno nüüd, kell seitse ärasõit.
(. . .)

Tore surnuks on lüüa aega!
Kuid see poiss naerab ilmaaegu,
paarimine ei too talle head,
tühja pingutab, pulmi ei tule,
see ei loe, et pruut armund, mis kole,
nõme vunts pole lõpp veel, kas tead!
Üllameelsus ei olla või kasin,
ligime pole teisele hunt,
ja kui surm on veel isiklik asi,
tapmine ühiskondlik on sund!
Mõnel Maltal ehk viirastuslikul
mitte kuurort, vaid luksuslik seek.
Selga lask, juba lamab meela ja
viltukiskunud suuga laip teel.

Sel on hea, kes on elamast tüdind!
Näe, kus lüüa said kurjuse väed!
Jumal sinuga, veri on hüübind. . .
Inimhobused, lööme siis käed!

Ainult vaja on harjuda teadma —
kogu elu jääb sõiduplaan seadma,
kuni viimase päevani
kirja vahtida sirget ja nappi
on mul õigus või ei, jumal appi,
mind ta armastas ometi! . . .

Kontrastne paroodiline grotesk süvendab
luuletuse traagikat.

Mõnes mõttes jätkavad V. Korkija, A.
Jeremenko, V. Druk, I. Irtenjev ja veel
mõned noored luuletajad kunagiste «oberiuu-
tide» traditsioone. See oli üks 20ndate aastate
Leningradi poetide rühmitus, kuhu kuulusid

N. Zabolotski, A. Vvedenski, Daniil Harms ja N. Oleinikov. Ka praegused noorpoeedid kasutavad oma luuletustes ohtrasti ironiat, leksikaalset segaputru, absurdini küündivat groteski ja eneseparoodiat. Kui oberiuutide lüüriiline kangeline oli justkui Zoštšenko juttude tegelane, kes tundetulvas värsse räägib, siis Irtenjevi, Druki ja Jeremenko lüüriiline kangeline on enamasti meie-aegne hariduseriismeid ahminud väikekoodanlane. Aga ka selle väikekoodanlase kuju pole ühetähenduslik. Ajuti muutub ta narrist, klounist või kapten Lebjadkinist läkki Hamletiks, farsist saab tragöödia, mis läheb sama märkamatuult jälle farsiks tagasi.

Vaadeldes oberiuut Oleinikovi luulet on Lidia Ginzburg kirja pannud mõtted, mis täiel määral kehtivad ka Jeremenko, Druki, Irtenjevi ja Iskrenko luule kohta: «Oleinikovi groteskne keel tabab korraga mitu jänest — väikekoodanlasest sümbolistideni. Kuid kõneldes seda keelt jääb poet ikka poediks, ja tõelise poeedina vajab ta ka ülevaid sõnu. Kust võtta uusi ülevaid sõnu? Ta ei hakka neid välja mõtlema, vaid võtab needsamad «igavesed» sõnad: poet, surm ja igatsus... ning need tõsised ja puhtad sõnad langevad muu sõnapüdi sekka. Ja hakkavad seal tähistama asju, mida nad veel kunagi varem pole tähistanud.»

Sellise keelelise stiilipaljusega sarnaneb teine võte, mida polüfonistid ohtrasti pruugivad — parafras. Kultuuriloolised reminitsentsid, sagedased tsitaadikatted vene ja maailmaluulest rikastavad luuletuste semantilist välja ning annavad tüütutele stereotüüpidele ja klišeedele uue tähenduse. Eriti palju on tsitaate ja kultuuriloolisi reaale Jeremenko ja Korkija luuletustes. Näiteks kas või sellised read vaid ühest Jeremenko luuletusest: «Igor Aleksandrovič Antonov, teie surm pole enam mägede taga...» (vrd N. Oleinikov: «Glebova, Tatjana Nikolajevna! Teie ei lähe meil meelest...»); «Blavatskaja liikoval trepil...» (vrd Mandelštam: «Lamarcki liikoval trepil...»); «täiesti kirkastunud nagu buddha», «Ramakrishna, Keldõš ja Gagarin» jne.

Tänu sedasorti parafrasidele ei ühitu noorpoetide luules mitte üksnes eri stiilid, vaid ka eri ajastud ja erinevad kultuurid. Selle poole püüavad ka metaforistid. Nii näiteks viib Tatjana Štšerbina antiikhustikku vene klassikalise romansi märke:

Hesperiidide aias ma istun, joon vanakreeka teed.
Taevast säravad Aidos ja Zeus, kuskil hauguvad kerberosed.

Medeia on lauas minuga koos ja jutustab kuldvillaku loo.
Krigiseb värav, Theseus seal ning Iason tulevad, villak juba neil jagatud on ning ühel häälel gruusia laulu lauldes nad kallavad veini.

Kultuur esineb siin eneseküllase, isereguleeruva ideena. Ent samas, nagu noor uuriija Mihhail Epštein väga õigesti märgib, «ei ole see mingi abstraktne idee, vaid seesama esmane ja silmanähtav tegelikkus, mis kaudu noored luuletajad — või parimad neist — ilmutavad oma suhtumist looduse ja inimese reaalsusesse. Põhimõtteline uendus on selles, et luule oleks kui rikastunud uue tajutasandiga, mis on suunatud sellele kultuurimateeriale, mille osaks luule ise on.» Laiemas mõttes seisneb noore metaforistliku ja polüfonistliku luule uudsus selles, et esmatahtis pole talle mitte kirjeldusobjekt, vaid suhtumine sellesse. Parštšikov ise räägib metaforistide taotlustest järgmist: «Meile ei ole tähtis kirjutada mitte lihtsalt head teksti, kasutades juba tuntud tajuvõtteid (see pole luule, vaid tõlke ülesanne), vaid rajada omaenda maailmanägemine.» Talle sekundeerib Iskrenko: «Ma leian (siira kahetsusega), et mitte ükski reaalelu objekt — ei asi, üksikinimene ega kunstifakt ei ole ümbrusest esile tõstetud ja seega ei paku iseenesest kunstnikule huvi. Huvi saavad pakkuda üksnes võimalikud vaateviisid sellele objektile, taju eritähenduslikkus eri situatsioonides...» (vt «Junost» 1986, nr 6, lk 77 ja 78).

Seesugune lähenemine luulekunstile ärgitab jõudu proovima ka raskeima ülesande kallal — väljendama maailma voolavust ja dünaamikat, säilitades samas esteetilised ning hingelised orientiirid, et vältida luuletekstis eklektilisust ja kaost. Ka neis luuletusis, kus valitseb ironia ja skepsis, domineerib ikkagi loomisidee, sest käibestereotüüpide ironiline lõhkumine pole eesmärk, vaid vahend. Puhastumise, katarsise vahend — ja seega igaveste väärtuste, headuse ja inimsuse jaatus; meie eksistentsi saladuse avamine uuel mõtlemis- ja käsitustasandil.

Aleksandr Lavrin (s 1958) — vene noorluuletaja. Ta luuletusi on ilmunud ajakirjanduses, almanahhides ja — valik «Поша» («Salu») — «Молодая Гвардия» Raamatukogu viie-mehe-kogus (1987).

SIRJE RUUTSOO

USBEKIMAAL RENESSANSSI TUNDES I

Kui ühel külmal maikuu argipäeval pakuti mulle võimalust sõita kümneks päevaks soojale Usbekimaale, kus toimuvat järjekordsed nõukogude kirjanduse päevad, siis lahvas silmapilk meelde mõne aasta eest tehtud reaturismireis Samarkandi ja Buhhaaras: mälus oli kuumusest õhkuv piltpostkaart medresseedest ja minareetidest. Meenus võõras, salapärane, naeratav aasia masknägu, islamlane, kes oma siseilma juhuturistile ei ava, ehkki on värvilisel idamaisel turul vilgas pärima ja kaupleva. Meenusid mõned ajaleheartiklid segamini kuulujuttudega korruptsioonist ja narkomaaniast, mõned tõlked: Navoi, Hamza, Zulfija... Ja ega palju rohkem hetkemälus ei olnudki. Selle rahva hingest ja kaasaegsest luulest ei olnud mul tegelikult aimugi. Nõustusin sõitma lootuses, et seekord õnnestub siseneda võõravärvilisse piltpostkaarti.

Külastisdelegatsiooni, mis kogunes Moskvas 25. mail, kuulus üle 60 inimese, Eestist olin mina üksinda. Kogenud reisikaaslased ennustasid väsitavaid paraadüritusi ja idamaist ülepakumist võõrustamisel. Fergana lennuväljale saabudes see esialgu täpselt nii ka välja nägi: vastu olid tulnud tantsuansambel ja rahvapillimängijad, pioneerid ja trummarid, neiud-soolaleivapakkujad, linnaisad, aga õnneks ka mõned usbeki luuletajad. Muusika ja trummipõrin oli nii kõrvulukustav, et kõnedest ei kuulnud silpigi. Usbeki tants tuli siinsamas lennuväljal tahes-tahtmata ära proovida, hiljem kordus see iga oblasti piiril. Rituaali läbiteinud uputati roosidesse ja gladioolidesse. Õhk linnas oli sumune ja «jähne», ainult 28 kraadi. Majutati meid linnast välja, sinna, kus «õhk on parem» — uutmiseelsete ülemuste villasse, nüüdsesse «Inturisti» hotelli, mida ümbrises kaunis aprikoosi- ja roosiaed, seda omakorda kõrge betoontara, raudvärav ja valvur. Sama tüüpi villades ööbisime veel mitmel pool, kõige lõpuks Taškendi lähistel Ministrite Nõukogu luksusvillas (seekord praeguses, mitte endises), ainult et seal oli hoolitsetud parkaias veel iga jalgraja otsa peal militsonäär õigelt teelt eksinud jalutajatele lahkelt teed juhatamas. Värvavas kontrollis valvur meid märkamatuult mitte dokumentide, vaid ajalehes avaldatud grupifotode järgi. Esimesel ööl betoonroosiaias und saamata tundus kõik ahistavalt ametlik.

*

Fergana org on Usbekimaa vanimaid asustus-alasid, siin tekkis iseseisev riik juba teisel aastasajal enne meie ajaarvamist. Fergana nõgu (mis ulatub läänest itta ligi 300 km ja põhjast lõunasse 170 km) piiravad põhjast Tjan-Šani ja lõunast Pamiiri-Alai mäestikud. Mäeahelikud paistavad oru linnadest käte ainult väga selge ilmaga. Suvel võib kuumuse ja saastatuse tõttu näha vaid beežikat sumu, mis kiivalt varjab lumiseid mäetippe, millest nii palju kirjutavad usbeki luuletajad ja mida meil õnnestus näha selgelt vaid muuseumimaalidel. Orus on viis oblastit, neist kolm kuuluvad Usbekimaale, üks Kasahhimaale ja üks Kirgiisiale. Usbekipoolse Fergana oru sõitsime nädala ajaga läbi. Kolme oblasti keskusteks on mitmesaja tuhande elanikuga suurlinnad Fergana, Andižan ja Namangan. Kuid me esinesime nende mõistes ka väike-linnades: Tartu-suuruses siidilinnas Margilanis, Kokandis, Kuvas, viinamarja- ja rosinalinnas Turakurganis jm. Esinemisi oli kolm-neli korda päevas, tehasetöölisele, üliõpilastele, koolilastele. Käisime klubides ja raamatukogudes. Deklameerisime mitmesajale inimesele suurtes pidusaalides presiidiumilaua taga või kõnepuldil, aga rääkisime ka normaalsel häälel inimlikest asjadest mõnekümne usbekiga väikestes tehäseraamatukogu lugemissaalides. Paraad ja ülepakumine lõppes õnneks lennuvälja ja internatsionaalse avaõhtuga Fergana poliitharidusmajas, kus mitukümmend esinejat said igaüks sõna 2—3 minutiks ja kus mingit sisulist kontakti kuulajatega oli raske, kui mitte võimatu saavutada. Edaspidi jagati meid aga juba 3—4 inimese kaupa sõiduautodesse või mikrobussidesse ja kõik suundusid eri paikadesse esinema. Sellest hetkest tundsin, et sündis tegelik, sisuline kontakt Usbekimaaga, tekkis dialoogi võimalus. Minu automeeskonda kuulusid usbeki poeedid Šavkat Rahmon, sünd 1950, kaheksa luulekogu autor, töötab Taškendi keskkirjastuses luuleosakonna peatoimetajana. Edasi Abdulla Aripov, usbekipäraselt Orip, sünd 1941, mitmekordne riiklike preemiade laureaat ja rahva seas erakordselt populaarne luuletaja. Tema esinemisi saatis kõikjal tormilised ovasioonid ja luulelugemine meenutas rohkem soovikontserti: kuulajad ülesid luuletajale ette, mida ta peab lugema. Koos meiega sõitis ka Moskva poet Leonid Latõnin, tõeline tõlkerallmeister, kes valdas küll ainult vene

keelt, kuid oli käigu pealt suuteline nii usbeki kui eesti luule reaalseid tõlkeid kõlavasse vene värssi valama, tōsi küll, ikka nauke autoriseeritud tsensuurvariandis. Aeg-ajalt liitus meiega veel mõni kohalik luuletaja või harvemini poetess, kellega siiski oli samuti, mahti mitmeks huvitavaks neljasilmavestluseks. Igas oblastikomitees võttis meid vastu sekretär koos mõne lähikondlasega, kellega koos lõunastasime ja õhtustasime. Neist ametlikest, poolametlikest ja omavahelistest jutustajatest hakkasin saama aimu usbekide suurtest muredest ja sisulistest muutustest, mis Usbekimaa elus ja kirjanduses viimase paari kolme aasta jooksul seoses tõelise üuenemisega on toimunud.

Kirjanduselu.

Luule, sa armutu, sulle ei anna ma andeks. Meeles mul ühtainu januste lauljate piin.

Und ei saa silmile, süüme mul valjeneb vandeiks, otsekui süüdistus elav sind piidlen ma siin.

Rauf Parfi (tõlk Ly Seppel)

Usbekimaa Kirjanike Liidus on praegu 640 liiget, neist 300 on vastu võetud 1980. aastatel, kusjuures vahepealsed paar aastat võeti vastu väga vähe kirjanikke.

Seetõttu on nii Kirjanike Liidu vaimses elus kui ka juhtkonnas toimumas järsk põlvkonnavahetus, mis ei kulge sugugi valutuli: Stalini ja Brežnevi aegne juhtaktiiv on arvukas ja jõuline praegugi. Näiteks seisab noorel kirjanikkonnal ees võitlus 1930. aastatel represseeritud kirjandusklassikute taasavaldamise eest (Abdulhamid Tšolpon, Fitrat, Avloni, Usmon Nasõr jt); isegi valitsuse tasemel moodustatud pärandikomisjonid peavad kümnete kaupa vaidlusistundeid, vastupanu on tugev, noor põlvkond samuti. Noored vihased poeedid kinnitasid silmade välkudes, et võitlevad kogu jõust demagoogia, korrupsiooni ja kultuuriimperialismi vastu (mille üks avaldusi võib olla näiteks see, et usbeki kunstnikul on raske pääseda illustreerima usbeki kirjaniku teost, selle ala on nii Taškendis kui Moskvas endale monopoliseerinud teised rahvused jne). Ent noorte kirjanike võitlus ei piirdu kirjanike n-õ siseasjadega. Kaks aastat tagasi kirjutas grupp noori kirjanikke kaks kirja M. Gorbaišovile, protestides toonaste partei- ja kultuurijuhtide ideoloogiliste vigade, põhjendamatu natsionalismisüüdistuste, käsikirjade ärakeelamise jne vastu. Allakirjutanud kutsuti Usbekimaa partei keskkomiteesse välja, neid keelitati, ähvardati, selgitati. Võitlus kestis mitu kuud, kuid selle tulemusena vahetati välja Usbekimaa KK ideoloogiasekretär ja veel terve rida ametnikke ning tänaseks on olukord kirjanduspoliitikas silmanähtavalt demokratiseerunud. Avardunud avaldamisvõima-

lused on kultuuriareenile toonud terve uue poetide laine, keda võib pidada usbeki kirjanduse renessansiks. Uue põlvkonna tunnuseks on reeglina emakeelne haridus, süvenenud huvi rahvaluule ja oma kultuuripärandi vastu, millele lisandub kirg tunda ja tõlkida senisest märksa rohkem Euroopa rahvaste kirjandust. Nii vahendavad noored poeedid lüürikat prantsuse, inglise, hispaania keelest (Lorca, Whitman jt), aga ka NSV Liidu rahvaste keelest. Äsja ilmus Taškendis läti uue luule antoloogia, koostamisel on eesti luule antoloogia (reaaluste tõlgete vahendusel, sest seni eesti keele oskajat tõlki Usbekimaal ei ole). Olgu siinkohal nimetatud ära usbeki uue luulepõlvkonna tuumik: **Usmon Ozim** (Azimov) — sünd 1950, kuus luulekogu, **Muhammad Solihh** — sünd 1949, seitse luulekogu usbeki keeles, kaks vene keeles, **Huršid Davron** sünd 1953, kuus luulekogu, **Šavkat Rahmon**, kellest oli eespool juba juttu, **Rauf Parfi** — sünd 1943, kaheksa luulekogu. Parfi luule valik-kogu ilmus Ly Seppeli eestinduses 1987. a sügisel. Kui ma ühel ametlikul banketil nägin kohalikku parteijuhti õnnitlemas Rauf Parfid uute luuletuste ilmumise puhul, siis sosistas üks ta kaaslastest mulle vihaseilt: veel kaks aastat tagasi sõimati neidsamu luuletusi nõukogudevastaseks, milline kahekeelsus! Pärisin, milles asi. Rauf luuletab oma rahva ajaloost, kollektiivsest mälust, isamaast, emakeelest ja armastusest nagu teisedki luuletajad, ainult et ta sõnad on täpsemad ja tabavad valusamalt kui keskpärastel autoritel:

Julm aeg on meie sajand kahekümmes: kõik aegunu käib kähku prügikasti. Jään siiski emakeeles laulma hünni, kui lipu leninliku heiskan masti...

Need kuldsed väljad — Päikse sünnitad! Ühtivalu juurde pillutakse kiiri. Usbeki keele kiirtepidu matud: see on su häll ja laul, mil pole piiri.

Rauf Parfi ja ta kaaslaste luulet kuulates meenusid mulle Hando Runneli «Punaste õhtute purpur» ja Paul-Erik Rummo «Saaja aadressi» lugu, mis omakorda sarnanes meie delegatsiooni kuulunud aserbaidžaanilise luuletaja **Vagif Samedoglu** saatusega. Aserbaidžaanilise 1960. aastate silmapaisvamaid luuletajaid vaiks samuti nagu Paul-Eerik ligi 20 aastat, sest ei nõustunud avaldama oma luuletusi kärbiudu või muudetud kujul. Kompromissitu lüüriku *come back* leidis aset Paul-Eerikust pisut varem, 1983. a ajakirjades «Aserbaidžan» nr 2 ja «Ulduz» nr 1. Peatselt peaks Bakuus ilmuma tema uus luuleraamat, mis sisaldab pikkade vaikumisaastate loomingut. Vagifi luuletusi kuulamise oma

reisil nii laval kui hotellitubades kõik koosveedetud õhtud, need jäid L. Latõnini tõlkes paljudele märkmikku ja meelde. Ühe neist luuletustest pühendas uje, igavesti hajameelne ja hilinev autor meie internatsionaalsele kohtumisele. Eesti keeli võiks see kõlada nõnda:

Kas minna pikka
või lühikest teed?
Ükstaskõik — ikka
sa eksid teelt.

Musttuhar rahvust
ja musttuhar keelt.
Kust võtta jaksu
ja mõistmisemeelt.

Vaikida aga võib
kirjas ja meeles
mis tahes maal
mis tahes keeles.

Ent tagasi usbeki noore luule juurde. Nende renessanslikud poeedid tuletasid oma entusiasmi, Euroopa poole pürgimise kire, valgustusliku missiooni ja kompromissitusega meelde «Noor-Eestit», aga miks mitte ka 1960. aastate eesti luule kassetipõlvkonda. Viimane paralleel on ehk isegi kohasem, sest leidsin usbeki poeetide seas loomingulise analoogia põhjal üles nii Kaplinski, Paul-Eeriku kui ka Runneli. Luule on juba ajalooliselt usbeki kirjanduses kesksel kohal (türgi rahvaste eepostes vaheldub värssitekt juustavate proosalõikudega, kuid luule domineerib). Venekeelsed entsüklopeediad, paraku ka ENE väidab, et usbeki proosa tekkis alles 20. sajandi 20. aastatel pärast Oktoobri-revolutsiooni vene kirjanduse mõjul. Usbeki kirjanduslugu on tegelikult märksa pikem ja ulatub türgi-tatari kirjanduslike mälestisteni 6.—8. sajandisse. Alates 16. sajandist eristatakse selles usbeki kirjandust. Tõsi küll, ka vanausbeki kirjanduses domineeris luule, kuid eeposed, muinasjutud, ballaadid on säilinud ka proosatekstidena. Suuline rahvaluule on tänini elujõuline ja au sees.

Nõukogude võim kehtestati Usbekimaa aladel ränga võitluse käigus pikkade aastate jooksul 1917—1924. Vastupanu kestis kaua ja oli tugev: näiteks 1917. a detsembris kuulutas rahvuslik kodanlus välja Kokandi autonoomia ja moodustas iseseisva valitsuse, mis likvideeriti 1918. a. Kontrrrevolutsioonilised jõud likvideeriti tegelikult alles 1930. aastate lõpus, nõnda et metsadeta «metsavendade» probleemi mäletatakse ka seal. Intelligentsi vastu rakendati Usbekimaa massilisemaid repressioone kahel korral: 1930. aastate teisel poolel hukati neid süüdistatuna

natsionalismis, 1940. aastatel omakorda kosmopolitismis. Aluseiult represseeritute tegelik rehabiliteerimine seisab alles ees.

Kirjanikud võitlevad Usbekimaa ka mitmesuguste rahvuslike traditsioonide säilimise eest. Näiteks võib tuua muiste kevadpüha *navruzi*, mille kultuurivõhiklikud ametnikud keelustasid alles 1986. a. Suurim ja vanim püha aastas osutus äkki karistatavaks, ajalehed sunniti vaikima. Kes tähistas, sai ametialase noomituse. Keeldu põhjendati sellega, et püha on religioosne, tegelikult ulatub *navruzi* pühitsemise komme meie aja arvamise algusse, kaugesse islami-eelsesesse aega. Islam sunniti Kesk-Aasia rahvastele väevõimuga peale 7.—8. sajandil araablastest vallutajate poolt. Enne seda valitses siin zoroastrism (masdaim, 6. sajandist e.m.a Zarathustra poolt reformitud kujul) ja budism. Kõik need usulised kihistused kajastuvad loomulikult usbekkide muistises kultuuris ja kirjandusloos, ent nende mälestiste uurimine ja kätesaadavus on viimase 70 aasta jooksul olnud raske, kui mitte võimatu. Piisab viiest 80 000 käsikirjale, mis ootavad avaldamist või uurimist Taškendi Idamaade Instituudis, või sellele, et Usbeki Keele ja Kirjanduse Instituut on ei kellegi muu kui Puškini nimeline. Vene akadeemikud hakkavad praegu taas jõudma arusaamani, millist osa on õigeusu kirik ja kloostrid etendanud vene kultuuri ja kirjanduse ajaloos, milline osa on aga olnud islamil, budismil ja usunditel Kesk-Aasia rahvaste kultuuris, seda peetakse tänini tabuks — kultuuri üriatatakse käsitleda selle loomulikust arengust lahus, ehkki isegi igapäevases elus, käitumises, tavandites elab usbekk ikka edasi oma loomulikus, esivanemate pooli pärandatud kultuurikontekstis. *Navruzi* eluõiguskäsi tuli taastada, sest ametivõimud hakkasid saama inimestele tuhandete allkirjadega kirju, nagu meil äsja Kirde-Eesti mure pärast, asjasse sekkusid kirjanikud, kunstnikud, teadlased ja 1987. a kevadel peeti püha jälle nii, nagu seda paljudes idamaades iidsetest aegadest on peetud. Vahemärkusena võiks lisada, et Homeini kuulutas Iraanis *navruzi* hoopiski anireligioosseks pühaks.

Kirjanduse, õigemini luule mõjust ja missioonist Usbekimaa ei saa aga enne tõelist maiku, kui pole kuulnud nende rahvalaulikuid laulmas kaasaegsete luuletajate värse. Üks neist on noorte ja vanade lemmik, rahva «vaimseks juhiks» tüuleeriud laulik *Serali Džurajev* (sünd 1947), keda meil õnnestus kuulata kirjanduspäevade lõpuõhtul Taškendis Navoi-nimelises teatris. Ta tuli lavale pikas, maani kuldses kuues, mille hõlmad olid ääristatud veripunase rahvusliku tikandiga. Tema isikupärane kõhn nägu meenutas traagilise ilmega prohvetit, keda tõesti

võib igas kultuuris olla vaid üks. Laulus ja hoiakus oli midagi Juhani Liivilt ja midagi Hando Runnelilt. Ta mängis ise rahvuspilli, pika kaelaga kitarril moodi tor'i ja teda saatis ansambel, kuhu muuhulgas kuulus ka süntesaator. Kuuldud muusika oli omapärane süntees usbeki 7astmelisest diatoonilisest rahvamuusikast ja tänapäeva euroopalikust helikeelest. Igatahes kõlas laul puhtalt ja kauniti, vaoshoitud kire ja aeglase meloodiaga. See ei mõjunud sugugi nii võõralt kui puhas usbeki rahvamuusika. Serali laulis nii enda kui oma põlvkonna poeeti Usmon Ozimi ballaade, mis usbeki eepose **bahši** eeskujul koosnevad jutustavast ja laulvast osast. Teda kuulatati hardalt ja haudvaikusel, ta kõneles ja laulis tasa ning vabalt improviseerides, justkui mõtiskleks ta muusikas. Rahva jaoks ongi ta omalaadne filosoofist laulik, kelle esinemist saatvat tunnustuse märgina muinasjutulised honorarid, kelle laul pulmas tähendavat jäädavast õnne ja kes meile oli valmis sõprade palvel esinema tasuta veel kella neljani öösel.

Sellel lahkumisööl sain temaga mõne sõna juttugi rääkida, pärisin ta päritolu järele. Ühelt teatas Serali, et põlvneb otseselt Timuri järglastest. Sündinud Andižani mägedes vaeses karjuse perekonnas, kirjutanud juba poisipõlvne laule ja luuletusi. Isa lubanud tal erandkorras maast madalast vanemaie meeste seltsis istuda, nende jutte ja laule pealt kuulata. 15aastaselt teenis ta oma lauludega juba tervele suurele perele elatist. Lõpetanud teatrikooli, ei ole ta päevagi töötanud näitlejana, vaid elatub ainult laulust. Tal on salvestatud kuus plaati, aga Usbekimaalt osta oli neid raske, Moskvas ehk õnnestub, soovitati mulle. Serali elu koosneb rändamisest ja laulmisest. Nii esindab ta omal kombel muistse rändlauliku **akõnni** traditsiooni, ainult et tema lood ja laulud on tänaste luuletajate omad. Serali lauludes said muusika, kirjandus ja elu üheks.

Keeleelu.

Keel on su ema, laulad tema viisi.
Ning lauljal olgu silmad ees ja taga.
Ei tohi laulda teist või kolmat viisi,
ei tohi lasta teelt end eksiada.

Rauf Parfi (Tõlk Ly Seppel)
Kohalik loomulik mitmekeelsus on Usbekimaal ajalooline nähtus, sest türgi-tatari keeled on omavahel veel lähedasemad kui näiteks eesti ja soome keel. Igatahes lubab publik lahkelt nii aserbaidžaanil kui kirgiisil luuletajail nende oma keeles luuletusi lugeda, heatahtlikust suminast sain mulje, et tekstid olid neile arusaadavad. Usbekke on praegu juba ligi 20 miljonit, neist 13 miljonit elab Usbekimaal (rahvaarv 1979. a 18 miljonit). Põhirahvuse protsent on üle 70 ja see kasvab

pidevalt, sest usbekkide iive on kõrge. Venelasi loetleti 1979. a 11%, tatarlasi, kasahhe, tadžikke à 4%, karakalpakke 2% jne. Vene keelt räägivad usbeki linlased ja hariilased hästi, keskmisest eesilasesest kindlasti paremini. 1979. a rahvaloenduse andmetel pidas usbeki keelt emakeeleks 98,5% usbekkidest, vene keelt teiseks keeleks 49,3%. Veel 1970. a oli see 14,5%. Tegelikult teame nüüd, et pili on märksa keerulisem, kui rahvaloenduse ilusad arvud näitavad: andmeid lihtsalt suurendati. Uuemaie sotsioloogiliste uurimuste järgi valdab Usbekimaa linnaelanikest vene keelt vabalt 46,9%, maelanikest 20%. Aga linnas elab teatavasti ainult 29% usbekkidest! Rauf Parfi on luuletanud:

Mu ema ei suuda kuidagi harjuda linnaga.
Kui ta linna tulebki, istub ta kogu aeg minu
10as, et
mitte millegi vastu põrgata, et mitte midagi
ära lõhkuda.
Aga mina muudkui räägin talhe, et mingi
välja ja käigu
poes ära ja vaadaku turu peal ringi. Aga
tema ütleb, et milleks, pojake?
«Ma ei oska ju vene keelt!»
Kui mina sõidan tema juurde kodukülla,
vangu tab ta kurvalt pead:
«Kõik sinuealised on läinud...»
Vaesest emast on mul nõnda kahju, et süda
tilgub verd.

Tõlk Ly Seppel

Kui Taškendi tänavapildis ja ametiasutustes domineerib täiesti vene keel, sest pealinnas on muulasi kõige rohkem, siis Fergana orus kohtasime kümneid Usbekimaal elavaid venelasi, tatarlasi ja teisi rahvusi, kes kõik rääkisid usbeki keelt. Nii need, kes olid siia jäänud pärast viimast sõda, kui ka need, kes olid asunud Fergana orgu elama mõne aasta eest. Ideoloogiatõetajad kinnitasid, et usbeki keele oskust peetakse Fergana orus endasti mõistetavaks, see on tavaline, normaalne asi, et muulased räägivad usbeki keelt, kui nad siia elama jäävad. Taškendis oli asi risti vastu: siin rääkisid kohalikud usbeki hariilasedki mõnikord omavahel vene keeles, väikeste laste kõnekeeles kohtas palju venekeelseid sõnu (numbrid, nimetused jne). Taškendi linnagiidid kuulen, et kohalikes vene koolides võib juhtuda küll, et usbeki keele õpetajaid ei jätku, kuid terav probleem see siiski ei olevat. Tundub, et probleemi teravust lihtsalt veel ei tajuta, sest usbeki keele õpetajaid muulaste tarvis eraldi ette ei valmistata, nagu nüüd meil tehakse. Kõrgema kooli lõpetanud usbeki filoloogid suunatakse õpetama nii vene kui usbeki koolidesse. Vene koolides on usbeki keele tunde neli

korda nädalas 2.—11. klassini, nüüd juba 12. klassini. Tulemuseks oleval rahuldaval keeleoskus. Keskmise usbeki perekond eelistab siiski panna oma lapse venekeelsesse kooli, sest vene kooli õpetamistaset loetakse kõrgemaks ja vene keele oskust elus edasijõudmise tähtsaimaks kriteeriumiks. Intelligentis on selles suhtes võtnud teadliku protsessihoiakku, nende lapsed käivad eelistatult rahvuskeelses koolis, hariduse puudujääke korvatakse eraõpetuse ja lisatundidega, eriti keeles. Koduõpetajad abistavad peamiselt araabia keele õppimisel, sest araabia keele ja tähestiku mitmetuundmine on jätnud Usbekimaal juba mitu põlvkonda ilma võimalusest olla kontaktis oma mitme tuhande aastase kultuuriga.

Araabia tähestik oli Usbekimaal kasutusel kuni 1927. a-ni, siis kehtis üle kümne aasta ladina tähestik. 1939. a on ametlikult kasutusel vene tähestik, Stalini ajal kõrvaldati raamatu kogudest ja käibelt suur hulk vanema kirjandust, sõnaraamatuid ja teatmeteoseid, mis olid araabia tähestikus. Vene tähestik ei vasta häälikuliselt ei usbeki ega teiste türgi keelte vajadustele nii nagu araabia tähestik. Eriti oluliselt erinevad vene ja usbeki (türgi-tatari keelte) vokaalid, siin on võimalik vaid ligilähedane ja õppijale äärmiselt raskesti omandatav tähistus (hääldus). Venekeelne usbeki keele õpik algab sõnadega: «Usbeki keele häälikud ei sarnane päriselt vene keele häälikutele.» Eestlase jaoks on asi lihtsam, meilgi on ü ja ö ju olemas. Lisaks on usbeki keeles kolm eripärast kõrihäälikut, mida vene tähestikuga ei ole võimalik täpselt tähistada. See on aga ainult üks probleemi tahk.

Kui olin 1980. a esimest korda Usbekimaal, seletas giid Buhhaaras õhinal, et nüüdsest hakatakse araabia keelt eksperimendi korras jälle ka koolides õpetama. Paraku on eksperimendi jäänud eksperimendiks tänaseni, araabia ja pärsia keelt õpetatakse vaid üksikutes erikoolides. Araabia keele tundmist eeldatakse vaimulikkude kõrgkooli astujail ja

Taškendi ülikooli ida keele teaduskonna üliõpilastelt — selle prestiiži on kõige kõrgem, sealt on edaspidi suur tõenäosus sattuda islami maadesse välisdiplomaatilisse teenistusse. Usbeki filoloogidele õpetatakse aga araabia tähestikku nii vähe tunde, et iseseisev lugemine ei tule kõne allagi. Kultuuri järjepidevusest on raske rääkida, kirjanikud tajuvad probleemi teravust ja on kirjutanud sellest aastaid murelikke artikleid. Kaua veel?

Kuigi põhirahvuse osakaal on ligi kolmveerand, on Usbekimaal ilmuvate ajakirjade-ajalehede keelte vahetund rahvuslike suhtele vastupidine: 130 ajakirjast ilmub usbeki keeles ainult 29, 252 ajalehest usbeki keeles 149. Kui juhtisid venelannast giidi tähelepanu sellele vastuolule, teatas ta, et kuna usbeki keeles puuduvad paljude erialade sõnavara, siis tulevat vastavaid ajakirju välja anda vene keeles. Kujutus, et usbeki keel muutus kirjanduslikuks ja nn kultuurkeeleks alles kokkupuutes vene keelega, vaatas vastu isegi 1981. a trükitud venekeelsest teatmeteosest «Usbeki NSV». Namangani linna meditsiini-kooli direktor kurtis, et meditsiinilist kõrgharidust ei saa juba aastaid omandada usbeki keeles, ka haiguslood ja muud olmedokumendid tuleb kõik vormistada vene keeles. Nn «ülepingutused keelepoliitika alal» on ses suhtes 70 aastaga üsna sügavale juur-
dunud (vt ajaloodoktori NSV Liidu TA N. N. Mikluhho-Maklaj nim Etnoograafia Instituudi asedirektori L. Drobiževa selle teemalist artiklit ajalehes «Moskovskije Novosti», e.k «Õhtuleht» 15. 06. 1987). Rääkisid direktorile, et ka eesti kirjanik Vaino Vahing kõneles arstide, eriti aga psühhiaatrite keeleoskuse probleemist eesti kirjanike kongressil. Samade asjade eest seisavad head usbeki kirjanikud: õigus täielikule emakeelsele haridusele ja asjaajamisele on põhiseaduslik. Usbeki kirjanike meelest vajavad emakeele õigused ka konstitutsiooni tekstis täpsustamist ja selget fikseerimist.

DIXI

SIIM KALLAS Kõnelus pojaga (12aastane)

«Isa, vaata! Siin on mingi kauplus! Mis pood see on? Mis siin müüakse?»

«Kõike.»

«Lähme vaatame!»

«Ei, ärme sinna läheme. See on valuutakauplus.»

«Mis see tähendab?»

«Seda, et sealt saab osta ainult valuuta eest.»

«Kas meil ei ole valuutat?»

«Ei.»

«Aga kellel on?»

«Noh — rootslastel, soomlastel näiteks.»
 «Lähme ikka sisse. Kas see on keelatud?»
 «Ei, otse keelatud see ei ole.»
 «No lähme siis!»
 «Olgu.»
 «Uhh, mõnus! Vaata, missugused raadiod!
Sharp. Ja vaata — tossud!»
 «Mis asjad?»
 «Tossud, noh! Näe, seal. Käristiga.»
 «Ah jooksupingad!»
 «Isa, ma nii hirmsasti tahaksin sihukesi!
 Ja vaata — kokakoola! Purkides. Kui kihvt!
 Kas me kuidagi neid osta ei saa?»
 «Ei saa.»
 «Aga miks?»
 «Meil ei ole valuutat. See pood on ainult
 välismaalaste jaoks.»
 «Aga kas Rootsis näiteks on samasugune
 pood meie jaoks?»
 «Ei ole.»
 «Kas rootslased, kui nad siin käivad, või-
 vad ainult selles poes käia?»
 «Ei, loomulikult võivad nad igal pool poes
 käia.»
 «Kas mujal poodides saab ka valuuta
 eest osta?»
 «Ei, aga nad vahetavad oma raha meie
 rahaks ja siis ostavad.»
 «Aga milleks siis neile veel eraldi kauplust
 vaja on?»
 «Sellepärast, et tavalistes poodides ei
 müüda niisuguseid kaupu, mida välismaalased
 tahaksid osta.»
 «Aga miks?»
 «Sellepärast et meie vabrikud ei valmista
 niisuguseid häid kaupu, nagu siin müüakse.
 Neid, mida välismaalased ostavad.»
 «Aga miks nad ei võiks siit meilt osta neid
 kaupu, mida igal pool müüakse?»
 «Siis nad ei osta ja meile ei laeku valuuta-
 tat.»
 «Aga milleks seda valuutat vaja on?»
 «Selleks et me saaksime välismaalt niisuguseid
 masinaid osta, millega saaksime ka
 häid kaupu valmistada.»
 «Ja millal neid masinaid siis ostma haka-
 takse?»
 «Noh, neid on kogu aeg ostetud.»
 «Aga kus need head kaubad on?»
 «Kuule, poeg, see kõik on sinu jaoks liiga
 keeruline, saad suuremaks, siis on sul kõik
 selge.»
 «No põhimõtteliselt muidugi...»
 «Isa, vaata, mis pakikesed need on? Kas
 on kommid?»
 «Ei, need on... ma kohe vaatan...
 need on igasugused võrisisegud. *Curry*...
White pepper... See segu siin on vasikaliha

maitsestamiseks, see jälle lambaliha jaoks...»
 «Isa, mis maitsega on vasikaliha?»
 «Noh, väga hea maitsega.»
 «Sa oled seda söönud?»
 «Jah, aga üsna ammu.»
 «Aga lambaliha, kas sa seda oled söönud?»
 «Jah, seda olen küll söönud. Sellest te-
 hakse šašlõkki. Seda mõnes kohas on ikka
 saada olnud.»
 «Oihh, isa, vaata — mis auto see oli? Kui
 mõnus! Nii ilus!»
 «See oli «Mercedes».»
 «Ahaa, ma tean — see on saksa auto.
 Nad teevad neid «Trabante» ka.»
 «Ei, «Trabante» tehakse Saksa Demo-
 kraatlikus Vabariigis, «Mercedeseid» jälle
 Saksa Föderatiivses Vabariigis.»
 «Mis vahe neil on? Kas see ei ole kõik
 üks Saksamaa?»
 «Oh ei, vahe on suur — Saksa Demo-
 kraatlik Vabariik on sotsialistlik maa, Saksa
 Föderatiivne Vabariik jälle puhas kapitalist-
 lik riik.»
 «Kas «Mercedes» on kallis auto?»
 «On küll.»
 «Kas meie saaksime endale «Mercedese»
 osta?»
 «Ei saa.»
 «Aga kui me tükk aega raha koguksime...
 Pingutaksime. Kas siis ka ei saa?»
 «Ei.»
 «Aga miks?»
 «Meie riigis ei müüda neid autosid, meie
 ei saa välismaa autosid osta.»
 «Aga kas nemad ei saa siis meie autosid
 ka osta? Kas igas riigis saab ainult neid
 autosid osta, mis seal maal tehakse?»
 «Ei, Lääne-Saksamaal saab meie autosid
 küll osta.»
 «Aga kas soomlased saavad «Mercedeseid»
 osta?»
 «Saavad küll, kui raha on. Aga «Mercede-
 ses» on nii kallis auto, et tavaline inimene
 teda osta ei saa. Raha ei ole.»
 «Ja meie «Žiguleid» saavad ka osta?»
 «Jah, saavad küll.»
 «Miks see küll nii on? Et soomlased ja
 läänesakslased ja rootslased saavad igal pool
 käia ja kõiksugu häid asju osta? Kas nad
 elavad paremini kui meie?»
 «Eks neil ole seal jälle muud mured —
 ekspuuteerimine ja tööpuudus ja veel nii
 edasi... Muide, kas sa mäletad, mis lind see
 oli, mida me viimati Pirital nägime? Selline
 huvitav — pole kuskil varem näinud.»
 «Jah, muidugi mäletan — see oli hall
 õgija. Aga isa...»

IGOR GRÄZIN

Härrad vannutatud mehed...

(Miks Peterburi ringkonnakohus oleks Peeter Albi õigeks ja Pärnu rahvakohus Vera Zassulitši süüdi mõistnud.)

Tuletame kõigepealt need kaks kohtuasja meelde.¹

Esiteks — Vera Zassulitši süüasi 1879. aastast. Arutas Peterburi ringkonnakohus A. Koni eesistumisel. Kohtualust — revolutsionääri, süüdistati atendaadis Peterburi linnapeale kindral Trepovile. (Lask ei põhjustanud surma, kuul vaid haavas ohvrit.) Atendaadi motiivina rõhutas kaitse asjaolu, et Zassulitšit oli ajendanud nõrdimus, mille põhjustas Trepovi varasem korraldus anda ihunuhtlust üliõpilasest poliitvangile Bogoljubovile, kuigi taoline karistusviis oli Venemaal küllaltki hiljuti saanud seadusevastaseks. Jagades Zassulitši vaateid Trepovi käitumise avalikkust solvavale kõlblusetusele ja võttes arvesse võimaluse, et taoline äärmuslikku pahameelt tekitanud samm võis esile kutsuda Bogoljubovi mõttekaaslaste erilise reaktsiooni, mõistis vandekohtunike kolleegium Vera Zassulitši õigeks.

Teiseks — Peeter Albi kohtuasi 1986. aastast. Arutas Pärnu rajooni rahvakohus Jaan Toomepärja eesistumisel. Kohtualune, Nõmme sovhoosi peaaegronoom, kellel puudusid muud vähegi efektiivsed võimalused vajaliku põllumajandusliku töö (kivikoristus) tegemiseks, palkas tööle «külalistööliste» brigaadi ja maksis tehtud töö eest ettenähtust kõrgema (kokkuleppelise) tasu. Seejuures ületas ühiskonna poolt saadud tulu väljamakstud töötasu mõningate hinnangute kohaselt kuni 10kordselt. Hinnates antud tegu ametiseisundi kuritarvitamiseks (ENSV KrK § 161 lk 2 mõttes) mõistis Pärnu rahvakohus Peeter Albi süüdi.

See, millest me nüüd rääkima hakkame, taandub lihtsale järeldusele, mille olen sõnastanud käesoleva loo alapealkirjas. Jätame hetkeks kõrvale konkreetsed paragrahvid ja võtame mõlemat juhtumit tavalise argimõistuse seisukohalt. Vera Zassulitš, olles tulistanud inimest, pealegi veel kõrgelseisvat ametiisikut, teda haavanud, sooritas kahtlemata kriminaalkuriteo, millised polnud ka selle motiivid. Vandekohus mõistis ta õigeks, Peeter Albi tegudes midagi kuritegelikku polnud ja ometi mõistis rahvakohus ta süüdi. Miks nii? Kus on siin loogika?

Loogika on olemas. Ja see on kahe eri-

neva kohtupidamisviisi, erialasemalt üteldes — kahe kohtu põhitüübi erinev loogika. Kaks esmapilgul ootamatut kohtuotsust tulenevad antud juhtumitel peaaegu et vääramatult kahest erinevast kohtupidamise viisist — vandekohtust ja rahvakohtust (mis, olgu sulgudes öeldud, kujutab endast teise põhitüübi — nn šeffenikohtu eriliiki). Tohutute erinevuste vaatamata on neil kahel kohtuasjal üks ühine joon — mõlemal juhul tuli rakendada kriminaalseadust, mis oli teatavas vastuolus ühiskonna tegeliku õigluse-tundega. Niisugused juhtumid pole praktikas õnneks eriti sagedased, ent just läbi nende prisma saavad meile eriti selgeks mõlema kohtutüübi tõelised võimalused. Asjaolu, et otsuse langetamine Zassulitši kohtuasjas oli antud vandemeestele, professionaalsetest juristidest sõltumatule kolleegiumile, tegi võimalikuks selle, et seadus, mis antud konkreet-sel juhul oleks viinud ebaõiglase (nagu see tundus tollasele avalikkusele) otsuseni, jäeti lihtsalt rakendamata. Ja vastupidi — professionaalset juristid (rahvakaasistujad, või laiemalt öeldes šeffenid ei tule meie puhul eriti arvesse, sellest veidi hiljem), olles seotud lugematute niitude kaudu oma ametikoha, tsunftireeglite ja -tavade, mündria ja muu talisega, pidid seadusetähe täpse täitmise nimel (võib-olla et isegi mitte kellegi konkreetse isiku survele) Peeter Albi süüdi mõistma ja said seda ka segamatult teha.² Siin töötas masin juba iseenesest, oma-enda inertsist.

Nüüd, mil jutt on juriidilisest uutmisest, on aeg endile selgeks teha, mille poolest siis erinevad omavahel vande- ja rahvakohus ning milles on esimese jõud ja viletsus võrreldes teisega. Kesjakajirjanduses on ilmunud arvukalt artikleid, milles tehtud ettepanekutes meie kohtusüsteemi edasiseks demokraatiseerimiseks soovitakse võrdväärset alternatiividena rahvakaasistujate arvu suurendamist või vandekohtu loomist. Ent NB! — see ei ole üks ja seesama. Rahvakaasistujate arvu suurendamine kohtulaua taga ei too endaga kaasa midagi peale täiendavate kulutuste tööinimeste äratõmbamise näol nende vahetult töölt. (Šeffenikohtu olemus ei olene šeffenite arvust. Aabitsatõde, aga tasub kor-rata.) Kaasistujad jäävad alati nooremaks partneriks juriidilisel arutelul, mida juhib professionaalne jurist — pole tähtis, kas neid

² Ma ei taha alustada siinkohal kohatut poleemikat selle üle, et ega puhtjuriidiliseltki võttes polnud kohtuotsus antud asjas nii väga korrektne ühti. Isegi olemasolevate tõendite piires (millede hulka majandusekspertiisi andmed mäletatavasti ei kuulunud) oli see otsus vähemalt väga ja väga vaieldav. Ega siis NSV Liidu Ülemkohus ilma-asjata seda otsust ei tühistanud!

¹ Lähemalt vt A. Koni. Mälestusi Vera Zassulitši kohtuasjast. LR, Tln, 1977, 187 lk; «Rahva Hääle» 1986, nr 92 ja 1987, nr 208.

on kaks või kaksikümmend. Me teame ju suu-
repäraselt, et isegi tuhandet inimest võib
panna vajaduse korral täpselt ühtmoodi hää-
letama. (Ma ei hakka rääkima juba sellestki,
et eriarvamuse kirjutamine kohtuotsuse peale
on kaasistujale tülikas, raske ja peaaegu
mõtetu toiming. Andku mulle andeks noored
kolleegid õigusteadeuskonnast, aga ma pole
kaugeltki kindel, kas isegi iga meie juura-üli-
õpilane sellega kohe hakkama saab.)

Vandekohtu eripära on aga selles, et n-ö
kaasistujad (s. o vandemehed) ei moodusta
kohtunikuga ühist kolleegiumi. Isegi puht-
füüsiliselt istuvad nad kohtusaalis lahus ja
langetavad oma otsuse (verdikti) eraldi. Van-
demehed valivad ise eneste hulgast ka oma
esindaja — vanema. Otsuse tegemine vande-
kohtus on jagatud kaheks — vandemehed
otsustavad süü küsimuse, kohtunik — karis-
tusemäära. Kui vastus küsimusele süüst on
eitav, siis ei saa kohtunik ka kõige kangema
tahtmise juures mingit karistust määrata.
Kohtunikul (eesistujal) puudub vähemalt ot-
sene võimalus avaldada survet kõige põhili-
semas. Vandemeeste kolleegium kui krimi-
naalprotsessi instituit rajaneb iseenesest väga
õigel ja demokraatlikul eeldusel — selleks
et otsustada, kas inimene on süüdi või ei,
pole tarvis olla jurist. Taolise otsuse võib
langetada iga normaalne täiskasvanud kodanik.
Eriteadmisi läheb vaja alles hiljem —
karistuspoliitika ühtsuse tagamiseks, kuriteo
täpseks kvalifitseerimiseks, kuriteosündmuse
juriidiliselt oluliste külgede avamiseks* jne.

Muide, kui jutt käib meie kriminaalprotsessi
süüdistavast kallakust (juriidiliselt öeldes —
inkvisitsioonilisest iseloomust: see pole sõimusõna, vaid teaduslik termin),
siis on advokaadi tõeline missioon just vandemeeste
mõjutamine, mitte aga jutud kursuse-
või koolivennast kohtuniku poolkurtidele
kõrvadele.

Vandekohut varitseb tema olemusest tule-
nevalt üks näiv ja üks tõsine oht. Eba-
professionaalsuses on vandekohtu raudne
eelis mis tahes šeffenikohtuga (meie rahva-
kohus sealhulgas) võrreldes.¹ Selles seisneb
tema võrratu demokraatism. Teine oht on
aga igati reaalne. Nagu öeldud — kui seadus
on halb (ah, mis ma ikka keerutan —
kui seadus on lihtsalt loll, nagu seda aiva-
tihti ette tuleb), siis võib ta vandekohtu
puhul jääda küll formaalselt kehtima, ent
minna hingusele sisuliselt: juriidilistes kruts-

kites vähiklikud vandemehed võivad jätta
ta ellu viimata. Teatud piirides on see hea,
mida kaudselt tunnistab kõigi juristide-ad-
ministraatorite (näit Zassulitsi-aegne justiits-
minister krahv Pahlen) intuiitiivne vastu-
meelsus vandekohtu vastu. Igal juhul kaob
seeläbi võimalus vastutustundetuks seadus-
loomeks — seadusandjal tuleb tahes-taht-
mata arvestada võimalust, et halb seadus
jääb tänu vandemeeste filtrile tühjaks paberil-
lipakaks. Ent kusagil on päris kindlasti ole-
mas ka piir, kus vandekohtutavaline kompetents
võib hakata tungima seadusandliku
võimu pärusmaile. (USAs ja Inglismaal on
seda piiri suudetud hoida, aga ega see pole
kunagi kerge olnud.) Kuid sellega läheks meil
veel aega — meie seaduslikku võimu ähvar-
danud ohud on seni tulnud mujalt... iga-
tahes mitte kohtu poolt. Võrreldes šeffeni-
kohtuga iseloomustavad vandekohut veel
mõned nõrgad küljed — suhteline aeglus
(iseasi, kas õigusemõistmine on see, mille
arvelt tohib aega kokku hoida); sõnakuul-
matus (mis võib tõepoolest minna üle juriidilisel
normaalse piiri); eriline emotsionaalsus
(mis võib viia otseste juriidiliste vigade-
ni, aga vibu teeb väga edukalt ka rahva-
kohus). Muide, kui asja teisipidi võtta, siis on
need ka vandekohtu tugevad küljed.

Igal juhul kuulub vandekohtu idee ise
inimkonna demokraatliku juriidilise mõtte
kullafondi. Vene ja ma arvan, et kogu
maailma kohtuajaloos üks kõigi aegade kõige
silmapaistvamaid juriste Anatoli Koni kirju-
tas oma töös «Kriminaalprotsessi eetilised
alused» (kui tähendusriikas pealkiri!): «Vae-
valt, et inimkond suudab tulevikus leiutada
kohtupidamise vormi, mis võiks vandekohtu
kuigivõrd püsivalt kõrvale tõrjuda...»

Vandekohtuid on ajaloos olnud mitmesu-
guseid — nad on erinenud oma suuruselt
ja moodustamise viisilt, kompetentsilt ja ver-
dikti tegemist korrald. (Sel teemal kirjutas
meie õigusajalooteaduse patriarh professor
Zinovi Tšernilovski hiljuti lihtsalt suure-
pärase artikli — vt ajakirja «Sovetskoje
Gossudarstvo i Pravo» 1987, nr 9). Süga-
vad on need traditsioonid ka vene demokraat-
liku juriidilise mõtte ajaloos. Ent hiljem,
kusagil siis, kui Stalinil hakkas vaja minema
kiiret ja, mis peaasi, laitmatult kuulekat
kohtuaparaati, mis taganuks inimeste massi-
lise represeerimise (mis muide ikkagi osutus
veel liiga aeglaseks, nii et tuli luua veel
hoopis uus, mitte enam lihtsalt kiire, vaid
juba välkkiire «troikade» süsteem, mis pol-
nud enam üldse seotud õigusemõistmisega
selle sõna otseses mõttes), kuulutati isegi
mälestus vandekohtust kodanlikuks igandiks.

Tõepoolest — kodanlik kohus nagu iga
teinegi on lõppastmes klassikohus. Ja kodan-
lik demokraatia on tõepoolest kodanlik. Aga

¹ Olgu igaks juhuks öeldud — šeffenikohtunikud,
s. o kolleegiumid, mis koosnevad ühtaegu kohtuni-
kest ja rahvavalinikest, mis tekkisid keskaegsel
Saksamaal, vabalinnades, etendasis omal ajal
revolutsiooniliselt progressiivset osa, asendades
omavolil põhinenud senjöörikohtud.

ta on ka demokraatia, vähemalt kodanlusele enesele. Ja kui me räägime täna vajadusest õppida demokraatiat, siis miks mitte ka sellelt demokraatialt, mille kodanlus on vähemalt iseenele teinud ja mis on tema huve ka igati korralikult teeninud.

Kui peaks juhtuma, et demokraatia arenedes hakkame me tahtma tagasi ka vande kohut (ausalt öeldes pole ma selles veel päriselt kindel — kas me ikka tahame), siis peame endile selgeks tegema, kui palju on selleks vaja veel ära teha — alates

juristide mõttemaailma ümberkasvatamisest ja lõpetades vandemeeste valikusüsteemi loomisega. (Üldjuhul vandemehi nimelt ei valita nagu saadikuid, vaid nad määratakse mingi pool-juhusliku valikuga — telefoniraamatu, valijate nimekirja vms alusel.) Isegi kohtusaalid tuleks sellisel juhul ringi ehitada, mis pole samuti tasuta asi. Ja, kes teab, võib olla tuleb veel see aeg, mil advokaat alustab oma kõnet meile veel tavatute sõnadega: «Seltsimehed vannutatud mehed...»

VAATENURK

VAINO VAHING

Rein Tootmaa. Klaverimängupüha.
«Eesti Raamat», Tallinn, 1987. 160 lk.

Üsna kiiresti on suutnud R. Tootmaa stiililt ja sisult kirju jutukogu sisse häälestada. Ja seda juba teises jutus «Loveaffair». Groteski (mille kallal on R. Tootmaa juba üliõpilaspäevil põhjalikult töötanud ja kirjutanud) hoiatav positsioon liigtõsiste globaalsete probleemide käsitlusel mõjus.

«Sealpool» oma sealpoolsuse ja minaidentsuse lõhkumisega on filosoofiliselt tõsiselt võetav novell, kuni üldtuntuks lauseni: «Puhas vaim on egotsentriilsem kui vaim lihas: ta ei puuduta teisi, tegeleb vaid oma individualiteedi ja mälestustega» (lk 14). Kodukootud filosoofia kvintessents paljude järgnevate juttude nurgakiviks. Mis küll jutu mõtte kokku võtab, samas aga ka mõttetuks teeb. Milleks veel ponnistada: «Olin puhas vaim, aga mul hakkas igav.» Loomulikult hakkab igal väikesel Hegelil siin maamunal igav. Kui juba tekib hirm, siis on hilja tahta «olla veel iseendaks».

Niipalju siis sissejuhatuseks abstraktseteelmängulist «Armastuskirjadele». Tõsi, esmalt ainult mõnele, neljale mitte midagi ütlevale töötavale kirjale kui läbiva epistolaarse armastuse ettevalmistusele.

Järgnevad laastud nagu «Grafomaan», «Me vaatame kuuselatvu», «Teatris», «Ballaad rändavast õpetajast» ja «Kutse» tunduvad vägagi erinevatena. Esmalugemisel ei seosta neid, ei taba nende kompositsioonilist kaalu järgnevate tarvis. Ja siis maokalt naljakas «Härä Jakob» ning sedagi kuni lõpulauseteni, kus allakirjutanu suures ehmatuses tundis ära oma noorpõlve kaaslased Morton ja Treskoldi. Ikkagi vedas Tootmaa mind osavalt alt.

«Mu pruut» on kurb lugu. Vaimuhaige pruut, seda on noorel mehel raske üle elada. Mõte on väga üldinimlik, aga minu kui psühhiaatri käsi ei tõuse seda teemat kommenteerima. Veel mitte. Meelde jäi sellest jutust sõnapaari leid: «kaksuseksistentsi kase-mets» — jah, see on midagi.

«Annist» hakkab peale armastusromaan kirjades. Kunagine tudengipõlvarmastus, mille purunemine jääbki arusaamatuks, kestab edasi nii kirjades kui maiselt. Armastusevajadus on juba abielus ja lapsi omaval Annil suur. Ja ikkagi otsib ta endale õigustust, kirjutades: «Ja ikkagi on kõik vaid MÄNG, kui pole võimalik lõpuni minna, eks!» Ei, see aastaid kestev lembeline kirjavahetus ja ajuti isegi intiimne lähedus pole mäng. Kirjades on läbiv suvelõpu meloodia, rikatatud pihlapuu värvidest. Nostalgia, aga mille järele? Anni reedab oma tõsised tundmused, kui ta 13. septembril kirjutab: «Ja veel võib see olla LOOTUS, see viimane, mis on jäänud, see viimane, mida ei taha kaotada» (lk 67). Järgnevad VALU ja IGAT-SUS. Edi oma kirjades kõhkleb. See on ebaselgus autoripoolses suhtumises armastusse: Autori-Edi kardab armastust ja püüab kõigiti säilitada iseseisvust, kas või raske üksinduse hinnaga. Edasi kirju enam ei dateerita. See on stiililiselt huvitav üleminek. Edi pihitused muutuvad unenäoliseks. Loe vaid: «See oli neljakorruseline ja heinu poolenisti täis. Heintel pikutasid inimesed, küll üksikuti, küll mitmekaup» (lk 75). Aga see pole linnaäärne «neljakorruseline ja heinu poolenisti täis» küün, vaid hotell. Ka Anni vastused on ulmelised. Kirjad on märkamatu muutunud novelliks, kus millestki ei hoolita, kus ei kehti igapäevased tabud, kus abielurikkumine käib asja juurde. Ja jällegi kordab üks armastajatest — pole enam tähtis kumb: «Ja ikkagi on kõik vaid mäng, kui pole võimalik lõpuni minna.» Oli

võimalus lõpuni minna, ja polnuks vaja niipalju targutada armumängust, ainult kahjuks ei jätkunud kummalgi selleks otsustavust ja julgust. Omamoodi keskne, kuid kurb novell kahe inimese aastaid kestvast pseudoelust, mis kohati pani mõtlema, kui tähtis on siiski valik, millised takistused sellel ka poleks.

«Sädemed» on lõpunisti sümboolne novell, terviklik, kuigi raskesti loetav.

Ja lõpuks ehk otsingute kõige viimistletum tulemus — «Maksamereline». Isa ja poja taburetisisõmine on vapustav. Kõik kolm mõistavad üksteist sõnatult ainult salapärase märksõna «maksamereline» meeldetuletamisel. Keegi ei nurise. Kahtlemata on «Maksamereline» kogumiku ja seniloetud Tootmaa parim jutt. «Teekond Tallinnast Tartusse» on «Maksamerelise» kõrval kahvatu hetkeelamus. «Üksinda toas» pakub huvi vaid loometsühholoogia seisukohalt. Joobes kirjutamisest pole meie kirjanikest veel keegi nii avameelselt rääkinud.

Kogu niminovell «Klaverimängupüha» on hellahingeliselt kirjutatud, teema tõsine, kuid lõpuks siiski melodramaatiline.

Lõpulood «Anni» II ja «Augustikuu hommikud» mõjuvad «Anni» I-ga küll seostuvalt, kuid tuttavana ning pinge, mis vahepealsetes juttudes kord tõsisis ja langes, kaob.

Rein Tootmaa debüütökogu üllatas erinevate vormide ja teemade kirevusega. Autor pole veel tõsisemat probleemi leidnud, kuid kirjutamisoskus ja virtuooslik manipuleerimine stiilide vallas paneb huviga ootama ta järgmist raamatut.

MATI HINT

Nurjunud valiku motiiv ja visioonide jutustamine nooremas eesti kirjanduses

Rein Tootmaa. «Klaverimängupüha». «Eesti Raamat», Tallinn, 1987. 160 lk.

Aeg-ajalt kostab kurtmist, et eesti noored ei oska kirjutada, ei oska lausetest «tekste» kokku panna. Oma elukutsekogemustest tean, et see on tõsi. Ent ei puudu siiski ka teksti komponeerimise võimega kirjutajad. Rida-misi ilmub raamatukesi, milles laused õiged, lõigud seotatud sujuvalt, piinlikku tehnilise saamatuse tunnet lugedes ei teki. Koguni kirjanduse tegemisse kuuluv võttestik on siledalt omandatud, nii et kui lugejaks oleks analüüsivõime, siis see vist jääks sellise kirjandusega rahule. Kui aga inimilugeja tahab, et pärast lugemist jääks mingi tunne, et oled midagi lugenud, siis osutub mõnigi raamatuke tühjaks: lugedes saab selgeks, et järjekordne sile tekst ei sisalda suurt midagi, mõne hetke pärast on kõik kustunud. Rein Tootmaa

(sünd. 1957) raamatuke «Klaverimängupüha» pole kõige halvem sellises seerias, aga ta on küllaltki iseloomulik, et märkida mõnda nooremale kirjandusele ainevallas ja teostuses iseloomulikke suundumusi.

«Klaverimängupühas» on üks ülejäänud juttudest selgemini reljeefuv tsükkel (kuigi seda pole tsüklilis järjestatud), mille aineks on nurjunud armastus või hilinevad valik. Motiiv pole muidugi tühine, sest mis siis inimese elus ikka tähtsam võiks olla kui õigel ajal õige inimese äratundmine ja väljavahimine. Armastusega seotud jutud on Tootmaa raamatukeses teistest tunduvalt intensiivsemad, neis on tõelist õeldatahtmist, vajadust ütelda. Tsükli emotsionaalne raskus on «Anni» II. See on pihtimus armastuse vaegusest, lootusteta allaheitmine armastuse purunemisele või nurjumisele. Lugu jääb ühe (või kolme) eraelu karmi reaalsuse pinnale, ta ei välju unenäolähendustesse, millega reaalsus seguneb «Anni» I jutus. «Anni» I on ka sõnaohttram, magusam. Magus ohkamine sobiks rohkem isiklikku päevaraamatusse, kirjandusena mõeldud jutus oleks seda võinud ka vähem olla.

Kujutusloogilise ja unenägede segamine ilmsielu reaalsusega on tänapäeva kirjanduse (muidugi ka kunsti, kino, teatri) lemmikvõtteid. Kui sellel on psühholoogiline ja teemaga seotud põhjendus, siis on reaalsuse selline avardamine omal kohal. «Anni» I on selles suhtes vastuvõetav.

Motiivilt või otseseostega liituvad «Anni-dega» otseütlev «Ballaad rändavast õpetajast», «Teekond Tallinnast Tartusse», «Mu pruut», «Ja mul ei ole kuskile minna», «Me vaatame kuuselatvu». Otseütlemine ei aita lugemisinget tõsta («Ballaad...»), kuid ta on lisavõtmeks «Annidele». Huvitavam on motiivi kirjanduslikum töötlus (nt «Mu pruut» või «Teekond...»), kus kumab midagi kunagisest noorest Vahingust.

Valiku momendi ja nurjumise motiiv on paratamatult inimesega tegeleva kirjanduse üks põhimotiive. Ka praeguses eesti nooremas kirjanduses käsitletak seda motiivi erineva intensiivsuse ja erineva tasemega küllalt tihti. «Vikerkaares» (1/1987) nt Märt Väljataga:

Peegli kaudu näen su pilku,
Mille sõnum kõlab nõnda:
«Kaotad mu, kui nüüd ei vali!»
Soolane on tõik, et mõnda,
Elus on, mis pole nali.

Võib-olla on luuletamine kergem kui proosa kirjutamine. Igatahes on selle motiivi käsitlemisel Märt Väljataga oma paari luuletusega vähemalt võrdne partner Rein Tootmaale, kui silmas pidada tänapäevast eesti nooremast kirjandusest. Ent kui võrdlusesse

tõmmata ka eestj kirjanduse poolelmine põlvkond, siis muutub pilt kurvemaks. Vaino Vahing proosas ja Jaak Jõerüüt luules võtsid selle motiivi ette hoopis vanamoelisemas kirjandussituatsioonis. Ometi on Vahingu «Lugu» (1970) ja «Sina» (1973) ning Jõerüüdi luulekogu «Kaitsekiht» (1975) palju püsivama väärtusega saavutused. Tuleb isegi imestust avaldada, et nii stiilipuhtad ja samal ajal emotsionaalselt kõrglaetud raamatud on justkui ära unustatud. Päraste aastat hiljem vaeveldakse samade motiivide küüsis esmavastajate süütusega.

Tootmaa oskusega kirjutaja saab oma sõnumi päralt küll, kui tal midagi ütelda on. Anni-tükkel ja armastustemaatika on seetõttu lugemisväärsed. Ent kirjutatakse ka siis, kui ütelda on üsna vähe. Paremal juhul on teemaks siis «sealpool» käimine ja unenäolisid või müütilisuse ambitsioonidega visioonid («Sealpool», «Sädemed»).

Fantasilise, visionaarse, alateadvusliku seostamine käegakatsutava realismiga on nooremas eesti kirjanduses muutunud juba veidi tüütuks. Vahel jääb mulje, et see on pelk tehniline võte, mis võimaldab toota lehekülgi. Tükk aega võib selline asi pinget pakuda võtte uuduse pärast. Ent varsti tuleb tühi tunne, sest tagamaad jäävad kesiseks. Lihtsakoeline sümboolsus («Sädemed») või sama lihtsakoeline sürrealism (nt «Maksamereline») ei anna kuigi kestvat mõtlemisainet ega ka emotsiooni. Ehk on see paratamatu? Ent siis ei saa seda võtet nii palju eksploateerida, isegi kui kujutleda, et see on midagi avangardset. Ei ole. Efekti ei anna ka keele käänamine teemaga sobivasse väändesse: «Maapind killendas ja mulle kirgastus kaugunud kujutelm». Jne («Sealpool», lk 11).

Rahvusvahelises kirjanduselusel on sellelaadne kirjanduse psühholoogilise, emotsionaalse ja ühiskondliku sügavuse (ning ka keelelise tõhususe) võrdlusalus pärast D. M. Thomase romaani «The White Hotel» (1982) nii kõrge, et lihtsalt unenägede sõnastamise või sürrealistlike sümbolite väljamõtlemisega erilist kaasatundmist ei saavuta.

Peale nurjunud valiku motiivi ning sür- või irrealistliku unenäolisuse on eesti nooremas kirjanduses üheks sagedamini kasutatavaks lahtriks veel täiesti ajuvaba kirjutamine, kirjutamine kirjutamise pärast või kirjaoskuse demonstreerimiseks (vastavalt siis ka trükkimine). Sedagi tehakse üsna rahuldavalt. Rein Tootmaa «Klaverimängupühas» on see kirjanduse liik esindatud suhteliselt suures mähus («Grafomaan», «Teatris», «Saurused» . . .). «Grafomaanis» kirjutab grafomaanist toanaaber selliseid jutte: «. . . india elevandid hakkasid himustama Aafrika õhupalle. Et neid saada, ujusid nad üle ooke-

ani . . .» Kahjuks kirjutab ja trükkib ära samaguseid jutte ka grafomaani toanaaber.

Ärksam osa eesti noorusest elab praegu kadestamisväärselt pingelist ja emotsionaalset ühiskondlikku elu ning loodetavasti pole ka selle nooruse eraelu tühi. Üht-teist sellest kajastub ka noorte kirjanduses, eraelu nurjumine eelkõige (ja vihjed ühiskondlikule nurisusele). Samal ajal jätkub ka tühijutustamine. Rein Tootmaa raamatute on näide selle kohta, kuidas üks ei sega teist.

HOLGER KAINTS «Inimestega», II?

Astrid Reinla. Plekk-katus. «Eesti Raamat», Tallinn, 1987. 192 lk.

Esmane tunne Astrid Reinla uut, järjekorras teist täiskasvanutele määratud proosaraamatut kätte võttes oli mõningane imestus, et jälle on kujunduses kasutatud agulimaja fotot. Esimeses raamatus «Inimestega» (1982, tegelikult 1983) küll agulimiljöö eriliselt ei domineerinud, paar juhuslikult sissevisatud pilku lubas oletada, et ega vist selleski. Aga mis siis ometi tõukab kunstnikke seostama Reinlat ja agulit? Ei tahaks uskuda, et hilisem kujundaja end esimesest mõjutada on lasknud: sama autori puhul püütakse pigem vist just varasematest kujunduselementidest hoiduda? Olles paar esimest lugu läbi lugenud, tekkis ülepeakaela mõte, et Reinla käesoleva kogu võiks vabalt esimese lõppu kõita, isegi formaat klapi, ainult paber on halvem, kõik on nii ühtemoodi. Edasilugemine muidugi taandas nii meelevaldse otsustuse, kas ja mis määral Astrid Reinla on uuenenud ning mis suunas, jäi aga päevakorrale.

Siinkohal huvitab mind eeskätt ainult üks aspekt, omadus, mis esineb tema mõlemas raamatus, esimeses valdavalt, teises peaaegu kõikjal, ja mis seega on vähemalt seni olnud tema novellistika lahutamatu osa, võib-olla ka omapära. Jutt on autori ja tegelaste suhetest, kuidas, mis positsioonilt autor oma tegelasi näeb, näitab. Enamasti on A. Reinla enda ja oma tegelaste vahele selge joone tõmmanud. Ta on oma tegelasi meelega pisendanud, lütmängimata teab ta rohkem kui nood endast ise. Ta on kõiges neisse puutuvast neist alati laiemalt haarav, üldistusvõimelisem, analüüsivam. Suhtumise mõistmiseks piisab tavaliselt juttude algusride läbilugemisest, tsiteerigem: «Margareete tuleb tööl. Ta helistab oma korteri ukse taga kella. Kell teeb käo häält. Selle tõi meremehest onupoeg Hollandist. Keegi ei ava ust, ja see on täiesti loomulik, sest Margareete elab ükski. Aga käo

kukkumine teeb Margareetele rõõmu» («Lühilaineahi», lk 11); «Ega Johannes niisama aega viitnud, tema tegi tööd» («Referaat», lk 71); «Anna käis õhtuti jalutamas. Jalutamise oli tervislik, ajalehtki kinnitas seda» («Debreceeni trio», lk 88). Tihti on abstraheritud mingi iseloomujoon, nõrkus, veidrus, kummaline harjumus ja pakutud see isiksust kui tervikut esindama. Samas ei suutu Reinla oma sellisel pisendatud tegelastesse sugugi halvasti, ta on eneseloodud hingederiigi hea perenaine, pole kübetki irooniast, pigem teesklematut empaatiat. Asi pole sugugi selles, et tegelasteks on suhteliselt vähe haridust saanud, leplikud, kõigeaga nõustuvad, lihtsameelsevõitu jne subjektid, vaid selles, et neid inimesi on eeldusena, *a priori* veel rohkem lihtsustatud, vähendatud, veel madalamale asetatud, kui seesugused primitiivsevõitu mõtlemisega inimesed tegelikult asuvad, mõista antud, et nende tegusid hinnates tuleb kriitikameel täiesti kõrvale jätta. Täiskasvanutele serveeritakse lugusid täiskasvanutest pea samasuguselt suhetasandilt kui lastele lugu kass Teofrastusest. Ainult võrdluseks, sugugi mitte eeskujuks, seda enam, et tegu on laadilt hoopis erineva loojaga, võiks siia tuua Saluri tegelased. Nemad on ka tihti vaimuhierarhia madalama poole pealt, kuid Saluri suhtub nendesse kui enesega võrdsesse, tegelase mõtlemise võimalik ahtus tuleb teksti seest ise välja, ei ole sõnastusega algusest peale paika pandud. Reinla tehnika seisneks justkui binoklisse vaalest otsast sissevaatamises ja sel moel nähtu jäädvustamises. Kirjeldatuga kaasneb lühilauseelus, mis on õieti sama nähtuse teine pool, kuna rõhutab primitiivsus veelgi. Reinla stiil on uues raamatus tunduvalt täpsem, selgem ja enesekindlam. Kui «Inimestega»-kogus kippus mõni jutt lohisema, siis «Plekk-katuses» seda ei juhtu. Ent intuiitse, spontaanse, juhusliku naivismi asemele on tulnud teadlik, sihipäraselt eesmärgi taotlev, maneristlik naivism. Kui oleks tegemist ainult omapärase vaatenurgaga, ei oleks selles ju midagi halba, aga kohe, kui lugeja tajub, et autor ei võta tegelasi täiesti tõsiselt, võrdse partnerina, laiendab ta sama vaatepunkti kogu käsitledavale probleemistikule, vastuvõtt jääb põhimõtteliselt samale tasemele mõne ajaleheveste või -fõljetoni vastuvõtuga (et kirjutas ise on väljapeetud, vormi tasandil nauditav, ei muuda siinkohal asja). Sest tõepoolest, meetodid on üsna sarnased neile, mille abil sünnivad näiteks Kihva-Värdis jutud. Ka fõljetonide vastu poleks isenesest midagi, paraku on tunne, et Reinlagi ambitsioonid on kirjutades suuremad olnud kui fõljetonisti oma tavaliselt. Omamoodi — autori enese kaudu ja väikese liialdusega — kokkuvõtteks eelnevale sobib

«Plekk-katuse» lühim jutt «Konrad»: Konrad on nii korralik inimene — kusjuures, antakse mõista, samas äärmiselt tühine —, et kirjanik peab loo otsekui katkestama, öeldes, et temast polegi midagi kirjutatu.

Õnneks on aga A. Reinla uues jutukogus lisaks «Inimestega»-raamatu teostuslikuks järjeks olevatele paladele «Kaubamaja», «Lühilaineahi», «Hambapasta», «Debreceeni trio» jt ka niisuguseid tõid, mis annavad tunnistust vaiksest muutumisest. Kahju, et autor pole oma loomingut dateerinud, midu oleks näha, kas need lood on sündinud pärast mingi konkreetse ajapiiri ületamist või esialgu juhuslikult, teistega vaheldumisi, nii nagu nad jutukogus on paigutatud.

Küllap on autor mõelnud midagi muud, kui ta kogu «Plekk-katuse» järgi pealkirjastas, praeguses kontekstis aga on tähenduslik, et just «Plekk-katuse» on astunud lühim vajalik samm uuemise suunas. Vaadelgem: tegelasi nähakse siin veel tillukestena, neid ei saa võtta ehtsate inimestena ümbritsevast tegelikkusest, usaldada võib nende puhul ainult seda, mida kirjanik ütleb, mitte seda, mida me ise elu ja inimeste kohta teame. Ent mõne loetud lõigu järel on selge, et seekord on mindud pisendamisel hoopis teist teed ja varasemast kaugemale. Kui varem võis veel mulje jääda, et kirjutatakse «päris-inimestest», siis siin on võõrandamine reaalsusest nii tuntuav, et see ei saa kuidagi sedastamata jääda. Sama on sündmustikuga: kõik kipub üle piiri absurdi, mis loob aga kunstilise kujundi hindamiseks hoopis uue tasandi. Autor ei varja, et ta tegelikult kõverdab, ja kuna see saab osaks ühtemoodi nii tegelastele kui tegevustikule, sünnib harmoonia. Teisiti on rõhud asetatud «Referaadis», «Tulevikus» ja «Kirjandusmuuseumis». Seal on kõik realistlik, ka ei või öelda, et peategelased Johannes, Loreida ja Valter autoriga päris ühel tasapinnal seisavad — ikka veidi allpool. Aga autor ei näi enam tegelasi lõplikult valdavalt, need ei tundu täies ulatuses tema tehtuina, jääb mulje, et ta ei teagi nendest enam absoluutselt kõike ja see annab tegelastele ulatust juurde, nad on salapärasemad ja mitmeti mõistetavamad, nendesse jääb rohkem võimalusi (vrd ühetasandilisi, järgalt determineeritud Martini ja Miiat «Nädalalõpus», Loreidat «Kollatõves» jmt). «Korrosioonis» ja «Lossis» valdab süžee. Kui taoti nähtubki, et tegelased nendeki juttudes on asetatud liialt nigelatele positsioonidele, siis ei ole see nii oluline kui mõnes karakterikeskes jutus. Aga, nagu varem väidetud, juurde see süžee efektile ei anna, pigem tõmbab tagasi. «Perekonnadialoogid» ja lühidraama «Haster!» baseeruvad kõnel, «Perekonnadialoogid» võiks kergel käel «Lühilaineahjuga» ühte klassifitseerida, kui dialoogid ei moo-

dustaks absurdi tasemel keerdkäike: «Hämster!» jääb aga tõsiseks (ja tõsiselivõetavaks) isegi oma ülimalt kitsaks — ja siiski mitte lamedaks — töödeldud tegelaskujudest hoolimata. Müstilist, sümbolistlikku hõngu õhkub «Isidorist». Originaalselt serveritud idee ning Anne ja Joonas kujutamine lõpuks ometi tavaliste inimestena lubavad pidada seda Astrid Reinla traditsiooniliste novellide hulgast käesoleva kogu parimaks. Üle jääb «Johanna H. lugu», mis ehkki mitte pikkukselt, küll aga vormilt on erandlik. Reinlale muidu nii omased lühilauseid on «Johanna H. loos» ühinenud pikematesse perioodidesse. Ja kui Reinla ülejäänud tööd keskenduvad mõnele kitsamale, vahel isegi ülikitsale teemale, siis siin on tegemist ühe tervikmaailmaga, selle liikumisega, muutumisega ajas, samal ajal endaksjäämisega sisimas ning kõik see on kokku surutud kahekümnele leheküljele. Esimene lause «Johanna H. ihkas kõigest südamest saada lõvitaltsutajaks» (lk 16) suunab mõtted taas tegelaste süüdimatust postuleerivale, haletsev-hoolitsev-kantseldavale autorisuhtele, mis on siingi olemas, ja mis hoolimata sellest et Johanna H. osutub tööpoolest veidi piiratud, oma *idée fixe*'e läbi elu kandvaks inimeseks, ikkagi tarbetuks ripatsiks jääb. Naiivsed ettekjutused, nende eksistents üheskoos inimese eksistentsiga moodustavad küll olulise osa jutustuse tervikkujundist, vaatavad oma narrispositsioonilt tõtt inimlike lootuste ja unistustega üldse, ei eelda aga sugugi tegelase madaldamist, et neid naiivseid ettekjutusi ära teenida. «Isidori» taga on üks, «Johanna H. loo» taga teine Astrid Reinla arenemisvõimalus. Viimase juures selle mastaapsust, tihedust, sügavust arvesse võttes tuli mõte, et Reinlal, kes muidu on iga žanri proovinud, on pikem proosa veel üritamata — eesti naiskirjanikud on aga aegajalt häid ja väga isikupäraseid psühholoogilisi romaane kirjutanud, alates Reed Mornist ja lõpetades praegu Ene Mihkelsoni «Korteriga».

Nagu näha, lööb tegelase totaalne sõltuvus autorist kõikuma. Ta on omandanud oma sisemise olemuse, karakterilooika, kumagu see esialgu pealegi autori rangest piiritletusest välja õige nõrgalt, kas läbi absurdi, läbi omandatud müstilise dimensiooni, läbi otsustusvõime vabaksandmise, läbi tegevusaja ja -ruumi avardumise või ka muul moel.

Niisiis kuigi mõned lood vaadeldavast kogust võinuksid «Inimestega»-raamatule lisatud olla, ei saa «Plekk-katust» «Inimestega» teiseks andeks pidada. Kuni A. Reinla järgmise proosakoguni võib oletada, et «Plekk-katus» tähistab üleminekut. Kas tõesti ja kuhu täpselt, seda peab näitama tulevik.

Ning poleks ime, kui ka tolle tulevase kogu kujunduses vilksataks mõni vana elurajooni eksterjäär või interjäär: tundub, et kui midagi on Reinlale jäägitult omane, siis on see kinnihoidmine teatud (iseenesest ei heas ega halvast mõttes) vanamoodsusest, ebastandardisusest ümbritsevas elus. Ka siis, kui käsitlemisel on moodsa aja probleemid.

HANNES VARBLANE Lawrence versus Lawrence

D. H. Lawrence. Neitsi ja mustlane.
Tlk Mati Soomre.
«Loomingu» Raamatukogu 1987, nr
23/24. 93 lk.

*You tell me I am wrong.
Who are you, who is anybody to tell me
I am wrong?
I am not wrong.*

D. H. Lawrence

Lawrence'i sõnul olevat geenistel tähelepanuväärsed emad ning enamasti kurb saatus. Emadest kõik algab. Hiljem tulevad teised naised. Nendegi eest ei põgene. Kui ka tahaks. Aga ega vist tahagi. Nii ta läheb ja müüdid, mis kord sündinud, ei need sure. Me ütleme Lawrence ja mõtleme seks, ütleme seks ja mõtleme Lawrence. Surijaks seksiristile on naelutatud see punase habemega tiisikerist saatür — usukannataja kõikehõlmava armastuse nimel, sest just üliinimlikult inimlik armastus *à la* Lawrence oli üheks tähtsamaks osiseks selles lovesse viivas segus, millest kui Veenus vahust pidi sündima uus, tõeline ja terviklik inimene. Tangsunnitusega kisub kirjanik norme ja reegleid rikkudes, piire ületades ja päid purustades seda uut ilmakodanikku oma teostes. Uue inimese lootusest on enesestmõistetavalt rase ka «Neitsi ja mustlane».

Jutustus on kirjutatud Spotornos, Itaalia Rivieras, esmatrükk surmajärgselt 1930. a. Kirjutanud selle lause, jäin mõttesse. Miks jutustus? «Loomingu» Raamatukogu žanrimääratlust ei anna. Ja õigesti teeb. Kui räägitakse inglise romaanist, inglise novelist, inglise esseest, on siililegi selge, millest jutt. Harva on aga midagi kuulda inglise jutustusest. Ometi on ta olemas. Inglastel lihtsalt puudub täpne termin. Seetõttu tuleb uduse Albioni kirjanikel, veel enam kirjandusest kirjutamisest elatujaile, hüüda appi asendavad määratlused ristimatajäänu ristimiseks. Neid õnneks või õnnetuseks jagub: *short novel*, *long short story*, *novella*. Tihti peale usurpeeritakse sellistele ebamääraseis mõdt-

meis ning kaalus vaimusünnitustele isegi romaani (*novel*) auväärne nimi. Lawrence'it žanrimääratlused ei huvitanud, kaitsta ta ennast enam ei saa, ja ehkki eesti keeles on selliste kirjatükkide tähistamiseks kasutusel termin «jutustus», rääkigem «Neitsist ja mustlased» ilma žanrimääratluseta.

Elu hilisperioodil kirjutatud «Neitsis ja mustlased» on leitud Lawrence'i varasema kõrgperioodi uudsust ja värskust ning hinnatud seda saavutusena. Aga näiteks J. M. Murry väidab 1931. a: teos olevat asjatult üles kiidetud ning koguloomingu suhtes tähtsusetu. Sellased hinnanguasetused ise on vähetähtsad. Märkimisvääremaks tuleks tunnistada töigad, et «Neitsi ja mustlane» valmib samal aastal «Leedi Chatterley armukese» (*Lady Chatterley's Lover*) esmavariandiga, et 1928. a ilmuvad essee «John Galsworthy», «Leedi Chatterley armukese» lõppvariandi Firenze esmatrükki (тираž 1000, etteellimine, tugevaid kärbitud) ning et 1929. a jõuavad lugejani esseed «*À propos* «Leedi Chatterley armukese»» ja «Pornograafia ja niibus» (*Pornography and Obscenity*). See kõik osutab Lawrence'i jõudmisele loomeperioodi, mil ta veel kord, ja seekord skeemide tasemel, kirjutab läbi oma meelisteemad ning -seisukohad, neid samaaegselt arvukalt publitsistikas lahates.

Seetõttu ruumib «Neitsi ja mustlase» väikesesse mahtu kokkurusutult pea kogu Lawrence kõigi oma vooruste ning puudustega. Siit võime leida sotsiaal- ja psühhoanalüüsi näiteid: erinevatesse sotsiaalses kihististesse kuuluvaid tegelaskujusid, vahedat keskklassi kriitikat, alateadvusest johtuva fikseerimist, naise psühhika tundmise ehedat demonstratsiooni, karakteriloogeta täpset edastamist; siin kujunevad spetsiifilised Lawrence'likud situatsioonid naiste- ja meeste vahelistes ning perekonnasuhetes, siit leiame noore inimese tema kujunemisprotsessis, muidugi ei puudu ka Lawrence'lik «loomulik inimene». Hoolimata nimemuutustest tunne- me «Neitsi ja mustlase» tegelastes ära Ursula ja Gudruni «Armastavatest naistest» (*Women in Love*), «Valge paabulinna» (*The White Peacock*) Annable'i, või kui soovite — jääger Mellorsi «Leedi Chatterley armukese»st, üleujutuski lõpulehekülgedel näikse olevat «Vikerkaar» (*The Rainbow*) üleujutuse mõrtsukalik kaksikvend jne jne.

Kogenud jutlustaja ning kogudusejuhina eelistas Lawrence feminiinset kuulajaskonda, ümbritsedes end austajannadest, kes polnud võimelised torpedeerima argumentide või faktidega tema väiteid, tihti peale enam lennukaid kui tõeseid, enam metafoorseid kui täpseid. Ent tähelepanelikumale vaatlejale ei jää märkamata Lawrence'i kirjutiste kummaline alatoon, varjatud eesmärk, mida ta jär-

gib ehmatamapaneva järjepidevusega — eesmärk, mis teda ahistasest sunnib ja suunab. Kogu oma loominguga püüab Lawrence veenda eelkõige iseend oma teooriate tõepärasuses, vastuvõetavuses, teostatavuses. Püüab veenda, sest kahtleb, kahtlust otse sõnastada aga kas ei taha või ei suuda.

Hingelt puritaan, esineb ta normidelõhkuja rollis, lootuses, et selle varjus jääb märkamatuks temas võbelev hirm oma puritaanluse ees. Ühendada puritaanlik eetika emotsionaalse vabadusega — seda ta ihkas. Samas oli ta küllalt tark mõistmaks sellase sümbioosi teostamatust ning see teadmine ahistas. Liig hästi tundis ta endas surnult sündinuna elutsevat sotsiaalset olendit ning ahastades hüüab ta: «Kallis lugeja, sina ja mina, me mõlemad oleme sündinud laipadena ja me oleme laibad . . . Meie intuitsioon ning instinktid on kuhtunud, me elame mähituna abstraktsioonide surilinasse ning kokkupuude tegelikkusega haavab meid, sest meie intuitsioon ning instinktid . . . on surnud, amputeeritud. Surilinasse mässituina me sööme, käime ja kõneleme, kopuleerume ning roojame — kõik see aeg surilinasse mässituina.» Sisimas oli Lawrence nurka surutud kui Yvette'i isa. Seda teadvustades jäi talle üle vaid mäss ning teadmine mässu lootusest.

Lawrence'i loomingule on omane pidev liikumine natuurilt sümbolile, realiteedilt müüdile ning lugeja peab mõlema vastuvõtuks valmis olema, samas tuleb tahes tahtmata tunnistada, et ülesümboliseeritud Lawrence läheb lihtsalt läilaks, seda eriti sümbolsete karakterite loojana. Mustlane, kes tõenäoliselt kunstikavatsuslikult on antud Yvette'i silmade läbi, jääb vaatamata sellele sama skeemaatiliseks kui leedi Chatterley armuke jääger Mellorsi. Hästi tundes ning edastades reaalseid inimesi ning nende vahelisi suhteid, suutes anda isegi oma sümbolkujudele sotsiaalseid iseloomustusi, ei oska Lawrence nendega nende misionistlikus rollis enam midagi peale hakata. Põhjust pole kaugelt otsida: Lawrence ei teadnud isegi, kuidas tema «uus uljas maailm» välja peaks nägema. Ebavõrdsest abielust sündinud ning ebavõrdses abielus elavale proletaarlaselise keskklassi kõrglaualiste seas, demokraadist üksiku ülistajale, valele mehele vales ajas ja vales kohas käis uue maailma kavandamine nagu ta utopistidest eel- ja järelkäijalegi lihtsalt üle jõu.

Uskumata maailma muutmise võimalikkusesse jutlustab ta ometi visalt selle muutmist; «Leedi Chatterley armukegi» olevat kirjutatud tähendamissõnaks noortele, eelkõige noortele kirjanikele. Hoolimata tõdemusest, et ei ühiskond, põlvkond, koolkond, väikene grupp, isegi mitte vastassugupool ei

päästa inimest üksindusest, jätkab ta kangekaelselt pääsuotsinguid ületamaks oma kõhk-lusi ja veenmaks kõiki teisi. Järgijatepuuduse üle ta kurta ei saa. Lawrence'i mõjuriroll, eriti noortele, läbi Rolf Gardineri, Aldous Huxley, Henry Milleri, biitkirjanike ja hipi-liikumise 1968. a noorsooliikumisse ning seksrevolutsiooni on enam kui märkimis-väärne. Pole vist vaid pelk juhus, et tema postuumse kirjatööde kogu «Fööniks II» (*Phoenix II*) esmatrükk ilmus raevukal 1968. a ning et nüüdisnaisõiguslased ei suuda Lawrence'it unustada — nende arvates ole-vat kirjanik kartnud naiste ürgüleolekut meestest ning seetõttu neid nii sõnas kui teos solvavalt türaniseerinud. Olgu selle türan-niaga kuidas on, kuid juba «Valge paabu-linnu» kirjutamise käigus jõudis Lawrence tõdemuseni, et on eksinud, pidades naist sel-leks, kes maksab täishinda elu eest. See, kes maksab, olevat hoopis mees.

Lawrence'i arvates juhib tõeline kunstnik meid tihti peale valejälgedele ning kriitiku esmaülesanne olevat seetõttu loomingu pääst-

mine looja käest («... to save the tale from the artist who created it»). Lawrence tahtis kõigest hingest uskuda, et oskab elada pare-mini, kui kirjutab, ning et tal on õigus oma ettekujutust elust teistelegi jutlustada. Kah-juks oli see eksitus. Sündinud kirjanikuks, kirjutab ta paremini, kui elas. Ja ta teadis seda. «Armastavates naistes» ütleb Gerald Crich Rupert Birkinile (paljuski autori *alter ego*'le): «Sulle meeldivad valed asjad, Ru-pert, asjad, mis on sinu vastu.» («You like the wrong things, Rupert, things against yourself.»)

P. S. «Loomingu» Raamatukogu «Neit-si ja mustlase» hästiloetav tõlge näikse kinnitavat, et aeg on sulatanud jäise suhtu-mise Lawrence'isse. Usutavasti ilmus «Neitsi ja mustlase» venekeelne tõlge vaid juhusest tingituna veidi varem eestindusest. Uudetud tõlkepoliitika peaks meil lähitulevikus või-maldama venekeelse turbetagi Lawrence'ist midagi tõsisemat ning түsedamat avaldada. «Vikerkaargu» võiks see olla.

VIKERKAAK

TOOMAS KALL «Meie Sõna» ootel

Olgu kultuur suur või väike, uue ajakirja sünd on sündmus igal juhul. Sellepärast olemegi täna VASSILI KAUPMEHE, meie vastseima eriajakirja peatoimetaja jutul. Mis õieti ajendas uut ajakirja asutama?

Ajakiri «Meie Sõna» on kasvanud välja tege-liku elu nõudmistest, keegi ei ole teda meile peale surunud. Kaalusime asjaomastes ring-kondades põhjalikult meie vabariigi võima-lusi ja vajadusi ning pidime tõdema, et kõigist kultuurialadest on tsensuur ainus, kellel kuni viimase ajani on puudunud väljaanne, kus oma probleeme arutada, vaielda, tuleviku-sihte seada. See ebanormaalne poolsalajane oleskelu on omakorda põhjustanud tsensuuri mõneti tõrjutud seisundi muu loomesfääriga võrreldes. «Meie Sõna» ees seisab seega tähtis ülesanne populariseerida tsensuuri, aidata kaasa tsensorite kutseoskuste kasvule ning kindlustada seeläbi tsensuurile vääri-line asend eesti kultuuri tänases, eriti aga homses päevas.

Uus ajakiri peaks siis olema eelkõige see koht, kus tsensuurirahvas isekeskis vabalt mõtteid saaks vahetada?

Jah, eeskätt peaks «Meie Sõna» huvitama just spetsialiste — alam- ja keskastme tsen-soreid, samuti juhtivaid tsensuuritõõtajaid. Toimetuse koosseisus on esialgu ette nähtud vaid kolm sisulist osakonda: metoodilise töö, tsensuuri ajaloo ning kirjade osakond. Ii-muma hakkame kaks korda kuus, kuusteist lehekülge number — kerge see olema ei saa. Loodame, et meie ümber koondub profiililt lähedastest asutustest ja üksikisikutest elu-jõuline aktiiv, õieti ei looda, vaid usume seda kindlasti — meid on rohkem, kui osa-takse arvata.

Vahest räägiksite mõne sõnaga osakondade plaanidest, esimeste numbrite käsikirjad on kindlasti juba toimetatud ja trükikojas?

Kui uudetset ja omanäolist ajakirja me ka ei tahaks — juba järeleproovitud žurnalistika põhiprintsiipe peame ikka arvestama. Nii tahaksime kohe alguses välja kujundada kindlad rubriigid, kust lugeja teda huvitavad tekstid alati hõlpsasti üles leiaks.

Üks neid rubriike oleks näiteks «Ei läi-nud läbi...». Nagu pealkirigi ütleb, hakkame seal avaldama neid meie perioodikas üsna igapäevaseid materjale, mis juba äärepealt trükki on pidanud pääsema ning mis üksnes tänu meie töötajate hoolele ilmutata on jäänud (ehk nagu ajakirjanikud armastavad

öelda — «välja on lennanud»). Loomulikult saadab neid publikatsioone vastava sensori asjalik sisusügav kommentaar, millest selgub, miks ta artikli kui tervikuga või mõne selle lausega rahul ei olnud.

Vastupidist näeme satiirinurgas «Kes pärast naerab...». Siin naerame välja tsensoreid, kes teinekord n-ö ühe silma kinni pigistavad, viitame eksikombel trükki pääsenud suleseptsustele ning anname teada vea teinud sensori nime, samuti toimetaja osaks langenud karistuse suuruse.

Rubriik «Teadlase tribüün» töötab samuti põnevat lugemist, eeldab aga ka kvalifitseeritud lugejat. Kaastööd on lubanud mitmed meie õpetlased — tsensuuriolude prognostika, salastamisteooria, masintsensuuri, vabamõtlemise profülaktika, tsensolingvistika, valemispsühholoogia ja teiste suhteliselt uute ja vähemtuntud uurimisalade esindajad. Loodame avaldada ka majandusteadlaste, demograafide ja sotsioloogide algseid teiste väljaannete jaoks kirjutatud artikleid, mis ei sisalda küll «sõja- ega muid riiklikke saladusi», kuid milles leiduvate statistiliste andmete avalikkuse ette jõudmist oleme seni siiski takistanud, põhiliselt selleks, et «kaitsta töötajate huve». Loomulikult annab sensori asjatundlik saatesõna siingi nõu, missuguseid andmeid eriti ebameeldivaks pidada.

Kas on meie tsensoritelt oodata ka vabamas vormis, ütleme, esseistlikus laadis kirjanekuid?

Oleme ka selle peale mõelnud, ja rubriik «Kärpe sünd» tundub igatahes üht-teist lubavat. Nimelt tahame sinna saada meie tugevamate sensorite loomingu lahkhavaid kirjutisi meistrite endi sulest. Seal võiksid nad tutvustada mõnda oma eriti õnnestunud või muidu mälestusväärset kärpet, meenutada neid imepeeni motiivipõiminguid, mis neid eksimatult teksti lühendamisele suunasid. Huvitav oleks jälgida sensori läbielamisi kärpimise eri staadiumes, õpetlik teha kaasa tema kõhklus ja sellest jagusaamine. Vajame kõike, mis laseb jälgida sensori loomeakti selle algusest lõpuni, kõike, mis toob lugejani sensori kui inimese.

Tähtis on siis, et iga fakt, kus tsensuur aktiivselt meie kultuuriellu on sekkunud, väärilist tunnustust leiaks?

Iseenesest mõista. Teinekord juhtub kuulma lausa uskumatuid väljamõeldisi tsensuuri omavolist, mida ühe või teise teose kallal oleks justkui toime pandud. Tihti on neil juttudel veel mingi kõrvalmaik. «Meie Sõna» ilmumisest alates kaob sihukestel sositajatel igaveseks pind jalge alt.

On ka teine ja sügavam tähendus. Tsenzor vajab tunnustust nagu iga töömees, kes

oma töö on hästi teinud, ometi on tema seisund sootuks teine. Rangelt võttes ei loo ju tsensor ise kuigivõrd suuri vaimseid väärtusi, kogu tema osa taandub kaasautorlusele, ja just seda ei oska (ega taha) me alati hinnata. Tagajärjeks võivad olla lakkamatud (ja põhjendamatud!) enesesüüdistused, töö ei paku tsensorile enam seda rahuldust mida varem, seguneb pettumus valitud ametis, maad võtab käegalöömine kõigele ja kõiges — inimene hakkub... «Meie Sõna» annab sensori eneseteostusele avaramad sihid, lisab sellele n-ö positiivse programmi. Eks sama eesmärgi pea silmas ka iga-aastane J. Jõgeveri nimeline tsensuuriühend, mida hakkame välja andma koos riikliku kirjastuskomitee ja Eesti NSV Kirjanike Liiduga ning mis määratakse tsensorile, kelle kärped (kas tahes või tahtmata) puhtkirjanduslikult kõige väärtuslikumaks osutuvad.

Kogu senine jutt on keereelnud metoodilise töö osakonna ümber, mida teeb aga näiteks kirjade osakond?

Võib öelda klassiku kombel, et selle osakonna kaudu pääseb toimetusse hapnik — lugejate kirjad. Meelsasti reedaksin ühe toimetuse «saladuse»: nimelt palusime mõnda oma tulevast võimalikku lugejat aegsasti meile kirjutada, saime need kirjad kätte ning võime juba avanumbris ka enesetsensuurirubriigiga algust teha! Valisime oma esimesteks kirjasõpradeks meelega vaid kirjanikke, ajakirjanikke ja väliskommentaatoreid — inimesi, kes oma tööd tehes seda ise aeg-ajalt tsensori pilguga ülev peavad vaatama või kes ehk koguni pidevalt otseski nelja silma all loovadki — ning palusime neil lühidalt kirjeldada, kuidas enesetsensuur neid mõtete distsiplineerimisel abistab. Vastused on enamasti siirad, näited usaldusväärsed: mõtte esialgne ja valmis kuju sarnanevad nagu öö ja päev. Neis pihtimustes on palju eeskujuvandvat.

Veel on kirjade osakonna hooleks meie sidemed vennasvabariikide ja teiste sotsialismimaade kolleegidega, samuti kapitalistlikes riikides töötavate progressiivsete sensoritega. Kodanliku tsensuuri inimvihakajaliku iseloomu paljastavate materjalide eest seisab seavastu hea meie kolmas osakond, tsensuuri ajaloo osakond.

See osakond vist peabki rohkem mõtlema, kuidas ajakirja temaatikat ja seega lugejate ringi laiendada?

Mõnes mõttes kindlasti, kuigi oleme ka siin eelkõige n-ö tsunftihuvide eest väljas. Tsensuuril on Eestimaa pinnal rikkalikud minevikutradiisioonid ja oleks lausa rumal, kui me neid sensorite uue põlvkonna kasvata-

misel ära ei kasutaks. Sealjuures oleme otsustanud, et me ei hakka oma väljaandes ainult paraade pidama, vaid kõneleme julgesti ka nende asjadest, mille me ajalooraamatust parema meelega hoopis välja jäta-sime. Nii näiteks möödub tänavu oktoobris 75 aastat päevast, mil Nikolai II manifest «Riigikorra täiustamisest» lõpetas perioodiliste väljaannete eeltsensuuri Venemaal. Kas oleks tark tegu see ebameeldiv sündmus häbelikult olematuks vaikida? Kindlasti mitte. Nõnda olemegi kavandanud sügisnumbritesse pikema artikli, kus püüaksime juhtunut tänapäeva teadmiste tasemel lahti mõtestada ning seega omalt poolt kaasa aidata, et ajalugu ei korduks.

Uuele ajakirjale ja tema väljaandjatele head käekäiku soovides veel viimane küsimus: millal tohiks ilmuda esiknumber?

No milleks provokatsiooniline küsimus? ... Ise veel Ajakirjanike Liidu liige ...

1980

A. ITSKOK

Suletus

Leelumehe rännutertsiiin
(Vt «Looming» 1987, nr 10)

Kui tuhat akent Lasnamäed on seljataga ning õhtu saabub õhuküllane ja lahe, ma sulle tiivul rännakule voogan, aga ...

Ei vaata Harjus pildikastist üle lahe ja ega Rakvereski rahulikult maga.
Эх, мать... mul Kohtla-Järvel raugeks rännutahe.

Las Jõgeval «Nitrollast» närib teine naga ja Tartus teadust tehku see, kel nupp on vahe. Mul Põlvas joomata jääb õuhka sauna taga.

Ei pilve piirilt Võrus laula, süda mahe, ei Valgas ligo ajal saldejumsi jaga, ei Viljandis mind kõnni mõõda pilgurahe.

On Pärnu rannavees mu meelest palju laga ja Saare angerjas mu kõhu jaoks liig tahe. Ja Hiiu lõmpsi pelgan hirmuvärinaga.

Ei meelita mind Haapsalusse muda jahe ja vaevalt Raplas mahtrat näen — on rahvas vaga, ei Paide lasta mind — mul hingel mõni pahe ...

Ma uuel homsel kella tirinat ei praga, sest süda päikseküllane — mu laul sai lahe.

«Jõgeva Nitrollane» — uuemaaegne popul. kartulisort
õuhka — popul. lõdgastusjook Kagu-Eestis
ligo — liigo
saldejums — saldejumps
Päriselanikud tavatsevad öelda, et Mahtras olla sõda old.
Paide — seal pidid elama ainult paid inimesed

KALEIDOSKOOP

JÜRI TALVET

17. tõlkevõistluse mõtisklus

Ülikooli tõlkevõistluse žüriis tegutseb edasi «vana kaardivägi», mõned selle liikmed on tõlkeid lugenud-hinnanud 1970ndate algusest või vähemalt keskepaigast tänaseni (Aino Valmet, Urve Hanko, Mari-Ann Palm, Peeter Torop, allkirjutanu; kahjuks loobus hiljuti Ain Kaalep, žürii auväärsemad tugesid). Võib rääkida aja jooksul kujunenud kriteeriumidest. Önneks ei ole tõlkijad ise samad. Mul on üks paber, mille pealt 17 aasta jooksul ainuüksi auhinnatuid ja äramärgituid võib kokku lugeda ligi sada. Need ei ole pelgalt potentsiaalsed tõlkijad, vaid osa on oma nime laiemale üldsusele juba teatavaks teinud. 1987. aastal ilmusid «Eesti Raamatu» väljaandel A. J. Cronini «Tsitadell», C. J. Cela «Taru» ja Thomas Manni

«Novelle», tõlkijaiks vastavalt Mati Soomre, Inna Kustavus ja Heli Mattisen — kõik kolm esitasid oma varased vahenduskatsed ülikooli tõlkevõistlusele ja kõik kolm väärised seal mitmekordset kõrget tunnustust (Mati Soomre 1978. ja 1979. aastal, Inna Kustavus 1973. ja 1974. aastal, Heli Mattisen 1980., 1981. ja 1982. aastal). Loomulikult rõõmustab see. Igaüks oma väikesel viisil, aitavad tõlkevõistlust tõlkekabinet, väliskirjanduse ring ja filoloogide tõlkeseminarid. Ülikoolil on omad hädad, kuid vist oleks patt öelda, et tõlkijaks-saada-tahtjal temast midagi kaasa võtta ei ole.

Auhinnatute esiritta kuulus seekord õige mitu I—II kursuse tudengit: **Ene-Reet Soovik** — I auhind, inglise filoloogia I kursusi; **Triinu Pakk** — II auhind, ingl. fil I; **Erkki Sivonen** — II auhind, ingl. fil. II; **Ave Roomets** — II auhind, saksa fil II. See peaks küllap näitama, et võõrkeele õpetamine üli-

koolieelses astmes on heal järjel. Kohe tuleb aga täpsustada, et ainult inglise ja saksa keele, mitte sugugi teiste keelte õpetamine. Domineerivate inglise-saksa auhinnatööde vahele mahtusid vaid üksikud muud: Leena Seina (prantsuse fil IV) Camus'-tõlge, Riho Laanemäe (vene fil III) Bunini-tõlge ja Chattrin Bagala (eesti fil II) ümberpanek ungari keelest (F. Fendriku novell).

Inglise- ja saksakeelse kultuuri asend teiste kultuuride suhtes ei ole tegelikkuses ligilähedaltki nii prevaleeriv, nagu seda meie tõlkevõistluste tulemused ja võõrkeelte õpetamine vabariigis tervikuna peegeldavad. Reaalsus on aga selline, seletades ühtlasi taustu meie kultuuris maad võtvale ühekülgselt europotsentristlikule ja sugugi mitte alati heas mõttes europokultuurilisele (nagu «Vikerkaares» 10/1987 püüab tõestada Linna Priimägi) vaimuhoiakule. Meie kohalikus ümbruses ähvardatakse koguüri europokultuurilise (europotsentristliku) ühenduse traditsiooniline tugikolmjalg ise taandada kahtlaselt lonkavaks kaksjalaks: kui prantsuse filoloogia taasavatud osakonda ülikoolis võeti seni vastu üle aasta kaheksa noort, siis nüüd on vastuvõtu intervall kasvanud 2aastaseks (ilma et matriklisaajate hulk suureneks). Europokultuuriline ühisus hakkab mujal tasapisi vabanema oma veel üsna hiljutisest anglo-, germano- ja gallotsentristlikust rõhust. Soomes näiteks õpetatakse hispaania keelt tervelt nelja ülikooli stacionaarse osakonnas. Meie paraku asume sellest uuenevast hoovusest esialgu eemal.

Esikohatöö kohta (J. C. Oatsi novell «Pealtnägija») oli žüriil vaid kiitvaid arvamusi. Leiti, et tõlge on ladus, eestikeelsed vastad ingliskeelsetele idiomatismidele adekvaatsed, erinevad stiiliasandid õigesti mõistetud ja edasi antud. W. S. Maughami lühipalade juures, mis samuti olid tõlgitud komisarusteta ja ühtlaselt, tekkis küsimus sellest, kas algupärand pole liiga lihtne; kas on ikka mõtet valida tõlkimiseks kirjanduslikult kergetaolisi tekste. Nojah, aga tõlkevõistluse reglement seni mingeid piiranguid pole seadnud. Võib tõlkida mis tahes ilukirjanduslikke tekste. Maugham kaldub küll asuma triviaalkirjanike rahvusvahelises seltskonnas, aga on seal üks väljapaistvamaid, keda sellisena kõikjal tõlgitakse ja loetakse. Iga ühiskond vajab ka «plaažikirjandust», pole mõtet seda Eestist tõrjuda püüda, vähemalt mitte selle küündivamat osa. Hindamiskriteeriume ei tohiks see segada. Kui laimatuult on tõlgitud raske ja lihtne algtekst, siis tuleb kõrgemalt hinnata neist muidugi esimest.

S. Beckett'i näidendi tõlkekatkende puhul vaieldi, kas tõlkija polnud mitte teksti kõnekeelset stiili veidi «kõrgendanud», litera-

tuursemaks teinud. Samas tekkis kahtlus, kas Beckett'i endagi kõnekeel on «puhtrahvalik» või hoopis väljamõeldud, harilaste poolt loodud kõnekeel (nagu seda mõningais oma tõlgetes omal ajal harrastas Ants Oras). Lõplikku vastust ei leitud, sest Beckett'i lähemad tundjad žüriis puudusid.

Arutlus elustus taas tõlkimise «igiküsimuse» ümber, kui suuri vabadusi tõlkija võib endale lubada. Selle kohta võib vist öelda nii, et ükskõik kui suuri. Kui ta aga oma tõlget raamatukaante vahel näha tahab, siis peab ta teadma, et tema tööd ka toimetatakse ja et meie toimetajad tavaliselt (hoolimata omavahelistest väiksematest maitseerinevustest) ei soosi liigvaba, mugandusele lähenevat tõlget, ja et veel vähem soovivad nad selliseid tõlkeid, kus nad igal leheküljel avastavad mõne lause, mille kohta võivad öelda, et «eesti keeles niimoodi ei öelda».

Mida veel soovida noortelt tõlkijatelt? Hoolikamat viimistlust, valminud töö mitmekordset ülelugemist, kuulamist ja silumist. Ja et kõigile oleksid eeskujuks need (seni siiski üsna vähesed), kelle ümberpanekute taga aimum sügavam kultuurihuvi; kes on vaevaks võtnud algupärandi vaimseid kontekste uurida. Nemad jõuavad tavaliselt kõige kaugemale. Tõstaksin veel kord esile Heli Mattisenit, praegust TA Maailmakirjanduse Instituudi aspiranti, kes oma Manni-tõlged on varustanud ka kõigiti eeskujuliku saatesõnaga. Ärgu neid heidutagu mõne kohaliku kultuuripreitseptori ennestrahnustav ideaalipilt tõlkijast, kes «liiga kõrgele ei roni». Vastupidi, neid «ronijaid» oleks meile vaja märksa rohkem, kui neid praegu on. Siis jääksid meie tõlkepraktikas ära sellised raamatud, milles saatesõna üldse puudub või on asendatud kirjandusteaduslikult väheütleva üldleksikonilise kompilatsiooniga. Süveneks austus kirjanduse vastu ja jääks vähemaks isalik-ensesekindlaid frivoolsusi, mida mõned siinsed kirjanikud ja kriitikud maailmakirjanduslikke küsimusi puudutades endale aeg-ajalt lubavad. Hakataks ehk vähehaaval mõistma väliskirjanduslikku tegevust kui üldsegi mitte kõrvalist meie rahvuskultuuris.

Seekordseist konkursantidest paistis uurimuslik-teadusliku lähenemisega silma Riho Laanemäe. (Mööngem, et näiteks Maughami või mõne teise kergema autori puhul olnuks sellist lähenemist ka raske üles näidata.) Peale Bunini novelli «Kauge» — võistluse ainus töö vene keelest! — oli ta käsile võtnud E. A. Poe tuntud novelli «Punase surma mask», mille senine, enam kui pool-sada aastat vana versioon kuulub teatavasti Johannes Aavikule. Aavik «monopoliseeris» omal ajal Poe loomingut, pannes tema vara-

sümbolistlikult põnevad (ja muidugi meisterlikult kirjutatud) hirmu-, roima- ja ulmetujud osavasti teenima oma keeleuuenend-propagandat. Poe Nõukogude-aegne ainus eestikeelne tutvustus, «Loomingu» Raamatukogu» väikevalikuline kordustrükk Aaviku tõlkeid, asetab selgesti rõhu tõlkijale, Aavikule, ja hoopis vähem Poe'le endale (tiitel võinuks vabalt olla ka: Aavik — Poe, «Kaev ja pendel»). Mõnigi Poe algupärandeid mitetunde lugeja võiks keeleeksperimentid omistada Poe'le. Too nendega paraku peaaegu ei tegelnud, kuigi tema inglise keel, mis sümbolistlikus laadis püüab tabada värvi- ja helivarjundeid, on rikas. See tähendab, tunnistades küll Aaviku asendamatu eesti keele arendajana, ei saa vist ka salata, et tema tõlked kõlavad tänapäeval üsna arhailiselt ega esinda Poe'd, kuigi täielikult. (Näen niisama skeptiliselt mõnede meie nooremate luuletajate katseid Aavikuaegseid neologisme oma loomingus velmata.) Iga ajastu vajab tõlkeid oma keeles, see on ammutada, ajaloos läbiproovitud tõde. Katseid radikaalselt tagasi minna mingi varasema etapi keele juurde on kõikjal lõppenud läbikukkumisega. Sellepärast võib Poe taastõlkimist eesti keelde ainult tervitada. Kui žüriil seekordsele vahendusüritusele midagi ette heita oli, siis peamiselt seda, et see mõneti veel sõltus Aaviku mõjudest, ei olnud päriselt jõudnud uue keeleni, milles me Poe'd pärast Aavikut uuesti ootame.

Üldiselt näime kultuurilisel küpsemasse ikka jõudvat. Enam ei arvaia mingit üht tõlget nii väga «pühaks ja puutumatuks», vaid kui see ikkagi näib aegunud või tundub, et mingist küljest pääseks algupärandi vaimule lähemale, tõlgitakse teos uuesti. Selleks ei tarvitse tingimata mööduda sajan-dit või pooltki. Mati Soomre juba mainitud Cronini-tõlge uuendas 1948. aasta eestikeelset versiooni. Jaak Rähesoo ja Enn Soosaar paigutasid oma Yoknapatawpha-lugude täielikku väljaandesse mõned (ka stiiliühtsuse huvides) taastõlgitud palad (esmatõlked pärinesid 1965. aastast). Heli Matiseni valik Thomas Manni novelle sisaldab pikema jutustuse «Seadus», mille varasem, «Loomingu» Raamatukogu» variant pole palju vanem kui kümme aastat. Iseäranis suhtelised on värssi (ja veel enam riimitud luule) tõlke tulemused. Need ei saa kunagi olla väärtuses nii absoluutsed, kui on algupärand. Õnneks see viimane ei kao tänapäeval kuhugi (kui just tuumasõda ei tule). Mida rohkem on versioone algupärandist, seda parem; seda avaram, valikuvõimalikum on retseptioon. Mida ei taba üks tõlkija, seda tabab ehk teine. Nii katsetagu noored tõlkijad ikkagi ka luulega, kuigi see proosast harvemini välja tuleb (selle võistluse ainsad luule-

tõlked — saksa keelest — ei pääsenud äravalitute sekka).

Aasta eesti samasuguses tõlkevõistluse-jutus (vt «Vikerkaar» 1/1987) sai väljendatud mitmesuguseid, peamiselt tõlgete avaldamisega seotud lootusi, millest osa on nüüd täitunud ja osa ei ole. Noorte tõlkijate «Sõna» «Loomingu» Raamatukogus» ei ole esiknumbrile lisa saanud. Tema koha näib olevat endale võtnud «päris»-tõlkijate «Valik», mis aga oma esimese avalduse laadis vist kaugele edasi jõuda ei saa (praegune uuenenud vaimne kliima lubaks juba teistsugust, korrastatumat «valikut»). Aeg seega näidaku, mis kombel uued «sõnad» ja «valikud» «Loomingu» Raamatukogus» edaspidi välja tulevad. «Vikerkaar» on pidanud oma sõna vähemalt osaliselt: ülikooli tõlkevõistluse varasematest auhinnatõdedest on möödunud aasta jooksul avaldatud kaks novelli, S. Jacksoni «Loterii» (tõlkinud Mati Soomre) ja H. Troyat' «Käed» (tõlkinud Karin Vassel). Senine osakonnatoimetaja Joel Sang lubas avaldada veel vähemalt kümme-kond. Võib-olla sobiks «Vikerkaares» ilmuvate tõlgete juurde siiski ka lühikommen-taar (kes on autor, mis ajast pärineb algupärand, mida muud eesti keeles tõlgitud). Muidu võib jääda mulje — nagu keegi mu tuttav mainis —, et need palad on spetsiaalselt «Vikerkaare» jaoks kirjutatud. Meeldivali «ärkas» vahepeal ajakiri «Noorus». Sealne toimetus on viimase tõlkevõistluse ühe töö (H. Hesse novelli «Edmund», tõlkinud Ave Roomets) juba kiires korras avaldanud ning veel paar-kolm trükkimisjärjekorda võtnud. Mõned tõlked oleme loovutanud loodetud-oodatud TRÜ kirjandusalmanahhi toimkonnale. Päris kõrgel ja ametlikul tasemel on juttu olnud uue kirjandusajakirja asutamisest Tartusse — oma linna ja ülikooli noori tõlkijaid kaastööliseks võtma see kindlasti ei keelduks.

Tõlkevõistlused jätkuvad.

KAJAR PRUUL

Noored kirjandusteaduses. Konverents
Tartus

Keele ja Kirjanduse Instituudi tavakohane (XIV) konverents «Noored filoloogias» sai seekord teoks detsembrikuus ning Tartus, Kirjandusmuuseumi saalis. 8. detsembril kõneldi rahvaluulest, -usundist, ja etnograafiast, 9. detsembril astusid üles noored keele- ja kirjandusteadlased. Anti välja kaks teesivihi-kut. Et varasematel konverentsidel on olnud põhjust nuriseda kirjanduspoole kõhnuse üle, nüüd aga võis märgata püüdu «laiemasse ringi» (seda nii esinejate hulga, koosseisu

kui ka teemade poolest), siis mõni sõna kirjandusettekannetest lähemalt.

KKI rahvamuusikasektoris laborandina ametis olev **Anne Lange** rääkis «T. S. Eliotist ja kirjandusväärtustest». Ettekandja väitel «saab Elioti kriitilistest tõekspidamisest rääkida pigem järelekordavalt kui mingi kategooriaalse raami sees kokku võtvalt» ja see tõdemus määras mõneti ka ettekande laadi. Elioti kirjandusideaalid nähti keskenolevat kolme punkti ümber: traditsioonilised väärtused, isiklik elamusintensiivsus, adekvaatne vorm. A. Lange lõpetas viiepega V. Kubiliuse kirjutise «Klassikalise vormi ihalus» suunas (vt «Keel ja Kirjandus» 1983, nr 9) ja sidus Elioti «klassitsismi»-kontseptsiooni sel moel tänaste esteetiliste võitlustega.

Rein Kruus («Loomingu» toimetus) valgustas asjaolusid seoses ühe 10. V 1921 Aleksandr Blokile Tallinnast saadetud kirjaga, mille adressant on olnud kaua tundmatu (juba Blok ei suutnud allkirja dešifreerida). Oma sõnul jätkas ta sellega R. Timentšiku, G. Superfini ja M. Pljuhhanova tööd. Jutt oli Aleksei Baiovist (1899—1923), tuntud sõjaajaloolase pojast, noorest vene literaadist, kes oli osaline kavatsuses hakata Tallinnas välja andma esinduslikku ajakirja «Gamajun» ja hankida sellele kaastööd Nõuk. Venes viibivailt kirjanikelt (vt ka «Vikerkaar» 1987, nr 4, lk 73). Koos kirjaga oli A. Baiovi läkitanud Blokile oma 1921. a algul Tallinnas ilmunud poeemi «Грядущая Цусима» («Tuleviku Tsushima»). See poeem on omamoodi poleemilistes suhetes Bloki kuulsate «Sküütidega». (Lisagem kõrvalpõikena, et Bloki poeem ja selle nägemus Venemaa missioonist ning vahekorra Läänega annab vastukõlasid siin ja praegugi. Vaadatagu kas või kakskeelse noorluuletaja Valeria Poprjäniku luuletust «Tšuuudid», mis lõpeb kuulutusega «Такое уж племя мы, чуды, / нас голой рукой не возьмём!»... — «Raduga» 1986, nr 4, lk 21—22.) Konverentsi teesivihik toob ära ka A. Baiovi kirja teksti ning autograafi.

TRÜ üliõpilane **Janika Kronberg** rääkis «Arthur Adsoni luulest», taotledes tabada selle tähtsamaid ajendeid ja tõstes esile mälestuse-temat kui võit selle omapära mõistmiseks. Muuhulgas osutas ta lapseõlve-ümbruse religioossusele, Sänna-kandis säilinud vennastekoguduse mõjudele ja kaasaegsele sentimentaalsele lugemisvarale, mis kujundanud Adsoni hardusele ning ümmardamisihale kalduvat loomust. Mälestused pakusid luuletajale pääsu ja tuge kaduviku-hirmu ees. (A. Adson: «Ma rikastan oma olevikku hea osa mineviku abil. /.../ iga mu tulevikupäev tähendab kindlat kadu ja siin on tähtis iga tagasivõit, isegi illusoor-

ne...») Detailne tagasipöördumine läbielatu juurde näitab Adsoni eidetistlikke võimeid. Mälestuslikule lapseõlve-Võrumaale lisandub pagulasluules mälestuslik Eesti. Mis puutub Adsoni luule murdekeelsusse, siis leidis J. Kronberg, et murre olevat siiski sobivam lokaalse varjundi kui üldiniimlike elamuste edasiandmisel.

KKI kirjandusajaloo sektori vanemlaborant **Piret Viires** loodab murdeluulest rohkem. Üsna tavatuna oli ta ettekanne «Võru keelest ja meelest tallinlase pilguga» pühendatud Kauksi Ülle äsjailmunud debüütluulekogule «Kesk umma mäke». P. Viires oli võtnud ülesande «tõlkida» Kauksi Ülle sõnumit kirjakeelsele publikule, kartes, et muidu võiks murdekeelsuse tõttu jääda tähele panemata selle erakordsus ja programmilisus. Nimelt on seni ekslikult arvatud, nagu koosneks noor põlvkond ainult punkaritest, hevivatest jt negatiivistidest. Kauksi Ülle luule aga on positiivne ja traditsionalistlik, pakub välja oma võimaluse keele (rahva, maa, kultuuri) päästmiseks. Ettekanne ajendas rohkesti sõnavõtte lõunaestri keele seisundist, luuleraamatü väikestest tiraažidest (3500; ka enamik sõnavõtjaist polnud saanud raamatut osta) jm. J. Kronberg oli küsitlenud mitut keskealist lõunaestlasest lugejat, neile oli jäänud mulje, et tegemist on väga vana inimese luuletusega.

Ene Seidla (töötab TRÜ Teadusraamatukogus) «Vaatepunkt M. Traadi romaanis «Karukell, kurvameelsuse rohi» tugines samateemalisele diplomitööle, mis oli 1987. a TRÜ kirjanduseriharus kaitsustuist üks tähelepanuväärsemaid. B. Uspenski, M. Bahtini jt töödest lähtudes vaatles see kolme (Ra, Akke, autori) aegruumi rolle, autorihinnangu avaldamise teid, võõra sõna osa romaanis struktuuris jpm.

Vahepalaks konverentsitöös oli Abi-Piirissaare Dalinistliku Kõõlu ülesastumine Jüri Ehlvesti ja Sven Sildniku isikus. (Selgituseks kaugemale lugejale: tegemist on kollektiiviga, kes juba mõnda aega paneb Tartus karistamatult toime sümboolseid nurgajärgi — vt ka: «Kultuurit ja kultuur». «TRÜ», 27. nov 1987) Seekord informeeris Kõõl kuulajaid mõnedest inimevolutsiooni võimalikest arengutest (kui käe asemel oleks haardeelundiks ninast kujunenud lont), muutustest tänapäeva koolinoorsoo funktsionaalses ajutalitluses, oma muinsuskaitsealasest programmist (jagada Eesti tsoonidesse vastavalt sellele, missugune ajastu restaureeritakse) ning A. Bretoni ja L. Trotski seisukohtadele toetudes sedastas, et oleme jõudnud sürrealistliku revolutsiooni küpsesse etappi. Eriti Kõõlu ettekande puhul oli kahju, et see ei leidnud aset Tallinnas, KKI ruumides.

Ka muidu oli mõeldud kaas- või kõrval-üritustele. Rahvaluulepäeva lõpul avas ukсед esimene «rahvamuusika salong» (Kirjandusmuuseumi rahvamuusika sektori ja Etnograafiamuuseumi muinsuskaitseklubi ühisüritus), kus Ricardo Mateo-Durandi juhtimisel tutvuti Peruu muusika ja slaididega. (Detsembris jõudis toimuda veel üks, juudi kultuurile pühendatud salongiõhtu.) Keele- ja kirjanduspäeva lõpetas Tartu NAKI esinemine.

VIKERGALLUP

Eesti kirjandus 1987

Küsitluse tingimused olid põhiliselt samad kui eelmine kord (vt «Vikerkaar» 1987, nr 4). Ainult et otsustasime vastajaskonda veelgi noorendada. 25st küsitatud kriitikust oli 19. jaanuariks 1988 oma arvamuse avaldanud 21, valides PARIMAKS 1987. a

Kodu-Eestis eraldi raamatuna ilmunud ilukirjanduslikuks

— UUDISTEOSEKS MADIS KÕIVU ja AIVO LÕHMUSE näidendi «PÕUD JA VIHHE PÕLVA KIHELKINNAN NELÄ-TÖISTKÜMNENDÄMÄ AASTA SÜVÖL» (6 häält). 5s vastuses oli esimeseks märgitud Ülo Mattheuse jutukogu «Inimene Aspelund», 4s Ene Mikkelsoni luulekogu «Tulek on su saatus», 3s Indrek Hirve luulekogu «Uneraev», 2s Jaan Krossi romaan «Vastu-tuulelaev» ja 1s Enn Vetemaa lühiromaan «Tulnuk».

— PARIMAKS DEBÜÜDIKS tunnistas I N D R E K H I R V E luulekogu «UNERAEV» (19 häält). Kauksi Ülle luulekogu «Kesk umma mäke» toetasid 2 kriitikut. (NB! Et klassika uudisväljaandeid mängu ei võetud, siis on Karl Ristikivi romaani «Lohe hambad» ja Leo Anvelti proosa- (ja luule-)raamatu «Uidang mitme tundmatuga» puudumine seaduspärane.)

FOORUM

MEIE VIGU

Nr 10/1987. Karl Ristikivi põgenes Soome siiski sügisel 1943, mitte 1944, nagu kirjutas lk 53. Liisa Enwaldi kirjutisest «Mis toimub soome luules?» on üks rida trükikojas kaduma läinud, 1. veeru 3. lõik lk-l 56 peab algama järgmiselt: «Aga mis toimus lüürikas pärast murrangut, 70. aastatel? Kas 50. a-te põlvkonna positsioon on olnud kogu aeg kõigutamatu?» Lk-l 81 peab Aili Aarelaid silmas NLKP XXVII, mitte XVII kongressi järgset aega. Lk 85 (joonealustes viidetes) on Г р ю н е б а у, р. о Г р ю н е б а у м; «Oevres» p. o «Oeuvres».

Nr 12. Lk 33 on A. Gerrets, p. o A. Gerretz; lk 36 Brăncuși p. o Brăncuși, Tirgu Jiu p. o Tirgu Jiu, M. Mikko p. o M. Mikof; lk 37 A. Weitzenberg p. o A. Weizenberg, «Backhos» p. o «Bakchos», Moor'i p. o Moore'i; lk 40 (1. veeru 19. reas) on «sotsialistlikku...», p. o «sotsiaalsei romaani»; samal lk-l on W. Lembruck, p. o W. Lehbruck ja H. Ledern p. o H. Lederer. Kõik loetletud väärastused tulid ette Jaak Olepi artiklis «Maii Karmini juhtum» — «Usalda, kuid kontrolli,» jääb meil üle ohata. Lk 60 on de Quincey, p. o De Quincey. Lk 79 2. veeru alt 4. reas on /</, p. o /</, lk 80 1. veeru ülalt 1. reas «ei tarvitanud» p. o «ei tervitanud». Lk-l 91 mainitud O. Remsu-

jevi almanahhi-jutu pealkiri p. o «Motsioon». Lk 95 on A. Sörd, p. o A. Sörd.

TIIT NOORMETS on saatnud täienduse P. Oleski «Lugemisnometele» (III; Vk nr 11): «Peeter Olesk juhhib tähelepanu Adam Oleariuse reisikirja osalisele uustõlkele (Leningrad, 1986). 1647 ilmunud «Offt begehrt Beschreibung der Newen Orientalischen Reise...» (täiend. vlj 1653) on tõlgetes meieni jõudnud varemgi. Vaevalt saab autorist eeldada selle fakti mittetundmist. Kui paljud asjasthuvitatud aga tormavad raamatukogudesse otsima viidatud kogumiku hoopis kergemini kättesaadavate trükiste asemel? Oleariuse reisikirjelduse Eesti-katkendid (11 lk) leiduvad muuhulgas reisi-muljete ja mälestuste valimikus «Külasti mitemes Eestis» («Loomingu» Raamatukogu) 1960, nr 49) J. Kahki, V. Milleri ja Ü. Torpatsi tõlkes. Ootuspäraselt võib Eestist saadud muljeid kajastavat osa lugeda ka «Eesti NSV ajaloo lugemiku» I köitest (Tln 1960, lk 181—187). Põgusast tuvumist nii autori, tema reise kui ka kuulsa reisikirjeldusega võimaldab E. Laasi artikkel «Õnnetuse läbi Eestimaale» («Horisont» 1986, nr 7—8). Oleariusest on juttu ka «Eesti kirjanduse ajaloo» I köites (Tln 1965, lk 140). Põhjalikumate huvidega lugejal tuleks küll pööruda «Eesti biograafilise leksikoni» poole (Tartu 1926—29, lk 354). Ning lõpuks — meie suuremates raamatukogudes (vähemalt

TA Teaduslikus Raamatukogus) on olemas ka täismahulised tõlked vene keelde (aastast 1879 ja 1906). Koguni mõne algkeelse esmatrüki kättesaamine on Eestis küll raske, kuid mitte võimatu (üks eksemplar asub Tallinna Linna Riikliku Keskarhiivi raamatukogus).»

KAIDO KAMA

«Tõlkevall» ehk veidi vaimukadaklusest

Tõnn Sarv. Tõlkevall. «Vikerkaar» 1987, nr 3, lk 72—74

Tõnn Sarv teeb ränga vea. Nimelt lahkab ta väikerahva kultuuriprobleeme (-hädasid) vastasleeri positsioonilt — Euroopa suurrahvaste šovinistlikult jõupositsioonilt, ärasöömise ja allaneelamise positsioonilt. Sest ärasööjad ja allaneelajad on nad kõik — prantslased limpsavad keelt bretoonide järele, hispaanlased baskide, inglased uelislaste ja iirlaste järele /- - / See polegi nii-öelda nende syy, nad on selliseks loodud, selline on nende keel ja psühholoogia, heroiliste söömaegade kirjeldustest koosneb kogu nende ajalugu. Rebasele ei saagi vist pahaks panna, kui ta hiire ära sööb. Kyll aga on kurjast, kui hiir oma elu päästmise asemel mõleb filosoofiliselt, ega rebasel äkki kõht tyhi ole.

Aga just seda Tõnn Sarv teeb. Kogu tema kirjatööd läbivad väljendid «tähtsad naaberkultuurid», «mõjukad naaberkultuurid» jne. Jõupoliitika demonstratsiooni tipuks «üksnes väga suured ja mõjukad kultuurid. . . võivad endale lubada. . .» ja selle järjeks «meie endile seda lubada ei saanud. Selline oli ajaloo paratamatu käik». Isegi Venemaa Rahvaste Õiguste Deklaratsioon on tunduvalt väikerahvasõbralikum kui väikerahva enda esindaja mõtteavaldused.

Tõnn Sarv kirjutab, et «igale rahvuskultuurile on äärmiselt oluline ka see, et tema jaoks tähtsad naaberkultuurid teda samuti kultuurseks peaksid» ja et «alles siis, kui me saame oma emakeeles opereerida ka saksa, prantsuse, inglise ja itaalia kultuuri olulisemate väärtustega, alles siis võime end pidada kultuurrahvaks Euroopa silmis». Lõpus on muidugi loogikaviga. Meie ise ei saa end kunagi pidada kellekski kellegi teise silmis. Seda saab ainult see teine teha. Ja see teine ei tee seda, ükskõik kas eesti keelde on «Faust» tõlgitud või mitte, ükskõik kas Wagnerit lavastatakse «Estonias» või mitte. Yks keskmine Euroopa suurrahva liige (kes muide on tunduvalt tobedam tegelane kui keskmine väikerahva liige) ei ole Eestist midagi kuulnud ega tahagi kuulda. Veel enam, ta polegi suuteline eristama yle viie-kuue

rahvuse ja meie selle viie-kuue eristeldava hulka kindlasti ei kuulu. Kui mõne suurrahva vaimse eliidi esindaja peakski midagi teadma mõne meie füüsiku vmt tööstest, siis reeglina ta ei tea, et tegemist on eesti füüsikuga. Nii nagu ei teata, et suur osa vene tippusatajatest on rahvuselt udmurdid ja komid.

«Kus on udmurdi füüsikud? Kus komi astronoomid?» küsib Tõnn Sarv retooriliselt. Me ei tea seda. Samuti nagu ei teata mujal maailmas midagi «eesti» füüsikutest ega astronoomidest. Samuti nagu ei teata, et näiteks vene «raskoli» suurtegelane patriark Nikon oli mordvalane. Mordvalane oli ka hilisaeagne riigitegelane Molotov-Skrjabin.

«Suure ka mõjuka naaberkultuuri» asju ajades esindetakse alati riigirahvast; ilma omariigita rahvusi märgatakse vaid juhul, kui nad millegi poolest ymbritsevaist totaalselt erinevad. Meie puhul tähendab see erinevus ikkagi regilaulu ja rehetaret, muiauku franko- ja germanofiilid «pastlakultuuri» yle nii põlglikult, kui tahavad. Kui keegi on midagi kuulnud tänapäeva indiaaniliikumistest, siis mitte seetõttu, et nad mõistavad piisavalt talutavalt käituda anglo-ameerika kultuurilmas. Kui teatakse midagi kurdest, siis mitte seejärgi, kui hästi nad on sobitund tyrgi või armeenia või pärsia kultuurraamistikku. Otsida Jaan Krossi kombel maa-rahva verd mehi, kes «suurte ja mõjukate» naabrite juures kunagi suured ja mõjukad tegelased olnud, on hale ja naeruväärt ettevõtmine.

Niisiis pole häda mitte selles, kas maridel on omakeelne «Homeros» või mitte. Häda on selles, et Saranski muusikakooli ersamokša lapsed (kui nad sinna peaksid pääsma) tööpoolest kääksutavad viiulil kui mitte just Beethovenit, siis Tšaikovskit ikka, mordva laulu on aga kylades ikka harve-mini kuulda. Muuseas on ka neil rahvastel olnud omad ärkamised. Meiega võrreldes on vahe ainult selles, et nende ärkamisi pole kunagi kroonind omariiklus. Ja ilma viimasele poleks ka meil hoolimata laulupidudest ja «Noor-Eestist», hoolimata eeposest ja «Vanemuise»-selhist olnud ei kultiveeritud kirja-keelt, emakeelset teadusterminoloogiat, Tammsaaret, eestikeelset kõrgkooli ega kõike muud tänapäeval enesestmõistetavat.

Tõnn Sarve «tõlkevall» on yks imelik ehitis. Kui räägitakse inglaste, prantslaste, sakslaste jne «tõlkevallist», siis on juttu «rahvusliku omapära defineerimisest», piiri tõmbamisest «üldeuroopalike dominantsete kultuuride ja omaenda unikaalse vahele» ning isegi vajadusest «tõkestada võõraste kultuurilmingute kontrollimatut levikut». Meie puhul tähendab «tõlkevalli» pysitamine enese viimist «täielikult vastavusse euroopalike standarditega», «päris «oma» paratamatul halvus-

tamist ja varjujämist» ning «kõigi Euroopa kultuuri olulisemate ilmingute kiiret ja operatiivset tõlkimist meie rahvuskultuuri märgisüsteemi». Seega siis suurrahvastele on «tõlkevall» kaitserajatiseks, väikerahvad aga peavad oma kultuuririnnet hoidma avatud maastikus ilma kaevumisvõimaluseta. Niiviisi ei kipu «rahvuskultuuri märgisüsteemist» päält keele midagi järele jääma ja selle viimasegagi on lood viletsad. Juba praegu eelistavad teadlased omi töid kirjutada vene või inglise keeles, varsti valivad sama tee ka kirjanikud, kuna eesti keeles kirjutades Nobeli preemiat saada on üks ysna lootusetu lootus.

Sellise väljavaate ees tekib tahtmata küsimus, milleks seda «tõlkevalli» siis yldse vaja on. Kui katsuks hoopis ilma hakkama saada, tõmbaks pastlad jalga ja rahu majas.

Rebasehirmus hiirekese ainus ylesanne on ellujäämine. Ja see polegi nii enesestmõistetav asi, kui mõelda vadjalaste ja liivlaste pääle. Välja surra saab mitut moodi, indiaanlaste moodi ja mandzude moodi, tulemus on üks. (Mandzud alistasid XVII saj Hiina impeeriumi, võtsid yle kohaliku kultuuri ja sulandusid sellesse.) Ellujäämine tähendab identsust, eelkõige keelt, aga ka väga paljut muud. Yheks ellujäämisvõimaluseks on tõepoolest «tõlkevall», aga siin ei tohi vahendit ja eesmärki ära segada. Peame endale kogu aeg aru andma, mida me kaitseme ja mille eest kaitseme. Meile antud ajas ja ruumis pole võimalik ellu jääda ilma omakeelse intelligentsita, kirjanduseta, teaduseta, hariduseta. Kuid ellu pole võimalik jääda ka hyljates traditsioonilist kultuuri, meie oludes talupoja-kultuuri. Piltlikult öeldes peab olema kyla, kus kõneldakse mingit murret, ja oma uurimisinstituut, mis selle murdega tegeleb. Mõlemad komponendid on hädavajalikud. See kehtib ka sugurahvaste kohta. Neid ähvardab praegu rohkem indiaanlaste surm, meid mandzude oma — läbiimbumine võõrast kultuurist koos oma genuiinse unustamisega. Mis rahvas me oleme, kui me ei oska laulda omaenda rahvalaulu. (Muide, Yorki poolsaare pärismaised austraalsed õpivad praegu oma keskastme koolis kõrvuti matemaatikai, fyysikat ja iidseid sõjatantsu.) «Tõlkevalli» on vaja genuiinse säilitamiseks, mitte hävitamiseks. Osadust maailmakultuuris on vaja selleks, et suudaksime ise maailmatasemel tegelda oma rahvusteadustega, oma keele ja oma rassiga, samuti Eestimaa taime ja

mineraalidega. Et võõrastel poleks põhjust siia pärismaalaste keskele tulla huvitavat ja eksootilist materjali koguma. Kuipalju tegeldakse meil Goethe või Wagneriga, pole tähtis. Aga kui eesti kirjanduse uurimine hakkab Soomes paremal järjel olema kui siin, on asi kurjast. Sama käib ka reaalteaduste kohta. Lähtudes meie ellujäämise soovist (aga seda vast ikkagi soovime) on ysna ükskõik, kas mõni kvant või kvark avastetakse Tallinnas, Moskvas või Michiganis. Samas on tähtis, et meie täppisteadlased valdaksid piisavalt tänapäeva teadusmeetodeid, mis vajalikud oma maa ja rahva uurimisel. Ilma reaalteadusteta ei saa praegu hakkama ykski rahvusteadus.

Selline «tõlkevall» oleks siis tõepoolest vall kaitsmaks ikka sedasama «päris oma», mitte vallatehtud värv europotsentristliku maailmakultuuri tollivabaks sisseveoks. Nii otseses kui kaudses mõttes tõlkeid muust maailmakultuurist on meil ju naeruväärsest vähe. Seegi näpuotsatäis idamaade kultuuri, mida on vahendand Mäll jt (sedagi Öhtumaa eeskujul) ajas Mihkel Muti nii raevu, et ta lubas Eestisse oksidentalistika kabineti asutada Euroopa kultuuri kaitseks. Ehk peaksid tindiõdurid tõlkerindel meile rohkem jaapani ja juudi kultuuri vahendama. On ju jaapanlased senini parim näide traditsioonilise ja kaasaegse kultuuri mõistlikust yhitamisest, juutide ajalugu asendamatu pretsedent rahvastele, kes ellu tahavad jääda. Kuidas on lood teiste väikerahvastega, kes sarnaselt meiega elavad «suurte ja mõjukate kultuuride» mõjuväljas, milline on nende ellujäämise strateegia ja taktika? Missugune «tõlkevall» on aidand tongalastel sellega hakkama saada, et nende kuningas Taufa'ahau Tupou IV (või mõni tema järglane, andmed on yle kymne aasta vanad) käib rõõmsalt ringi paljajalu ja palmilehtedest seelikus, ega ta ha midagi teada euroopa rõivastandarditest? Tonga rahvaarv on 84 000, pindala 699 km², riigikeel tonga keel ja ta ei asu strateegiliselt sugugi vähetahtis paigas. Nii et tõlkijaile-piirivalvureile tööd peaks jätkuma.

Lõpetuseks siiras soovitus mõelda ikka rohkem sellele, kes me oleme ja kes me tahaksime olla, mitte sellele, mida üks või teine suurrahvas meist arvata võiks. Nagunii ei tekita me suurtes mingit muud huvi pääle gurmaanse.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Mart Kalm, Veiko Lõhmus, Mihkel Mutt, Rein Raud, Toivo Sikk, Rein Veidemann, Peeter Vihalemm.

Toimetus:

Peatoimetaja **Rein Veidemann** 44 58 26. Peatoimetaja asetäitja **Tatjana Teppe** 60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa** 44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus **Märt Väljataga** 60 18 58. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika **Mihkel Tiks** 60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58 (Tartus teisip reedeni k 13—15 tel 33 396). Keeletoimetaja **Tiina Lias** 60 18 58. Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma** 60 18 58. Tehniline toimetaja **Katrin Mürk** 60 18 58. Korrektor **Tiiu Vseviov** 60 18 58. Masinakiri **Viivi Tammik** 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, J. Gagarini pst 30. Laduda antud 06. 01. 1988. Trükkida antud 15. 02. 1988. Ofsetpaber 70×100/16. Formaadile 60×90 kohaldatud üingirükipoognaid 7,8. Arvestuspoognaid 10,14. MB-00003. Tellimuse nr. 69. EKP Keskkomitee Kirjastuse trükikoda. Tallinn, Pärnu mnt 67-a. Trükiary 36 000. Адрес редакции: Таллин 200031, Бульв. Ю. Гагарина, 30. Издательство «Периодика». Журнал «Викерkaar» № 3, март 1988. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245